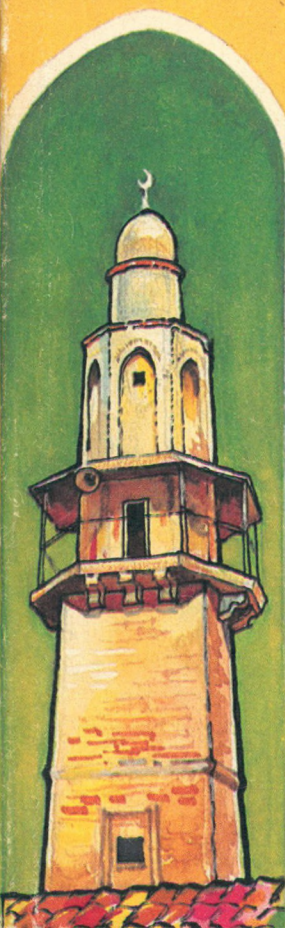

Міхаїл Гелер

„КАЛІ
ЗАБУДУ ЦЯБЕ,
ІЕРУСАЛІМ...”

Міхаіл Гелер

**„КАЛІ ЗАБУДУ
ЦЯБЕ, ІЕРУСАЛІМ...”**

**Аповяд-падарожжа
па старажытным і сучасным
горадзе, які мае
3-тысячагадовую
гісторыю**

**МІНСК
«ЮНАЦТВА»
1996**

ББК 86.3+63.3(5И)
Г 31
УДК 087.5:[2+956.94]

Мастак К. С. РАКІЦКІ

Для малодшага школьнага ўзросту

Г 0870500000—027
М307(03)—96 94—96

ISBN 985-05-0194-4

© М. Л. Гелер, 1996
© Пераклад. «Юнацтва», 1996
© Афармленне. К. С. Ракіцкі, 1996

Мы з табой незнаёмы, мой юны друг. Я не ведаю, як цябе завуць і колькі табе год. Але затое мне вядома іншае: колькі табе ні было б — адзінаццаць, дванаццаць ці нават трынаццаць — і дзе б ты ні жыў, ты любіш марыць.

Адкуль мне гэта вядома? Вельмі проста: сам быў калісьці хлапчуком, ды і дзяўчынак добра ведаў.

Я нават ведаю, мой юны друг, пра што ты зараз марыш. Напрыклад, хочаш заплюшчыць вочы, а потым адкрыць — і адразу ж апынуцца ў далёкай незнаёмай краіне. У гэтай краіне ўсё незвычайна. Людзі носяць іншае адзенне. Жывуць не ў такіх як у Беларусі дамах. Ужываюць не тую ежу. І, натуральна ж, размаўляюць на іншай мове.

Ну, што, здагадаўся? А раз так, давай пападарожнічаем разам. Я павяду цябе па дзіўным горадзе. І ты ўбачыш не толькі тое, што прыходзіла да цябе ў марак. Ты згодзен? Тады наперад, у дарогу!

Горад, пра які я павяду гаворку, называецца Іерусалім. Знаходзіцца ён у маленькай краіне. Імя яе — Ізраіль. Краіна маленькая, а гэты дзіўны горад — вялікі. Ты, відаць, падумаў, што яго і за тыдзень не абысці? І што народу ў ім вельмі шмат? І што паўсюдна ўзвышаюцца высозныя гмахі? І што па вуліцы, натуральна, бегаюць тралейбусы і трамвай? І што паўсюдна мітусня і штурханіна?

Нічога такога тут няма.

Дарослы чалавек, калі паждае, пройдзе праз увесь горад усяго за адзін, нават няпоўны дзень. Народу, праўда, жыве многа, але не так ужо каб вельмі. Прыкладна, паўмільёна чалавек. І высозных будынкаў не сказаць, што занадта. І няма ні тралейбусаў, ні трамваяў. Толькі

аўтобусы, пагыркваючы, падымаюцца з пагорка на пагорак.

«Як? І гэты горад вялікі? — здзівішся ты. Калі ласка, не здзіўляйся. Вялікім Іерусалім робяць не яго памеры, а гісторыя, лёс. Гісторыя ж Іерусаліма непаўторная.

І пачаць трэба менавіта з таго, што яго называюць горадам трох рэлігій. Самых вядомых рэлігій у свеце: хрысціянскай, іўдзейскай і мусульманскай.

Вось ты стаіш у ажыўленым цэнтры ізраільскай сталіцы, потым садзішся на аўтобус — адзін прыпынак, другі, трэці... Перад табой высокая, бясконца доўгая сцяна. У сцяне — брама. Я сказаў бы, брама ў мінулае чалавецтва, у гісторыю. Побач з імі пачынаецца адна з галоўных вуліц Іерусаліма, якая вяла ў партовы горад Яфу, і таму брама гэта называецца Яфскай. Яфская брама — адна з сямі брам у старажытную частку горада. Ён так і называецца — Стары горад. Недалёка ад Яфскай брамы, у Старым горадзе, стаіць вядомая Сцяна Плачу — свяшчэннае месца іўдзеяў. У баку ад яе — Храм Гроба Гасподня, самы святы ў свеце хрысціянскі храм, таму што тут грабніца Ісуса, месца, куды ён быў перанесены пасля распяцця.

А вось ззяе пазалотай купал мячэці Амара... Святыня мусульман.

Святыя месцы розных народаў, розных рэлігій. З усяго свету прыходзяць сюды людзі пакланіцца сваім багам, даверыць ім самае патаемнае, выказаць свае спадзяванні, свае надзеі.

Ну, дзе, скажы, ёсць яшчэ адзін такі горад?

Як жа здарылася так? Як атрымалася, што Іерусалім аднолькава дарагі сэрцу кожнага веруючага славяніна і яўрэя, і араба, і яшчэ многіх народаў?

Зараз я раскажу табе сцісла гісторыю гэтага горада, і ты, спадзяюся, многае, вельмі многае зразумееш сам.

.....

I. Іерусалім — святая мясціна яўрэяў

Але спачатку давай высветлім: хто такія яўрэі ўвогуле?

Шмат стагоддзяў да нашай эры паміж магутнымі рэкамі Тыгр і Еўфрат знаходзілася краіна Месапатамія. Адзін з галоўных яе гарадоў называўся Ур Халдзейскі. Гэта быў прыгожы і багаты горад. Цень раскошных садоў укрывала ад спякоты яго вуліцы. Над іх кронамі ўзвышаліся велічныя палацы і храмы, узведзеныя ў гонар багоў. З далёкіх краін вялісюды караванныя шляхі, на гарадскіх базарах ішоў бойкі гандаль. Жылі тут рамеснікі, мастакі, вучоныя.

У цудоўным горадзе Ур Халдзейскім жыла і сям'я Аўрама. Ды толькі не мог заставацца там Аўрам. Гледзячы на ідалаў з каменя і гліны, якім маліліся многія гараджане, ён усё ж верыў, што ёсць адзіны Бог, які кіруе ўсім Сусветам. У Бібліі гаворыцца, што гэты Бог абяцаў Аўраму і яго нашчадкам краіну Ханаан — краіну заповітную.

«І сказаў Гасподзь Аўраму: ідзі з зямлі тваёй, ад роду твайго, з дому бацькі твайго ў зямлю, якую Я пакажу табе. І Я выведу ад цябе вялікі народ, і благаслаўлю цябе, а тых, хто

скажа супраць цябе, праклянута. І ўзвышу імя тваё». (Быццё: 12)

І пайшоў Аўрам з жонкай Сарай, слугамі і статкамі ў тую краіну. Па дарозе перайшлі яны раку Еўфрат і апынуліся на другім баку. А «другі бок» на мове, на якой гаварылі Аўрам і яго родзічы, называўся ЭВЕР. Адзін чалавек, які апынуўся на «другім баку», стаў таксама называцца ЭВЕР. А многа людзей — ІЎРЫМ. Адчуваеш? Эвер — іўрым — яўрэй... Значыць, Аўрам — прабацька яўрэйскага народа, з якога і пачынаецца яўрэйская гісторыя.

«І явіўся Бог Аўраму, і сказаў: Я — Бог Усемагутны, вось заповіт Мой. Не будзеш ты больш звацца Аўраам, але будзе табе імя Аўраам, бо зраблю цябе бацькам мноства народаў. У цары пойдучь ад цябе». (Быццё: 17)

У Ханаане

І вось Аўраам уступіў у Ханаан. Жыхары Ханаана жылі на раўніне, вырошчвалі ячмень, фінікавыя пальмы, смакоўніцы і займаліся жывёлагадоўляй.

Аўраам пасяліўся непадалёку ад горада Хеўрона, дзе паставіў шатры з чорных казінных шкураў. Тут густыя кроны дрэваў стваралі прыемную прахалоду, а на схілах узгоркаў пасвілася жывёла. Неўзабаве ў Аўраама нарадзіўся сын Ісаак, а потым і ўнук Іакаў. Усіх траіх пазней сталі называць старазапаветнымі патрыярхамі яўрэйскага народа.

Можна, табе цікава даведацца, што Іакаву яўрэі абавязаны новым імем? Тады слухай. А ўсё было, як сцвярджае Біблія, так. Аднойчы, калі Іакаў вяртаўся дадому, ён сустрэў незна-

ёмца і пачаў з ім барукацца. Пасля чарговай схваткі незнаёмец заявіў, што ён анёл, пасланец Божы, і назваў Іакава Ізраілем (Ісраэлем), што азначала «той, хто дужаўся з Богам». З таго часу нашчадкаў Іаакава завуць сынамі Ізраіля.

У Егіпце

Калі ў Ханаане наступіў голад, Іакаў надумаўся змяніць месца жыхарства. Тады ў Егіпце жыў яго сын Іосіф. Да таго ж ён быў уплывовым чалавекам пры двары фараона. З дапамогай Іосіфа Іакаў са сваёй сям'ёй пасяліўся ва ўрадлівай дэлье Ніла. І многія гады ізраільцыяне жылі ў дастатку.

Мінаў час. На егіпецкі трон узышоў новы фараон — Рамзес II. Ён задумаў будаўніцтва новых гарадоў, палацаў і пірамід. А для гэтага патрэбны былі рабочыя рукі, многа тысяч рук. І зрабіў фараон ізраільцян рабамі. «...Егіпцяне з жорсткасцю прымушалі сыноў ізраілевых да работы, і стала жыццё іх горкім ад цяжкай працы над глінаю і цэглай, ад усялякай працы, да якой прымушалі іх з бязлітаснасцю». (Выхад, 1:13, 14)

Уяўляеш, якая гэта была знясільваючая праца. Уяві сабе, што за рабамі пільна сачылі наглядчыкі. І люта білі кожнага, хто спрабаваў хоць крышку перадыхнуць. Невядома, што было б далей з ізраільцамі, калі б не Маісей... Маісей (па-яўрэйску Мошэ) — адна з самых легендарных асобаў у гісторыі яўрэйскага народа.

Фараон Рамзес II выдаў указ: кожны нованароджаны хлопчык у ізраільскай сям'і паві-

нен быць забіты. Неўзабаве ў маладой яўрэйкі Ёхевед нарадзіўся сын. Баючыся, што воіны фараона заб'юць яго, Ёхевед паклала дзіця ў кошык і схавала яго ў трыснягу на беразе Ніла. Праз нейкі час сюды прыйшла дачка фараона і пачула дзіцячы плач. Прынцэса пашкадавала малога і вырашыла ўзяць яго да сябе. Хлопчыка назвалі Маісеем.

Маісей жыў у палацы сярод раскошы. А калі вырас, даведаўся, што яго народ нешчаслівы. Аднойчы ён убачыў, як наглядчык жорстка збіваў раба-яўрэя. Маісей хацеў абараніць свайго супляменніка і забіў егіпцяніна. Асцерагаючыся гневу фараона, ён уцёк у Сінайскую пустыню. Там Маісей стаў пастухом.

Аднойчы Маісей пасвіў авечак і падняўся на пакрытую хмызняком гару. Раптам ён убачыў, як адзін куст гарыць. Але цярновы куст гарэў і не згараў. Падышоў Маісей бліжэй і пачуў голас Бога з гэтага куста: «...Я пашлю цябе да фараона; і выведзі з Егіпта народ Мой, сыноў Ізраілевых... Я выведу вас ад прыгнёту Егіпецкага ў зямлю Хананеяў... дзе цячэ малако і мёд». (Выхад, 3:10, 17)

І Маісей вырашыў прысвяціць жыццё вызваленню свайго народа.

У пустыні

Маісей і брат яго Аарон не раз прасілі фараона адпусціць ізраільцянаў на свабоду, але фараон і слухаць не хацеў іх. Давялося ўмяшання Богу. Ён вымушаны быў паслаць на егіпцянаў цяжкія пакаранні, або кары егіпецкія, як іх яшчэ называюць. Спалохаўся фараон

Божага гневу. Паклікаў ён Маісея і сказаў яму, каб ізраільцяне найхутчэй выходзілі з Егіпта. За адну ноч краіну пакінулі больш як паўмільёна чалавек. Не хапіла часу нават згатаваць ежу ў дарогу, спячы хлеб. Наспех спяклі прэсныя аладкі. Вось адкуль у яўрэяў пайшоў звычай есці мацу на свята Песах (Вялікдзень).

А само свята Песах адзначаецца ў гонар старадаўняга вялікага Выхаду з Егіпта. Людзі рухаліся на ўсход, на пошукі той старажытнай радзімы, якую яны заўсёды помнілі. Яны ішлі, абмінаючы пагранічныя заставы, спяшаючыся ўцячы ад пагоні...

Перасцярога ізраільцянаў была не дарэмная. Фараон пашкадаваў, што адпусціў іх, і пагнаўся за імі наўздагон. Уяўляеш, як адчулі сябе людзі, калі ўбачылі, што за імі гоняцца егіпцяне. А тут яшчэ раптам на іх шляху з'явілася бяскрайняе мора. Вось дык пастка! Ззаду — варожая конніца, наперадзе — вада! Што ж было далей?

Паслухаем Біблію: «І выцягнуў Маісей руку сваю на мора, і гнаў Гасподзь мора моцным усходнім ветрам усю ноч, і зрабіў мора сушаю; і расступіліся воды. І пайшлі сыны Ізраілевы сярод мора па сушы.» (Выход, 14:21,22) Падняўся ўсходні вецер, адагнаў хвалі, адкрыў дно... І яўрэі перайшлі на другі бераг. А калі егіпецкае войска ступіла туды, дзе яшчэ нядаўна былі ўцекачы, вецер раптам перамяніўся, і марскія хвалі пачалі паглынаць воінаў...

Наперадзе ізраільцянаў чакалі цяжкія вандраванні па пясках пустыні. Нарэшце яны дайшлі да гары Сінай.

Каля гары Сінай

Тут уцекачы спыніліся на чарговы прыпынак. Тады адбылася падзея, якая лічыцца найвялікшай у гісторыі яўрэйскага народа.

Паслухай, як гэта было.

Пачалося з таго, што Маісей падняўся на вяршыню гары. І знік на некалькі дзён. Аказваецца, згодна Бібліі, яму явіўся Бог. І аб'явіў Бог Маісею: «...Я дам табе закон, у якім сказана, што павінны рабіць ізраільцяне.» І сабраліся над вяршыняй вялікай чорныя хмары, забліскалі маланкі, і пачуліся ўдары грому. Народ пачуў такі гучны голас, быццам хтосьці нябачны затрубіў у трубу. Гэта быў голас Божы, які аб'явіў народу ізраільскаму свае дзесяць заповедзяў, дзесяць законаў, дзесяць правілаў па якіх трэба было жыць кожнаму чалавеку. Якія ж гэта заповедзі?

Пачнем з таго, што яны заклікалі людзей быць сумленнымі, шанаваць старэйшых, паводзіць сябе сціпла, не хлусіць, не красці, не забіваць, паважаць адзін аднаго, шэсць дзён у тыдзень працаваць, а ў сёмы, суботні, адпачываць і, вядома ж, слухаць Бога і маліцца яму.

Вось некаторыя з гэтых заповедзяў:

«Няхай не будзе ў цябе іншых багоў перад абліччам Маім.

Не вымаўляй імя Госпада, Бога твайго, марна; бо Гасподзь не пакіне без пакарання таго, хто вымаўляе імя Яго марна...

Шэсць дзён працуй і рабі ўсякія справы твае, а дзень сёмы — суботу — Госпаду Богу твайму...

Шануй бацьку твайго і маці тваю...

Не забівай.

Не крадзі.

Не кажы няпраўды на блізкага твайго.

Не жадай дома бліжняга твайго... ні раба яго, ні вала яго, ні асла яго— нічога, што ёсць у блізкага твайго... (Выхад, 20:3, 7, 9, 10, 12, 13, 15, 16, 17)

Хіба не можа кожны чалавек і сёння жыць па гэтых заповедзях? Хіба не вядуць яны нас дарогай гонару, праўды і сумлення?

Прайшлі гады, стагоддзі, засталіся ў мінулым тысячагоддзі, але і цяпер, аб'яўленае ў старадаўніх заповедзях, не згубіла ні мудрасці сваёй, ні сілы. Хіба не любіш ты ўсім сэрцам сваіх бацькоў? Хіба не ведаеш, што хлусіць непрыгожа, а красці злачынна? Хіба можна падняць руку на таго, хто слабейшы за цябе? Усё гэта табе, канечне, добра вядома. Аднаго ты, напэўна, не ведаў: незлічоную колькасць гадоў таму аб усім гэтым ужо было сказана ў дзесяці заповедзях на гары Сінай.

На гары Сінай... Сорака дзён прабываў на яе вяршыні Маісей. А калі спусціўся з вяршыні, у руках у яго былі дзве каменныя пліты, ці, па-іншаму, Скрыжалі з Заповедзямі Бога. Гэтыя дзесяць Заповедзяў змацавалі Саюз (Завет), як сказана ў Бібліі, паміж ізраільскім народам і Богам.

Каменныя пліты з заповедзямі ізраільцяне вырашылі захоўваць у спецыяльным куфэрку, які назвалі Каўчэгам Завета. Куфэрак гэты быў зроблены з дрэва акацыі, упрыгожаны залатымі выявамі анёлаў і каштоўнымі камянямі. Бераглі Каўчэг як зрэнку вока.

...І вось ізраільцяне рушылі да зямлі Ханаанскай, адкуль калісьці пайшлі ў Егіпет Іакаў і яго нашчадкі. Нялёгкім аказаўся іх шлях. Бязлітасная гарачыня даймала, мучылі голад і смага, варожыя плямёны не давалі спакою.

Але надзея на хуткую сустрэчу з зямлёй продаў надавала сілы. Ноччу, пад яркімі паўднёвымі зоркамі, сядзелі яны ля кастроў, успамінаючы выхад з Егіпта, здзіўляючыся свайму выратаванню і радуючыся яму. А раніцою, з усходам сонца, адпраўляліся ў далёкую, поўную небяспекі дарогу. Дзень ішоў за днём. І некаторыя, слабыя душой, пачалі наракаць, не вытрымліваючы цяжару і нягод. Яны сталі папракаць Маісея за тых пакуты, што выпалі на іх долю, шкадаваць, што ўвогуле пайшлі з сытага Егіпта. І зразумеў тады Маісей, што не ўвесь народ яго гатовы стаць свабодным, што многія яшчэ не пазбавіліся звычкі быць рабамі, што не стае ім цягнення і мужнасці.

Разумееш, мой юны сябар, калі чалавек свабодны, ён адказвае за сябе сам, ён гаспадар свайго лёсу, і толькі ад яго залежыць, якім ён, гэты лёс, будзе. Яму трэба думаць аб кавалку хлеба, аб даху над галавой, прымаць рашэнні, ніхто за яго гэта не будзе рабіць. За раба думае яго гаспадар, яго валадар. Раб знае толькі адно: працаваць і падпарадкоўвацца. Цяпер ты, напэўна, лепш разумееш, чаму Маісей павёў сваіх людзей ад Ханаана і вырашыў вадзіць іх па пустыні цэлых сорок гадоў. Будаваць жа новае, вольнае жыццё павінны тыя, хто не паспеў атруціцца ядам рабскай пакарлівасці. Гэта было адзіна правільнае, хаця і не вельмі лёгкае рашэнне: былыя рабы павінны вымерці, у Ханаане павінна жыць толькі новае пакаленне.

Многія гады вандравалі ізраільцяне па пустыні. За гэты час з імі адбываліся розныя цуды: то вяду дабывалі яны з каменнай скалы, то прыляталі да іх птушыныя чароды, калі патрэбна было мяса, то карысталіся яны

«Маннай нябеснай» — цукрыстым рэчывам на галінах дрэва тамарыкс. Апрача таго, за ўсе сорок гадоў, у ізраільцянаў не знасілася ніводная пара абутку...

Мінула сорок гадоў, і вырасла новае пакаленне. Быў у яго адзіны Бог, і жыло яно па яго заповедзях.

Наступіў дзень, калі людзі, якія не ведалі, што такое рабства, падышлі да Ханаанскай заветнай зямлі з зялёнымі далінамі і квітнеючымі лугамі. Але Маісею не суджана было ўвайсці ў гэтую краіну. Ён памёр ля яе граніц, пражыўшы 120 гадоў.

Цар Давід заваёўвае Іерусалім

Праз некаторы час пасля вяртання ў Ханаанскую зямлю ізраільцяне вырашылі, што ім патрэбны цар, які аб'яднаў бы ўвесь народ і мудра кіраваў ім. Першым царом Ізраіля стаў Саул. Яго змяніў юны Давід, які да гэтага быў пастухом у наваколлі Бейт-Лехема.

Давід славіўся сваімі здольнасцямі. Яго песні вельмі падабаліся слухачам. Саул, даведаўшыся аб незвычайным таленце маладога пастуха, некалькі разоў запрашаў яго да сябе ў палац, і ў рэшце рэшт аддаў яму ў жонкі сваю дачку. Але Давід не толькі спяваў свае псалмы. Ён праявіў сябе мужным воінам. Адноўчы ён перамог у баі гіганта Галіафа.

Калі Давід стаў царом, ён вырашыў пакарыць Іерусалім, і перавесці туды сталіцу з Хеўрона. Іерусалім знаходзіўся сярод скалістых гор Іудзеі. Тут пражывала ваяўнічае племя іевусеяў. Іх крэпасць лічылася непрыступнай, але гэта не спыніла Давіда. Войска яго

аблажыла Іерусалім. У час асады военачальніку Іоаву стала вядома аб тайным лазе, які вёў у цэнтр горада. Ізраільскія воіны прайшлі па гэтаму лазу і захапілі Іерусалім.

А цяпер я хачу паведаміць табе, што Іерусалім называлі не толькі горадам Давіда. У розныя часы ён называўся па-рознаму. У егіпецкіх папірусах XIX — XVIII стагоддзяў да новай эры ён упамінаўся пад імем Рушалаім. Тора, галоўная кніга рэлігійных яўрэяў, называе яго Шалем. І толькі каля 1000 гадоў да новай эры горад атрымаў яго сучасную назву. (У іўрыцкім гучанні Іерушалаім). Іерушалаім пераводзіцца на рускую мову як горад міра.

Грэкі называлі горад Іеросалім. А калі ў 135 годзе да новай эры рымляне задушылі паўстанне яўрэяў пад кіраўніцтвам Бар-Кохбы, на развалінах Іерусаліма яны пабудавалі новы горад і назвалі яго Юлія Капіталіна.

У часы арабскага панавання Іерусалім таксама насіў розныя назвы: Мадзіна Байт ал — Макдзіс (горад Храма), проста Байт ал-Макдзіс (Храм), нарэшце, ал-Кудс (Святасць). Крыжаносцы празвалі яго Святым горадам. А паэты велічалі зусім па-іншаму: град міра, цудоўны град, благаслаўлёны леў, град Бога, залаты горад, вечны горад. Усе гэтыя назвы звязаны з гісторыяй Іерусаліма, калі ён стаў сталіцай яўрэйскай дзяржавы. Да нядаўняга часу горад трапляў пад уладу розных заваёўнікаў, розных валадароў, розных культур і рэлігій.

Спачатку Іерусалім становіцца галоўным горадам яўрэйскай дзяржавы. У VI стагоддзі да новай эры яго захапілі персы (614 год). Потым горад апынуўся пад уладай грэчаскіх манархаў (332 — 164 г. г. да новай эры). Гэта

і Аляксандр Македонскі, і ўладары дынастый Пталамеяў і Селяўкідаў. У 63 годзе да новай эры пачынаецца перыяд рымскага панавання. Працягваўся ён да 324 года ўжо новай эры. На змену рымлянам прыходзяць візантыйцы. Амаль тры стагоддзі ўладарылі яны тут, з 324 па 614 гады.

Потым у Іерусаліме зноў аказваюцца персы, праўда, ненадоўга. Усяго праз чвэрць стагоддзя горадам авалодваюць мусульмане. Яны разбураюць хрысціянскія і іўдзейскія храмы. Мусульман змянілі хрысціяне. Пачынаецца эпоха крыжаносцаў, якія аб'явілі «святшчэнную вайну» ісламу — рэлігіі мусульман. Амаль паўтараста гадоў, пачынаючы з 1099 года, знаходзіліся яны ў Іерусаліме. Чатыры стагоддзі горадам правілі туркі (1517— 1917). Іх магутная імперыя называлася Асманскай. У 1917 годзе Палесцінай, а значыць, Іерусалімам завалодалі англічане. І толькі ў 1948 годзе Іерусалім зноў становіцца галоўным горадам яўрэйскай дзяржавы, Дзяржавы Ізраіль.

Вось тут, мой юны сябар, мы спынім пералік гістарычных дат і зноў вернемся да часоў уладарства цара Давіда.

Чаму менавіта Іерусалім Давід зрабіў сталіцай сваёй дзяржавы? Горад жа знаходзіўся ў баку ад гандлёвых шляхоў, паблізу не было ўрадлівых земляў. Вельмі проста. З трох бакоў Іерусалім абкружалі горы, а яны былі самым надзейным прыкрыццём ад нашэсця ворагаў. Акрамя гэтага, тут знаходзіўся цудоўны будаўнічы матэрыял — знакаміты іерусалімскі вапняк. Нарэшце, невычэрпная крыніца Гіхон забяспечвала горад пітной вадой, а гэта ва ўмовах гарачага клімату і рэдкіх дажджоў мела вельмі важнае значэнне.

Дык вось, Давід перавёў з горада Хеўрон у Іерусалім усе дзяржаўныя ўстановы, абнёс горад крапасным валам, а потым задумаў будаваць тут Храм, дзе б захоўваўся Каўчэг Запавету. А пакуль Каўчэг знаходзіўся ў спецыяльным свяцілішчы. У час святаў тысячы паломнікаў сыходзіліся сюды, да свяцілішча, каб прыняць удзел у богаслужэнні, слухаць псалмы і ўдзячныя гімны Госпаду, якія распявалі жрацы.

Але што такое свяцілішча? Простае, звычайнае памяшканне, тым больш часовае. Запаведзі Бога павінны былі захоўвацца ў святым для ўсяго народа велічным месцы, якое сваёй прыгажосцю і раскошаю даказвала вялікасць саюза паміж ізраільцамі і Богам. Яны павінны былі захоўвацца ва ўрачыстым Храме. Месца для такога Храма Давід выбраў на гары Морыя.

Чаму менавіта тут?

Гара Морыя — асаблівае, я сказаў бы, свяшчэннае месца для яўрэяў. Менавіта тут калісьці Аўраам сабраўся прынесці ў ахвяру Богу свайго сына Ісаака па наказу Божаму. Менавіта на гары Морыя зрабіў ён ахвярнік, узяў у рукі нож... Менавіта на гары Морыя пачуўся голас з нябёс: «Не ўзнімай рукі на сына і не рабі з ім нічога». Тут Аўраам прынёс ў ахвяру барана замест сына. З таго часу гэта падзея стала прыкладам адданасці яўрэяў свайму Богу і велікадушнасці Усявышняга, а гара Морыя — тым месцам, дзе асабліва адчувалася адзінства Бога і яго народа. Толькі не было суджана Давіду пабудаваць Храм, дзе захоўваўся б Каўчэг Запавету. Першы Храм пабудаваў сын Давіда Саламон.

Цар Саламон. Першы Храм

Саламон праславіў зямлю Ізраіля ва ўсім тагачасным свеце. Быў ён знатны, багаты і мудры.

Аднойчы, калі Саламон спаў, яму явіўся ў сне Бог і сказаў: «Прасі ў Мяне чаго хочаш; што папросіш, тое і дам табе».

Ведаеш, што папрасіў Саламон у Бога? Ні багацця, ні славы не прасіў, а толькі аднаго — мудрасці. І стаў ён самым мудрым чалавекам на зямлі. Аб вастрыні і глыбіні яго розуму гаворыцца і ў Бібліі. Вось, напрыклад, такое здарэнне.

Жылі ў Іерусаліме дзве жанчыны. У кожнай было грудное дзіця. Яны былі вельмі беднымі, таму спалі са сваімі дзецьмі на адным ложку. Неяк адна з жанчын неасцярожна прыціснула свайго сыночка да грудзей так моцна, што той задыхнуўся. А гэта было ноччу. І няшчасная жанчына ўзяла ў суседкі яе жывога сына, а ёй паклала свайго, мёртвага.

Прачнулася раніцай другая жанчына і бачыць, што сыночак яе мёртвы, і ўвогуле гэта не яе дзіця. Накінулася яна з гнева на суседку: «Чаму ты падмяніла дзіця?» А тая ёй — што ты, маўляў, апамятайся. Спрачаліся, спрачаліся і вырашылі пайсці да цара Саламона, каб ён рассудзіў іх. І Саламон, выслухаўшы, загадаў слуге прынесці меч і рассячы папалам жывое дзіця, каб кожная жанчына атрымала сваю палавіну. Ён быў упэўнены, што сапраўдная маці нізавошта не згодзіцца, каб яе сын загінуў.

Так і атрымалася. Жанчына, якая задушыла дзіця, адразу ж пагадзілася з такім рашэннем цара: «Няхай жа не будзе ні мне, ні табе». А

другая маці слёзна прасіла, каб хлопчыка не забівалі, няхай лепш аддадуць яго суседцы. Так даведаўся Саламон, хто сапраўдная маці. І загадаў аддаць ёй дзіця...

Быў мудры Саламон і ў справах дзяржаўных. Пры яго цараванні Ізраіль стаў багатай, вядомай сваімі гандлёвымі сувязямі краінай. Іерусалімскія рынкі прапаноўвалі разнастайны выбар тавараў, гандлёвы флот баразніў моры, і слава аб дзівоснай сталіцы дзівоснага царства разляцелася па ўсяму свету. Многія князі і вяльможы з розных краін прыязджалі ў Іерусалім, каб палюбавацца ім. Але самай славутай справай рук і розуму Саламона стала будаўніцтва Храма. Таго, што не паспеў пабудаваць Давід з-за бясконцых войнаў з суседзямі. Храм гэты пачалі ўзводзіць на гары Морыя, якую потым назвалі Храмавай.

Сем гадоў будаваўся Храм. Друг Саламона цірскі цар Хірам прыслаў кедравыя бярвёны з Лівана. Лепшыя архітэктары заняліся планіроўкай будучай пабудовы. Не злічыць, колькі будаўнікоў завіхалася на рыштаваннях. Але якім цудоўным атрымаўся плён іх працы! Такой раскошы, такога хараства не бачыў яшчэ ніхто! Узведзены з мармуру і дарагога дрэва, упрыгожаны высокімі калонамі, Храм выклікаў захапленне кожнага, хто прыходзіў да яго. Уражвалі вялізныя залатыя падсвечнікі, парчовыя занавесы, каштоўныя камяні. З золата былі зроблены ўмывальнікі, вазы і вялікі сямісвечнік — менора.

Цікава, што жалезныя інструменты на будаўніцтве не ўжываліся. Жалеза, так, ці інакш, звязана з войнамі, а Храм будаваўся для Бога, які жадаў, каб усе людзі жылі ў міры.

І вось наступіў самы ўрачысты момант: жрэц унёс Каўчэг Запавету ва ўнутраны двор Храма. Загучалі малітвы, на алтар усклалі ахвяры. Пачуліся псалмы. Урачысты спеў суправаджаўся ігрой на музычных інструментах.

З таго часу Іерусалім стаў святым горадам для ўсіх іўдзеяў, сталіцай іх веры — іудаізму.

Іудаізм

Іудаізм — гэта рэлігія яўрэяў, адна з самых старажытных рэлігій на зямлі. Як нешта адзінае, ён узнік у час Выхаду яўрэйскага народа з егпецкага рабства. Аб гэтым Выхадзе ты ўжо ведаеш. Ведаеш і аб знакамітых дзесяці Запаведзях, якія, як сказана ў Бібліі, Бог перадаў народу з Маісеем. Яны і сталі асновай іудаізму.

Аб чым гаворыць, да чаго заклікае, што прапаведуе гэта вера? Перш за ўсё яна сцвярджае, што цар сусвету — адзіны Бог Яхве, уладар прыроды і гісторыі. З многіх народаў Бог выбраў адзін і назваў яго сваім народам, абяцаючы яму шчасце, калі народ гэты — яўрэі — будзе верыць яму, слухацца яго і шанаваць. Але калі Бог — уладыка Сусвету, то, зразумела, ён кіруе і народам. І калі ў старажытнай Іудзеі выбіралі цара, многія працівіліся гэтаму: цар жа яўрэяў — сам Бог, казалі яны. Пагадзіліся на тым, што зямны цар выказвае волю нябеснага Бога, аберагае яго законы.

Асаблівае іудаізму — ідэя саюза (Запавету) паміж Богам і народам. Іудаізм вучыць, што яўрэі павінны жыць па законах Торы. А што галоўнае ў Торы? Неяк спыталіся ў вялі-

кага мудраца і філосафа Хілеля аб гэтым. І ён адказаў: «Тое, што ненавісна табе, не рабі і свайму блізкаму». Таму мы гаворым аб гуманізме і чалавекалюбстве іудаізму (дарэчы, як і другіх рэлігій), аб тым, што гэта не толькі і не проста рэлігія, а нешта большае: тое, што дыктуе веруючым людзям законы, увесь уклад жыцця, паводзіны, погляды.

Іудаізм сцвярджае святасць Іерусаліма. Гэта, у першую чаргу, звязана з тым, што там знаходзіліся Храмы: і першы, аб якім я толькі што расказваў, і другі — аб якім размова наперадзе. Храм жа, па ўяўленнях рэлігійных людзей, месца вечнага знаходжання імя Бога. Нядзіўна, што іерусалімскія Храмы сталі цэнтрамі не толькі рэлігійнага, але і грамадскага жыцця яўрэяў. Дзе яны ні жылі б, у якія краіны ні закінуў бы іх лёс, яўрэі паўтараюць з века ў век: «У будучым годзе — у Іерусаліме».

Вядома, гэта не значыць, што ўсе яны, на самой справе, запакуюць чамаданы і кінуюцца купляць білеты. Іншы раз гэта пажаданне проста падкрэслівае духоўную сувязь з Іерусалімам. Перш чым перайсці да больш позніх ідэй іудаізму, я яшчэ хачу сказаць вось аб чым. Яў рэйская рэлігія, якая зараджалася, прынесла з сабою шэраг звычаяў. Адзін з іх — ахвярапрынашэнне, другі — сезонныя святы.

Ахвярапрынашэнні былі і ў іншых народаў, яўрэі тут не выключэнне. Каго ж прыносілі ў ахвяру ізраільцяне? Быкоў, валоў, авечак, коз і... галубоў. А для чаго ўвогуле патрэбны былі ахвяры, як ты думаеш? Людзі лічылі, што гэта ежа і пітво Бога. З часам такія звычай знік. На самой справе не будзеш жа рэзаць жывёлу ў малітоўных дамах — сінагогах?

Цяпер аб святах. Узнікненне іх звязана з падзеямі Выхаду. Напрыклад, свята вясны — Песах, а ўжыванне ў ежу мацы — прэсных аладак — памяць аб тым, што елі яўрэі па дарозе з Егіпта. Ці свята Суккат. Яго адзначаюць у спецыяльна пабудаваных шалашах (сукках). У такіх шалашах калісьці начавалі ў Сінайскай пустыні ўцекачы з рабства...

Ішоў час. У лёсе яўрэйскага народа адбываліся важныя падзеі. Пасля разбурэння Першага Храма вельмі шмат яўрэяў трапілі ў вавілонскі палон. Там, у Вавілоніі, умацавалася вера ў Месію, пасланніка Богага, збавіцеля народа ад пакут. Месія, на думку змучаных людзей, павінен будзе вярнуць яўрэяў з палону, аднавіць іх дзяржаву, устанавіць агульную справядлівасць. Ён здзейсніць вялікі суд, на якім пакарае грэшнікаў, а для тых, хто не грашыў, наступіць вечнае шчасце.

Вера ў Месію — састаўная частка іудаізму.

Яўрэі заўсёды раўніва бераглі сваю веру. Яны былі гатовыя ахвяраваць за яе сваім жыццём. Калі, напрыклад, грэчаскі цар Анціох аб'явіў па-за законам іудаізм і забараніў чытаць Тору, яе пачалі вывучаць употай, хаця за гэта пагражала пакаранне смерцю. І нягледзячы на тое, што Анціох патрабаваў пакланяцца грэчаскім бажанням, амаль ніхто не выканаў гэты ягоны загад. Іудзеяў катавалі, многіх забівалі, але нішто не магло прымусіць людзей адмовіцца ад сваёй рэлігіі.

Прайшлі стагоддзі. І цяпер, калі рэлігійныя яўрэі, якія жывуць за межамі Ізраіля, моляцца, яны становяцца тварам да Іерусаліма. У гэтым — сувязь са старажытным горадам, вернасць сваёй веры, памяць аб Храме.

Біблія

«О, том вялікасны, вячысты!
Крыніца тайнаў, светлы чуд!
І гора смертным тым, хто тут
Сумніўны быў ці ганарысты.»

Так пісаў аб Бібліі вялікі англійскі пісьменнік Вальтэр Скот.

Я звяртаюся да Бібліі нездарма. А ці ведаеш ты дакладна, што гэта за «вялікасны том»? Магчыма, ты адкажаш: «Біблія — старажытная кніга». І такі адказ будзе правільным. Правільным, але не зусім поўным.

Вядома, я не бяруся падрабязна пераказваць змест Бібліі. Раскажу коратка, але так, каб ты меў аб ёй больш-менш поўнае ўяўленне.

Дык вось, Біблія — гэта Свяшчэннае Пісанне іудзеяў і хрысціян, збор рэлігійных кніг. Яны пісаліся не адно стагоддзе — з таго часу, калі, вярнуўшыся з вавілонскага палону, яўрэі пачалі збіраць паданні пра свайго Бога. Аўтары гэтай кнігі — цары і сяляне, філосафы і рыбакі, паэты і палітычныя дзеячы. Зусім розныя людзі. Аб'яднала іх адно: яны свята верылі, што з'яўляюцца пасланнікамі Бога на зямлі, і што менавіта ён, вялікі і ўсёведны, паказваў ім кожнае слова.

Зразумела, мы не можам прыняць гэтае сцвярджэнне. Мы лічым, што Біблія — гэта твор веруючых людзей, якія апісвалі з'явы прыроды і гістарычныя падзеі так, як дыктавалі ім іх погляды, іх вера. Пісалася Біблія на розных мовах — іўрыце, арамейскай, грэчаскай. Расказвае яна пра стварэнне Богам свету. Пра першых людзей — Адама і Еву і іх

нашчадках. Пра патап і выратаванне Ноя. Пра перасяленне Аўраама ў Ханаан. Пра жыццё Іосіфа ў Егіпце. Пра Маісея і пра тое, як ён вывеў свой народ з егіпецкага рабства. Пра саюз яўрэяў з Богам. Пра дзесяць заповедзяў Госпада на гары Сінай. Пра саракагадовае блуканне па пустыні. Пра цароў Давіда і Саламона і другіх валадарах ізраільцянаў. Пра будаўніцтва Першага Храма. Пра захоп вавілонскім царом Навухаданосарам Іерусаліма, разбурэнні ім горада і Храма. Пра тое, як павёў ён яўрэяў у сваю краіну. Пра вяртанне яўрэяў і пачатак будаўніцтва Другога Храма...

Знаёмячыся з Бібліяй, мы даведваемся немала аб старажытнай гісторыі. Сабрана тут і творчасць многіх людзей: Песня Песняў Саламона, псалмы Давіда, прытчы, гімны, песнапенні, пропаведзі, прароцтвы. Біблія — вялікі помнік старажытнай культуры, яна пакінула вечны след у гісторыі чалавецтва. Біблейскія міфы і легенды ляглі ў аснову многіх твораў вялікіх мастакоў, музыкантаў, пісьменнікаў і паэтаў. І вось што. Я пазнаёміў цябе з яўрэйскай Бібліяй, Танахам, як называюць яе іудзеі, ці Старым Запаветам, як гавораць хрысціяне. Дадам толькі, што яўрэйская Біблія складаецца з трох асноўных раздзелаў: Торы, Неіім (кнігі Прарокаў) і Ктувім (Пісанняў). У Тору ўваходзяць пяць кніг, якія называюцца Пяцікніжжам Маісея, таму што асаблівае месца ў ім займае аповяд аб ролі Маісея ў лёсе яўрэйскага народа.

Дык хто ж такія прарокі? Гэта людзі, якія лічылі, што яны выступаюць ад Бога імяні. А ў прамовах сваіх яны паведамлялі, што чакае людзей у будучыні, як трэба паступаць у розных выпадках і простаму люду, і палітыкам,

выкрывалі любую несправядлівасць, абвяшчалі веліч Бога. Дарэчы, хрысціянскае лічаць, што некаторыя кнігі прарокаў заклалі аснову іх рэлігіі.

Хрысціянская Біблія называецца Новым Запаветам. Яна была створана, калі зараджалася хрысціянства, і дайшла да нас на грэчаскай мове. Першыя хрысціянскае лічылі свяшчэннай кнігай і яўрэйскую Біблію. Яны змясцілі яе пад адну вокладку з Новым Запаветам. Хрысціянская Біблія складаецца са Старога Запавету і Новага Запавету.

У Новы Запавет уваходзяць чатыры Евангеллі (ад Мацвея, ад Марка, ад Лукі і ад Іаана). Кожнае Евангелле апавядае аб жыцці Ісуса Хрыста — яго нараджэнні, дзяцінстве, юнацтве, яго павучаннях і выказваннях, яго цудах, аб судзе над ім, яго пакутах, уваскрэсенні і ўзнясенні.

Уваходзяць у Новы Запавет і Дзеі Святых Апосталаў — прапаведнікаў Евангелля. У асноўным, гэта дзеі Паўла і Пятра, як яны распаўсюджвалі хрысціянскае вучэнне сярод іудзеяў і язычнікаў.

Адзін з раздзелаў Новага Запавету — Пасланні. Большасць Пасланняў належыць Апосталу Паўлу. У іх ён звяртаецца ці да людзей, ці да хрысціянскіх абшчын, ці адразу да ўсіх хрысціян. Гэтыя апошнія называюцца Саборнымі Пасланнямі.

Але, усё ж, што такое Пасланні? У чым іх сэнс, пра што яны? Можна сказаць так: Пасланні памагалі жыць, памагалі лепш зразумець новую рэлігію — хрысціянства.

Ну вось, ты і пазнаёміўся ў агульных рысах з Бібліяй — свяшчэннай кнігай, у якой сабрана мудрасць многіх пакаленняў. Яна стала

літаратурным помнікам старажытнасці. Біблія раскрывае нам і погляды, і лад жыцця нашых продкаў, і гістарычныя факты. Таму народы свету называюць яе вялікім творам на ўсе часы.

Разбурэнне Першага Храма. Вавілонскі палон

Яркае жыццё пражыў цар Саламон. Сорок гадоў кіраваў ён краінай. Пасля яго смерці пачаўся ў Ізраілі смутны час. Дзяржава, якая квітнела пры Саламоне, распалася на два царствы. Паўночнае захавала сваю ранейшую назву — Ізраіль, а новае, паўднёвае, стала называцца Іудзеяй.

А тым часам ля межаў яўрэйскіх царстваў узнікла грозная Вавілонская імперыя. Імператар Навухаданосар вырашыў захапіць суседнія землі. Яго войскі напалі на Іудзею і падступілі да Іерусаліма. Яны авалодалі горадам і ўзялі ў палон многіх яго жыхароў.

Цыдкія, апошні цар Іудзеі, паўстаў супраць вавіланян. І зноў Навухаданосар рушыў на сталіцу Іудзеі. Паўтара гады працягвалася асада горада. Мужна змагаліся яго абаронцы, але сілы былі няроўныя. У 586 годзе да н.э. Іерусалім здаўся. Вавіланяне разбурылі Храм — гордасць іудзеяў — і амаль усё насельніцтва вывелі ў Вавілонію.

Ты можаш уявіць гора выгнаннікаў, іх сум па Радзіме? Страціць свабоду, страціць Храм... Успаміны аб мінулым вярэдзілі іх сэрцы. Менавіта тады нарадзіўся псалм, які знаходзім у Бібліі: «Калі забуду цябе, Іерусалім, забудзь

мяне рука мая. Прыліпні язык мой да гартані маёй, калі я не буду помніць цябе...»

У чужой краіне яўрэі захавалі свае традыцыі, святы, рэлігійныя законы. Жылі яны асобнымі абшчынамі. Жрацы чыталі старажытныя тэксты, прарокі заклікалі верыць у будучую свабоду. І жыла ў сэрцах гаротных людзей мара аб вяртанні ў родныя мясціны. Мара гэтая ажыццявілася, калі Вавілонам авалодаў малады персідскі цар Кір. Ён дазволіў яўрэям вярнуцца ў Іерусалім і аднавіць Храм.

Многія тысячы былых нявольнікаў адправіліся ў Іудзею, распяваючы па дарогах старажытныя і новыя псалмы. Але што яны ўбачылі, калі вярнуліся на Радзіму? Заняйдбанія палі і вінаграднікі, руіны гарадоў. Руіны Храма зараслі пустазеллем.

Адразу ж яўрэі збудаваў часовы алтар — ахвярнік для набажэнстваў. Будаўніцтва новага Храма працягвалася днём і ноччу. Храм гэты, у адрозненне ад першага, быў просты і сціплы. Але, як і раней, ён збіраў вялікую колькасць людзей. А Тора паступова становілася канстытуцыяй — асноўным законам Іудзеі. У суботу, як і раней, спыняліся ўсе работы, нават вароты Іерусаліма зачыняліся перад гандлярамі. У святочныя дні яўрэі дружна ішлі ў Іерусалім, да Храма. Але, вядома, не ўсе маглі наведаць святы горад. І ў многіх мясцінах сталі з'яўляцца малітоўныя дамы. У іх свяшчэннікі прапаведвалі Тору. Тут таксама адзначаліся суботы, важныя для народа даты, праходзілі розныя сустрэчы, судовыя пасяджэнні і нават святкаваліся вяселлі. Гэтыя дамы потым сталі сінагогамі. Цяпер у сінагогах збіраюцца веруючыя яўрэі. Яны для іх тое ж самае, што і царква для хрысціян.

Неўзабаве пасля вавілонскага палону Іудзея зноў расквітнела, ізраільцяне зажылі ў дастатку і міры. І ўспамінаюцца словы прарока Ісаіі, якія ён прамовіў задоўга да гэтых часоў:

«... і перакуюць мячы свае на аралы,
і дзіды свае — на сярпы;
не падыме народ на народ мяча,
і не будуць больш вучыцца ваяваць...»

(Біблія, Кніга прарока Ісаіі, 2:4)

Знамянальна, што гэтыя словы старажытнага прарока выбіты на сцяне насупраць будынка Арганізацыі Аб'яднаных Нацый у Нью-Йорку.

Паўстанне Макавеяў

Мінула дзвесце гадоў, і Іерусалім заваяваў знакаміты грэчаскі імператар Аляксандр Македонскі. Дзе ўжо было выстаць супраць яго маленькай Іудзеі? Аляксандр быў больш справядлівы за многіх заваёўнікаў. Ён не ўмешваўся ў жыццё яўрэяў і не парушаў іх звычаяў і традыцый.

І вось Іерусалім заваёўвае Сірыйская імперыя. Валадары Сірыі былі з дынастыі Селяўкідаў, наследнікаў военачальніка Аляксандра Македонскага.

Селяўкіды былі грэкамі і хацелі далучыць яўрэяў да грэчаскай культуры. З гэтым многія не маглі змірыцца. Але калі да ўлады прыйшоў імператар Анціох I Эпіфан, ён вырашыў пазайсёды пакончыць з яўрэйскай рэлігіяй і забараніў чытаць Тору, адзначаць святы. Усюды, нават у Храме, чужынцы ўстанавілі статуі грэ-

часкіх багоў. І тады яўрэі ўзняліся на барацьбу за сваю рэлігію, за чысціню Храма.

Аднойчы ў пасёлак Модзіін прыбыў атрад акупантаў, каб праверыць, як выконваюцца імператарскія ўказы. Свяшчэннік Маціцьяху з рода Хасманеяў са сваімі пяццю сынамі перабіў імператарскіх салдат. Усе жыхары Модзііна, баючыся помсты Анціоха, пайшлі ў горы. Гэта было сігналам да паўстання супраць Селяўкідаў. Паступова невялікая група паўстанцаў вырасла ў сапраўдную армію.

Вайна супраць Анціоха працягвалася тры гады. Пасля смерці Маціцьяху армію паўстанцаў ўзначаліў сын адважнага свяшчэннаслужыцеля Іехуда, якога празвалі Макавеем. Гэта быў вельмі адважны воін, умелы правадыр. Пад яго кіраўніцтвам яўрэі дабіліся многіх перамог. Вораг вадзіў у бой грозных сланоў. Бакі сланоў былі пакрыты жалезнымі панцырамі, таму спыніць магутных жывёл нельга было ні кап'ём, ні стралой. Але паўстанцы знайшлі выхад. Яны пралазілі пад чэрава сланоў і білі іх нажамі ў сэрца.

Калі сланы не дапамаглі заваёўнікам, яны вырашылі нападаць на яўрэяў па суботах. Але Іехуда Макавей аб'явіў, што змагацца за сваю свабоду і рэлігію можна ў любы дзень...

І вось — перамога! Наперад, у Іерусалім! Толькі што чакала пераможцаў на Храмавай гары?! У Храме — бруд і смецце, навокал — выявы грэчаскіх багоў. Усе кінуліся ачышчаць ад брыдоты Божы Дом, мыць і прыбіраць яго. Калі навялі парадак, устанавілі новы алтар Богу, нанова асвяцілі Храм. У час асвятчэння адбыўся цуд. Звычайна ў Храме захоўваліся збаны са спецыяльным аліўкавым алеем, які падтрымліваў агонь у свяцільніках. Салдаты

Анціоха апаганілі ўсе збаны, алей быў непрыгодны для асвятлення. Няўжо Храм застанецца ў цемры? Нарэшце знайшлі маленькі збанок. Алею ў ім магло хапіць усяго на адзін дзень. Што рабіць? Пагадзіліся на тым, што няхай святло гарыць хоць адзін дзень. Але свяцільнік (яго называюць менора), у які залілі алей з маленькага збанка, не патух і на другі дзень, і на трэці... і на восьмы... Так, восем дзён гарэў ён. За гэты час паспелі падрыхтаваць новы алей.

У гонар такога цуда з таго часу і да нашых дзён яўрэі святкуюць Хануку (свята асвятчэння) і запальваюць на гэтае свята Ханукію — свяцільнік з васьмю свечкамі, па колькасці дзён, якія гарэў алей з маленькага збанка.

Цар Ірад. Другі храм

Такім чынам, пасля перамогі Макавеяў Іудзея зноў стала свабоднай. З розных мясцін, часам далёкіх, прыязджалі яўрэі ў Іерусалім, каб памаліцца ў Храме. Сярод іх былі і купцы. Пашыраўся гандаль. Усё было б добра, але паступова нарасталі смута. Справа ў тым, што ў краіне з'явіліся дзве розныя партыі — садукее і фарысеі. Садукее паходзілі са знаці, купецтва, жрацоў. Яны лічылі, што Тора — гэта нешта вечнае, нязменнае, што разумець яе законы патрэбна раз і назаўсёды аднолькава. Народ павінен толькі без прырэчанняў выконваць гэтыя законы, і нават не абавязкова было разумець іх. Дастаткова таго, што разумелі свяшчэннае пісанне жрацы... Зусім не так меркавалі фарысеі. Яны клапаціліся аб простых людзях і лічылі, што Торай можна карыстацца

з улікам змен умоў жыцця. Галоўнае не літара Закону, а яго дух, асноўны сэнс. А сэнс гэты павінен быць зразумелым усяму народу, кожнаму чалавеку...

Да фарысеяў мы яшчэ вернемся, калі будзем знаёміцца з раннім хрысціянствам. Паступова барацьба паміж абедзвюма партыямі ўзмацнялася. Спярша садукеі верхаводзілі ў вярхоўным органе ўлады — Сінедрыёне, затым улада пераходзіла ў рукі фарысеяў... Пасля ўсё пачыналася спачатку... Вядома, барацьба партый азмрочвала мірнае жыццё Іудзеі, але галоўнай небяспекай, якая ўзнікла на гарызонце, былі рымляне.

Рымляне любілі ваяваць. Яны часта з кімнебудзь змагаліся, пастаянна знаходзіліся ў ваенных паходах, захоплівалі новыя землі. Нарэшце звярнулі ўвагу на Іерусалім. І тут дапамаглі ім самі іудзеі. Паміж сынамі царыцы Саламеі разгарэлася спрэчка за трон. Каб неяк спыніць сваркі, разлад, разабрацца ва ўсім, звярнуліся за дапамогай да рымлян. Ды замест таго, каб даць добрую парадку, дапамагчы, рымляне напалі на Іудзею. Праз тры месяцы пасля пачатку баявых дзеянняў легіёны палкаводца Пампея авалодалі яўрэйскай сталіцай. Многія жыхары загінулі, многіх забралі ў палон. На месцы Іудзеі была заснавана рымская правінцыя Палесціна. Пазней імператар Юлій Цэзар прызначыў сваім прадстаўніком у Іудзеі — пракуратарам — Антыпатра. Сын Антыпатра Ірад стаў адметнай фігурай у яўрэйскай гісторыі. Ён увайшоў у яе пад імем Ірада I, ці Ірада Вялікага. З падтрымкай Рыма Ірад стаў царом Іудзеі.

Нялёгкая задача выпала на долю гэтага цара. Уяві сабе, ён павінен быў увесць час

дагаджаць рымлянам, каб не чапалі Іудзею і не заваявалі яе канчаткова. І дзякуючы сваім выдатным дыпламатычным здольнасцям яму ўдавалася гэта. Дарэчы, Ірад быў вельмі жорсткім чалавекам, бязлітасна распраўляўся з тымі, хто паўставаў на яго шляху. Але праславіўся ён тым, што любіў будаваць. Ён пабудаваў некалькі гарадоў, якія захаваліся да нашага часу, узвёў цырк, заснаваў іпадром. Ён ператварыў Іерусалім, бадай, у самы прыгожы горад на ўсім Блізкім Усходзе. Але галоўнае, чым запомніўся Ірад-будаўнік, чым дагадзіў і сучаснікам, і нашчадкам іудзеі — было расшырэнне і аздабленне Храма. Бо, па-сутнасці, той Храм, які пабудаваў яўрэй пасля вяртання з вавілонскага палону, быў невялікім, звычайным будынкам. І гэта пасля цудоўнага збудавання Саламона!

Ірад вырашыў вярнуць Храму ягонае ранейшае хараство. Ён не шкадаваў на пабудову Храма ні грошай, ні сіл. Амаль чвэрць стагоддзя, а дакладней, дваццаць чатыры гады, вяліся работы на Храмавай гары. Ірад абгарадзіў тэрыторыю Храма надзейнай падпорнай сцяной, каб зямля, насыпаная на гары для расшырэння плошчы Храма, не абсыпалася. Рэшткі гэтай сцяны захаваліся і сёння. А заходняя частка называецца Сцяной Плачу. Так, той самай сцяной, якая стала для іудзеяў усяго свету самым святым месцам.

Але вернемся ў старажытную Іудзею. Пасля Ірада яна праіснавала яшчэ 66 гадоў. Яе трэслі хваляванні, мяцяжы, паўстанні. У 70 годзе нашай эры рымскі імператар Ціт надумаў пакарыць Іерусалім, жыхары якога не жахаліся пакланяцца рымскім багам. Адважна змагалі-

ся абаронцы горада. Ды рымскія тараны зрабілі сваю страшную справу.

Дзевятага чысла месяца ава Іерусалім быў узяты. Адзін з воінаў шпурнуў палаючы факел у Храм, і Божы дом запалыхаў... Зноў дзевятага ава. Менавіта ў гэты дзень быў знішчаны першы Храм. Такое супадзенне. Ну, а што было далей?

Паўстанне супраць Рыма пад кіраўніцтвам славутага Бар-Кохбы. Яго разгром. Забарона вывучэння Торы. Закрыццё сінагог. Урэшце, Іерусалім быў сцёрты з зямлі. Разваліны горада рымляне ўзаралі. І пабудавалі новы горад Элія Капіталіна, названы так у гонар імператара Публія Элія Адрыяна. Гэты горад быў закрыты для яўрэяў.

Мінула амаль дзве тысячы гадоў. І толькі ў 1948 годзе неўміручы Іерусалім стаў сталіцай незалежнай яўрэйскай дзяржавы Ізраіль.

Заходняя сцяна

А цяпер я хачу запрасіць цябе, юны чытач, на экскурсію да Заходняй сцяны, ці, як яна звычайна называецца ў Іерусаліме, — Сцяны Плачу.

Вякамі аплаквалі яўрэі сваё мінулае, тужылі па сучасным. Праўда, атрымлівалі тут і зарад веры ў шчаслівую будучыню.

Такім чынам, Сцяна Плачу... Дабрацца да яе можна двума шляхамі. Увайсці ў Стары горад праз Яфскую браму, звярнуць налева, да маляўнічага крытага арабскага рынка... Вузкія, з іншага часу, вулачкі — таямнічыя і шматзначныя... Святыя мясціны розных рэлігій, цікаўныя позіркі турыстаў...

Шумны арабскі рынак і малітвеная цішыня храмаў. Госці з розных краін з кінакамерамі і фотаапаратамі, і засяроджаныя твары веруючых. Шорты і яркія тэніскі навыпуск, і даўтаполае адзенне манахаў. Змяшэнне, здаецца, усіх моў свету, смех і малітвы, спёка і прахалода, цікаўнасць і глыбокая павага.

Тут, я мяркую, будзе своечасова сказаць, што Стары горад уключае ў сябе Храмавую гару і чатыры кварталы: яўрэйскі, хрысціянскі, мусульманскі, армянскі. Квартал не ў тым сэнсе, як мы з табой разумеем. Квартал тут — хутчэй раён, тэрыторыя, пэўная мясціна. У кожным свой свет, свой спосаб жыцця. Але не, мы не пойдзем да Сцяны Плачу праз Яфскую браму: гэты шлях доўгі, спакусы тут на кожным кроку. Не будзем адхіляцца. Сядзем лепш на аўтобус гарадскога маршруту № 1. Ён прывязе нас на канцавы прыпынак, адтуль да Сцяны Плачу — рукой падаць.

Мы спускаемся па прыступках, ідзем па асфальтаванай дарожцы міма салдат, якія ахоўваюць бяспеку святога месца, і ўліваемся ў натоўп. Каго толькі тут няма! Барадатыя мужчыны ў чорных касцюмах і шыракаполых капелюшах, дзеці, жанчыны, шматлікія госці сталіцы... Тут і там групы людзей з экскурсаводамі. Экскурсаводы расказваюць турыстам на розных мовах — іўрыце, англійскай, французскай, рускай.

Калісьці вышыня Сцяны Плачу была трыццаць метраў. За многія стагоддзі яна асела. Унізе Сцяны вялікія камяні. Нават не камяні, а глыбы. Вышыня кожнай глыбы больш за метр, а даўжыня — ад паўтара да трох. Камяні гэтыя захаваліся з часоў другога Храма. Над паверхняй зямлі — пяць радоў

такіх глыб. Над імі ўзвышаюцца яшчэ дзевятнаццаць радоў. Камяні тут меншага памеру — больш позняя кладка. Ніжняя, самая старая частка Сцяны пабудавана «насуха», без цэменту. Як гэта ўдалося старажытным майстрам — ніхто не ведае.

Сярод камянёў, з малапрыкметных расколін, прараслі дрэўцы. Яны зусім маленькія, хутчэй, гэта нават і не дрэўцы, а кусцікі. Але ж глядзі — прараслі з камянёў! А вось доўгавалосая трава... І што цікава! Месяцамі няшчадна паліць сонца, ні кроплі дажджу, няма не тое што чарназёму, але і падабенства глебы, а вось зеляніна расце, не сохне. Як не паверыць у цуды!

А што робяць людзі каля самай Сцяны? Моляцца? Вядома. Але што яны кладуць у расколіны паміж камянёў? Нейкія запіскі, ці што? Менавіта, запіскі. Запіскі, адрасаваныя... Богу. Хто просіць аб нечым, хто дзеліцца заповітай марай, хто задумвае патаемнае жаданне, хто давярае тайну. І кожны верыць: прачытае Усёмагутныя словы, якія ідуць ад шчырага сэрца, дапаможа, навучыць, падкажа. Пра гэтыя запіскі, пра людскія надзеі ў мяне ёсць верш. Ты неўзабаве прачытаеш яго. А цяпер я закончу свой расказ пра Сцяну Плачу. І закончу словамі аб тым, што для яўрэяў усяго свету — гэта самае дарагое месца. З V стагоддзя, калі яны пачалі маліцца тут, Сцяна Плачу стала сімвалам сувязі яўрэйскага народа са сваёй гістарычнай Радзімай. У любую часіну года тут шматлюдна, у любы час сутак тут можна ўбачыць іудзея, які моліцца або чытае Тору. Праходзяць тут і ўрачыстыя цырымоніі, прымаюць прысягу салдаты...

А зараз верш:

Каля Сцяны Плачу.

Якая ты высокая, Сцяна!
Надзіва старажытная якая!
А пад блакітным небам цішыня,
Такая, што дыханне замірае.

І да цябе ідуць з сівой пары,
Нясуць сваю журбу, свае надзеі.
Вось, заўважаю я, ідзе стары,
Паважны, у малітвенным адзенні.

Жанчына вось. Хвалюецца, відаць,
Твар у яе прасветлены і строгі.
Вось юнакі задумліва стаяць —
Іх прывялі няблізкія дарогі.

Вось хлопчык загарэлы. І гадоў
Яму, як мне, не болей за дванаццаць.
Ён да Сцяны з запіскай падышоў,
На дыбачках памкнуў вышэй падняцца.

Запіску тую ўткнуў ён і без слоў
Знік у людскім натоўпе нетаропка.
Запісак, бачу, — белых галубкоў —
Між камянёў вялікая чародка.

Мне тата патлумачыў: «Праз вякі —
Душу каб ад пакутаў супакоіць —
Яўрэі звычай збераглі такі:
Дзяліцца заповітным пад Сцяною.

І ты таксама можаш напісаць,
Вазьмі блакнот і ручку, калі ласка».
І я бяру. З чаго б мне распачаць?
І я пішу. Мне выказаць не цяжка:

«Няхай краіна, як вячысты Храм, —
Такой жа будзе чыстай і спакойнай.
Няхай заўжды живецца мірна нам,
Няхай паўсюль навечна знікнуць войны».

Каля рэчышча Кедрона

Паміж сцен Старога горада і Маслічнай
гарой можна ўбачыць рэчышча старажытнага
ручая. Ручай гэты называўся і называецца
цяпер Кедрон. Ведаеш, куды цягнецца гэта
рэчышча? Адразу і не паверыш! Дык вось,
цягнецца яно да самага Мёртвага мора! А што
гэта за Маслічная гара? І чаму яна менавіта
так называецца? Гара гэта — месца гіста-

рычнае. Мы яшчэ пагаворым пра яе, а пакуль толькі скажу, што дало ёй такую назву.

Справа ў тым, што калісьці там раслі аліўкавыя гаі. Увогуле, алівы растуць там і цяпер. А ў старажытнасці на гары знаходзіліся давільні. З аліў атрымлівалі аліўкавы алей. Бачыш, як проста...

Але вернемся да Кедрона. Частка яго праходзіць пад Храмавай гарой і называецца далінай Іегашафата. Іегашафат на іўрыце абазначае «Божы суд». Менавіта тут, па меркаванню веруючых іудзеяў, павінен адбыцца гэты суд. Па-іншаму — Страшны суд. Для каго ён будзе страшны? Вядома — для грэшнікаў. А ўвогуле, суд будзе самы справядлівы, які толькі можа быць.

Існуе легенда: у час Страшнага суда цераз даліну Іегашафата перакінуцца два масты — адзін з пергаменту, другі — жалезны. Па жалезным мосце пойдучь грэшнікі. І жалеза не вытрымае цяжару іх грахоў. А пергамент нават не зварухнецца: бо па ім пройдуць праведнікі — людзі, якія ні разу не саграшылі.

Цяпер ты можаш здагадацца, чаму на Маслічнай гары знаходзяцца вялізныя яўрэйскія могілкі, самыя, напэўна, старыя могілкі ў свеце. Людзі жадалі, каб іх пахавалі менавіта тут, на тым месцы, дзе адбудзецца Божы суд. І яны будуць чакаць уваскрашэння, каб паўстаць перад вышэйшым Суддзёй. Да таго ж кожны меркаваў, што Страшным суд будзе толькі для грэшнікаў, а сябе ж лічыў святым...

Першыя магілы тут з'явіліся ўнізе, каля падножжа гары, ля самага рэчышча Кедрона, але паступова могілкі пачалі «падымацца» вышэй і вышэй. Самым старажытным магілам ужо амаль тры тысячы гадоў. Аднак

цярплівасць тых, хто чакае Суда, не канчаецца...

Многае змянілася ў свеце за гэты час, жыццё на зямлі стала зусім іншым, ды і лёс некаторых магіл на старажытных могілках каля Кедрона з'яўляецца калі не фантастычным, то ўжо ва ўсялякім выпадку вартым вялікага здзіўлення. Вось што здарылася, напрыклад, з магілай Аўшалома. Аўшалом (Авесалом) — сын цара Давіда. Напрыканцы жыцця бацькі ён паўстаў супраць яго. Прыгожы, спрытны, моцны, ён рашыў здабыць карону любой цаной, і прыхільнікі яго нават абвясцілі Аўшалома царом. Было гэта ў горадзе Хеўроне. Але прыхільнікі мяцежнага царэвіча паспяхаліся. Палкаводзец Іаў на чале вялікага войска выступіў супраць мяцежнікаў. Аўшалом быў разбіты і кінуўся наўцёкі па лясной сцяжыне. І тут адбылося непрадбачанае. У царэвіча былі доўгія валасы. І яны заблыталіся ў гушчары. Іаў дагнаў уцекача і забіў яго.

Мінула вельмі шмат гадоў. Над магілай Аўшалома, каля Кедрона, паставілі помнік. Аднак людзі, якія праходзілі міма яго, кідалі ў помнік камяні: яны не маглі дараваць былому царэвічу таго, што ён паўстаў супраць свайго бацькі. Урэшце помнік быў завалены камянямі. Расчысцілі магілу толькі ў дваццатыя гады нашага стагоддзя ў час археалагічных раскопак...

Яўрэйскі квартал

Ён наглядна сведчыць аб нялёгкім лёсе Іерусаліма — войнах, разбурэннях, зменах уладароў, узлётах і заняпадах, трагедыях і свя-

тах Вечнага горада. Калісыці на адной з плошчаў цяперашняга яўрэйскага квартала стаялі побач дзве сінагогі — сефардская (у ёй маліліся яўрэі — выхадцы з усходніх краін) і ашкеназіўская (малельны дом яўрэяў з Еўропы і Амерыкі). Сефардская сінагога была заснавана ў далёкім XIII стагоддзі і насіла імя знакамітага філосафа, мудраца Рамбама. Праз 250 гадоў яе ператварылі ў... мячэць. Другую сінагогу дабудавалі да сярэдзіны XIX стагоддзя. Але абодва будынкі былі ўзарваны арабамі ў 1948 годзе, у час вайны за незалежнасць Ізраіля.

Ізраільскія ўлады вырашылі пакінуць разваліны сінагог некранутымі, як вечны напамін аб тым, што давялося зведаць яўрэям за сваю гісторыю. Аднавілі толькі арку адной з іх. Увесь гэты комплекс называецца «хурва», што абазначае «разваліны».

Ёсць у яўрэйскім квартале свае слаўтасці. Адна з іх — музей, які расказвае пра час другога Храма. Дарэчы, здаваён-даўна захаваліся ўнікальныя экспанаты — посуд, прадметы побыту. Яшчэ адна слаўтасць — археалагічныя паркі. Самы вялікі з іх — Афэль.

У яўрэйскім квартале нямала будынкаў, якія пабудаваны ўжо ў нашы дні. Першыя іх паверхі нішто іншае, як захаваныя часткі збудаванняў далёкіх часоў. Поўнасю захаваных будынкаў не больш пяці-шасці.

Адна з сінагог, якая дзейнічае цяпер, называецца «Дом Якава». Сінагога гэта была пабудавана на грошы вядомага французскага банкіра барона Ротшыльда. Бацьку яго звалі Якаў... Вось разгадка назвы сінагогі.

У яўрэйскім квартале — вузенькія вулачкі, тут не ходзіць транспарт. І толькі цэнтр вы-

глядае па-сучаснаму. Мноства кавярняў, крамак абслугоўваюць шматлікіх турыстаў.

Сінагога Гейхаль Шлома

Давай, дружа, пакінем Стары горад і вернемся ў цэнтр ізраільскай сталіцы. Што адносіцца да іудаізму тут? Шмат што.

Вось ідуць людзі ў чорных касцюмах, у чорных шыракаполых капелюшах, з шырокімі бародамі. У некаторых — доўгія пейсы і цёмныя панчохі. У святочныя дні яны апранаюць лапсердакі і вялікія футровыя шапкі. Гэта асабліва веруючыя іудзеі. Належаць яны да розных плыняў іудаізма, адсюль адрозненні ў знешнім выглядзе. Галоўнае для іх — выкананне звычаяў, абрадаў і традыцый сваёй рэлігіі, вывучэнне Торы.

Вось бягуць хлопчыкі. Кожны хлопчык у кіпе — маленькай шапачцы, якая нагадвае цюбецейку. Вучацца яны ў рэлігійных школах — хедарах. Такія ж школы ёсць і для дзяўчынак. Дзяўчынкі ходзяць без галаўнога ўбору, але ў доўгіх спадніцах і кофтах з доўгімі рукавамі.

Вось магазіны, у якіх прадаюць розныя прыналежнасці рэлігійнага культу — талесы (шалі для малення), тфіліны (скрыначкі з пергаментам, якія прымацоўваюць да рукі і да ілба ў час ранішняй малітвы), мезузы (амулеты з тэкстам)... А вось вуліца, дзе жывуць, у асноўным, веруючыя. Гэту вуліцу ведае ўвесь горад. Называецца яна Мэа шэарым — Сто брам.

І, вядома ж, сінагогі. Колькі іх у Іерусаліме, наўрад ці ведае хто дакладна. Можна з

упэўненасцю сказаць адно — іх сотні. Звычайна людзі наведваюць адну і тую ж сінагогу на працягу гадоў, дзесяткаў гадоў. І зусім не абавязкова, каб яна знаходзілася побач з домам. Справа ў тым, што іудаізм — хоць рэлігія і адзіная, але падзяляецца на розныя плыні. Ёсць іудаізм артадаксальны, ёсць кансерватыўны, ёсць рэфармісцкі. Кожная з гэтых плыняў мае, у сваю чаргу, розныя адгалінаванні. І зразумела, кожная плынь мае свае сінагогі, якія адрозніваюцца адна ад другой. Іудзей-артадокс, напрыклад, не пераступіць парог малітвенага дома, дзе «гаспадарачь» прыхільнікі рэфармісцкай плыні. З гэтай прычыны раскажу я табе прытчу. Стаяў у акіяне бязлюдны востраў. І вось неяк апынуўся на ім іудзей. Спачатку бедаваў вельмі: ну, як жа, адзін сярод бясконцых хваляў. Потым супакойўся, агледзеўся, пабудаваў сабе дом. А яшчэ — дзве сінагогі. Праз некаторы час прычаліў да вострава нейкі карабель. Сышлі маракі на бераг. Бачаць — поле апрацаванае, дом вялікі, дзве сінагогі. Запыталіся ў іудзея: «Навошта табе дзве сінагогі? Ты што, молішся ў кожнай па чарзе?» «Барані божа, — адказвае іудзей, — малюся я ў адной, вось у гэтай, а ў другой і нагі маёй не будзе».

Пачакай смяяцца. Нічога смешнага тут няма. Успомні, як у хрысціян: Бог адзін — Хрыстос, а ёсць праваслаўныя, католікі, пратэстанты, шмат розных сектаў.

Вялікая Іерусалімска сінагога была пабудавана ў 1985 годзе побач з будынкам Вярхоўнага равіната. Гэты будынак мае назву «Гейхаль Шлома» — Храм Саламона і прысвечаны памяці шасці мільёнаў яўрэяў, загубленых фашыстамі ў гады другой сусветнай вайны. А

названы ён так у гонар бацькі англійскага мільянера сэра Айзэка Вольфсана, які ахвяраваў грошы на пабудову.

Але ведай: проста так у сінагогу нас не пусцяць. Каб прайсці ў яе, трэба надзець кіпу. Калі ж сваёй кіпы няма, то выручыць брамнік, дасць на нейкі час казённую. А паспрабуй зайсці ў царкву ў галаўным уборы — нельга. У яўрэяў, як бачыш, наадварот: нельга з непакрытай галавой у Божы дом... Што ж, у кожнай рэлігіі свае законы, свае звычаі, і патрэбна іх паважаць. Дарэчы, слова «сінагога» — грэчаскага паходжання. Так грэкі пераклалі з іўрыта выраз «Бэйт а-кнесет», што абазначала «дом сходаў».

Такім чынам, мы надзелі кіпы, падымаемся па шырокай лесвіцы на другі паверх — і ўваходзім у вялізную круглую залу. Разлічана яна — ні больш ні менш — на тысячу чалавек. Доўгія рады лавак. Лаўкі размешчаны амфітэатрам. Якраз — універсітэцкая студэнцкая аўдыторыя... Толькі вось балкон... Здагадайся, навошта балкон? Гэта ж не тэатр. Балкон прызначаны для жанчын. У сінагогах мужчыны і жанчыны сядзяць асобна. Такая традыцыя.

Здзіўляе мноства люстраў. Вялізная люстра — пад самай столлю. Ёсць люстры меншыя — яшчэ і яшчэ. Лямпачкі ў выглядзе свечак. Не, гэта не дзеля прыгажосці. Проста надта шмат звязана ў жыцці іўдзеяў з агнём. Згодна з Бібіліяй, яшчэ даўным-даўно, калі яўрэі выйшлі з Егіпта, іх вёў Бог, які прымаў уначы выгляд вогненнага слупа. А ўспомні агонь, які гарэў восем дзён, дзякуючы алею з аднаго-адзінага збаночка, калі воіны Макавеяў вызвалілі ад іншаземцаў Храм...

А яшчэ ў сінагозе Гейхаль Шлома дзівосныя вітражы ў вокнах. Колькі акон — столькі і вітражоў. Усе колеры вясёлкі! Прыгажосць незвычайная! На вітражах — надпісы на іўрыце, якія нагадваюць розныя эпізоды яўрэйскай гісторыі. Аўтар вітражоў — Рэнат Хаім з швейцарскага горада Цюрых.

Галоўнае месца ў сінагозе — Святая Шафа, дзе захоўваецца скрутак Торы. Святая Шафа — Каўчэг Запавету — звычайна знаходзіцца каля ўсходняй сцяны, а ў Іерусаліме — каля сцяны, павернутай да храмавай гары.

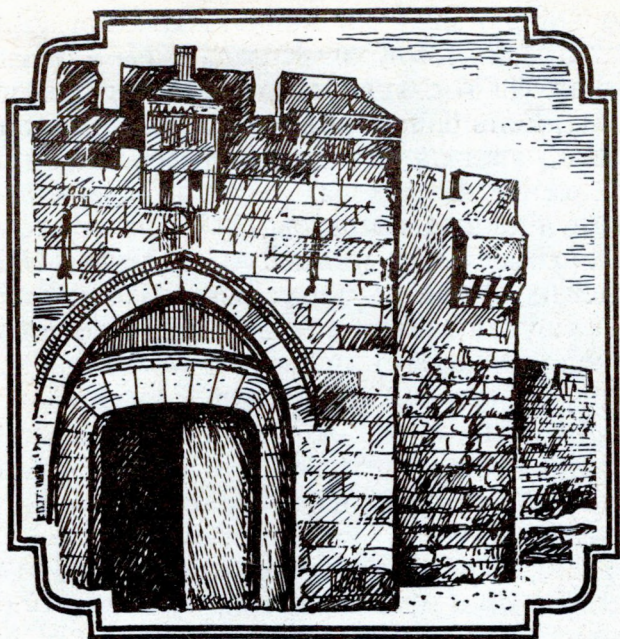
Тройчы на тыдні скрутак Торы дастаюць з Каўчэга Запавету і чытаюць нараспеў урывак. Чытае той, хто ўмее напываць гэтыя свяшчэнныя словы, а гэта няпростая справа.

Чытаць Тору яшчэ і вельмі ганарова. Таму багатыя людзі за вялікія грошы нават купляюць права чытаць гэту свяшчэнную кнігу. Між іншым, кожны тыдзень чытаецца новы раздзел Торы, колькі тыдняў у годзе — столькі раздзелаў у галоўнай кнізе іудзеяў.

А што гэта за чатыры слупкі і балдахін над імі? Гэта — Хупа. Тут адбываюцца вяселлі, тут маладыя стаяць у самы ўрачысты дзень у іх жыцці. Хупа ў сінагозе вось так, «у гатовым выглядзе», стаіць, вядома, не заўсёды. Проста нам пашанцавала: пэўна, вяселле было напярэдадні вечарам, і Хупу не паспелі прыняць.

Цяпер давай звернем увагу на тое, што ёсць толькі ў гэтай, Вялікай іерусалімскай сінагозе: пюпітры для нот. Яны размяшчаюцца за Святой Шафай.

Цяпер пра флажкі. Відарысы на іх напоўнены глыбокім сэнсам. Вось відарыс шалёў. У кожнага чалавека бываюць учынкi добрыя, святыя, а таксама злыя, грэшныя. Што

Яфскія вароты.

пераважыць? Трэба імкнуцца, каб дабро пераважыла зло. Вось відарыс свяцільні (меноры). Такая менора вісела калісьці ў Храме — і першым, і другім.

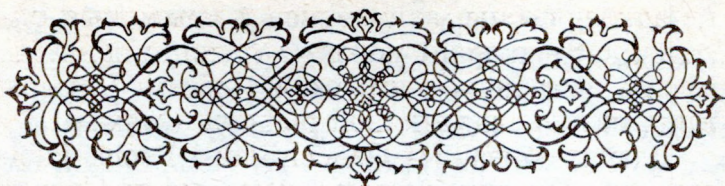
Вось Скрыжалі Запавету. Пра іх ты ведаеш. Правільна, гэта пліты з тэкстам запаведзяў. Вось аддзенне першасвяшчэнніка Адрона. Вось відарыс шасціканцовай зоркі — зоркі Давіда. Такія зоркі прымацоўвалі фашысты да вопраткі яўрэяў у акупаваных гарадах і мястэчках, а цяпер гэта зорка на флагу дзяржавы Ізраіль.

А што яшчэ цікавага ў Вялікай іерусалімскай сінагозе, апрача малельнай залы, дзе мы толькі што пабывалі?

Ёсць яшчэ зала, дзе вывучаюць Тору. Ёсць некалькі залаў для ўрачыстасцяў, тут адзначаюць сямейныя святы, праходзяць сустрэчы і прыёмы. Ёсць бібліятэка, дзе сабрана вялізная колькасць кніг па іудаіцы... Ну вось, бадай, на сёння хопіць. Выходзім.

На вуліцы пасля прахалоды ў сінагозе асабліва гарача. Пасля цішыні — шумна. Пасля ўрачыстай велічы — мітусліва. Што ж, гэта жыццё вялікага сучаснага горада. Усё нармальна.

II. Іерусалім дарагі хрысціянам

Калі ідзеш па Іерусаліму, тут і там заўважаеш купалы цэркваў, у высокім, сінім, працятым сонечнымі промнямі небе гараць залатыя крыжы. А насустрач табе не-не, ды і пройдзе паважна бацюшка ці пратрусіць манах у доўгім чорным адзенні, падперазаным вярыгамі, ці прабягуць маладзенькія сімпатычныя манашкі.

Так, гэты старажытны горад — святы для хрысціян. Тут нарадзілася і ўзмацнела вера ў Хрыста. Тут ён пакутваў, быў распяты, пахаваны, адсюль узнёсся ў неба. Яшчэ ў пятым стагоддзі, паўтары тысячы год таму, на Халкедонскім саборы, Іерусалім атрымаў статус патрыярхіі. З той пары пачалі прыходзіць сюды хрысціянскія паломнікі з усёй Еўропы, каб убачыць запаветныя мясціны, пакланіцца ім.

У Іерусаліме прадстаўлены многія напрамкі хрысціянства. Славутым Храмам Гроба Гасподня, напрыклад, валодае шэсць хрысціянскіх цэркваў: каталіцкая, грэчаская праваслаўная, армянская, сірыйская, коптская і ...эфіопская. Нездарма ж ва ўсе вякі хрысціяне так чуйна прымалі да сэрца ўсё, што адбывалася ў Вечным горадзе. І калі яны даведаліся, што мусульмане разбурылі Храм Гроба Гасподня,

не адкладваючы, адправіліся ў крыжовыя паходы, каб пакараць ворагаў Хрыста і аднавіць месцы, звязаныя з яго імем і лёсам. Чатыры такіх паходы ажыццявілі рыцары і манахі.

Здаўна звязана з Палесцінай і Расія. Расіяне, як і астатнія славяне, называлі яе Святой зямлёй, зямлёй Абетаванай, зямлёй Жадання. Першы рускі паломнік ігумен Даніла Заточнік пабываў тут яшчэ ў 12 стагоддзі — ён запаліў лампаду ля Гроба Гасподня ад імя «усёй Русі». Ёсць і да гэтага часу ў Іерусаліме так званае Рускае падвор'е. Пра яго я раскажу табе пазней.

Давай і мы з табой, юны друг, пройдземся па хрысціянскіх месцах — пройдземся, убачым незабыўныя храмы, пачуем легенды, якім незлічоная колькасць гадоў, датыкнемся да велічы і ўрачыстасці святых сцен, агародж і алтароў.

Але перш, чым выправіцца ў шлях, удакладнім, як узнікла хрысціянства, які яго гадоўны змест, у чым патаемны сэнс, прасочым лёс Ісуса Хрыста.

Жыццё і лёс Ісуса Хрыста

Першымі хрысціянамі былі яўрэі. І таму хрысціянства бярэ свой пачатак у іудаізме. Але потым іудзеі адмовіліся пагадзіцца з думкай хрысціянства аб тым, што менавіта іх вучэнне адлюстроўвае канчатковую ісціну. Іудзеі пачалі разглядаць хрысціянства як скажэнне іх рэлігіі. А хрысціяне, са свайго боку, вырашылі, што іудаізм — штосьці канчаткова застарэлае. Але гэта было потым.

А спачатку...

Спачатку быў Ісус. Ці ведаеш ты, што Ісус азначае «Выратавальнік»? І што Хрыстос у перакладзе з грэчаскай — «месія»?

Ітак, у горадзе Назарэце жыла сямейная пара. Мужа звалі Іаакім, жонку — Анна. Жылі яны доўга, а дзяцей у іх не было. Узмалілася Анна: «Калі ў мяне народзіцца дзіця, аддам яго на служэнне Госпаду». І пачуў Бог гэтую малітву. І нарадзілася ў Анны і Іаакіма дачка. І назвалі яе Марыяй. Калі Марыі споўнілася тры гады, маці прывяла яе ў храм, і засталася Марыя там. Калі ж яна вырасла, вырашыла ніколі не выходзіць замуж: яна хацела жыць толькі для Госпада. Аднак, каб дзяўчына жыла адна (бацькі яе памерлі), святары, не пажадалі і заручылі яе з Іосіфам, старым цесляром, удаўцом. Іосіф замяніў Марыі бацьку, клапаціўся аб ёй.

Аднойчы ў сне Марыі з'явіўся архангел Гаўрыіл і сказаў ёй, што яна неўзабаве народзіць сына, якога трэба назваць Ісусам. І будзе ён сынам самога Усявышняга.

У гэты ж час рымскі імператар вырашыў даведацца, колькі ў яго падданных. І загадаў правесці, як мы цяпер гаворым, усенародны перапіс. Радзімай Іосіфа і Марыі быў горад Віфлеем (цяпер Бейт-Лехем).

Яны і пайшлі туды, каб іх там запісалі. Пакуль ішлі, вельмі стаміліся. Побач з Віфлеемам убачылі пячору і вырашылі пераначаваць у ёй. Гэтай жа ноччу нарадзіла Дзева Марыя сына свайго Іегошуа, Ісуса Хрыста.

Перад нараджэннем Ісуса запалілася на небе яркая і буйная зорка. Убачылі яе ўсе людзі. І персідскія мудрацы таксама. Гэтыя мудрацы прачулі, што ў Іудзеі неўзабаве народзіцца Хрыстос Выратавальнік і што будзе ён

царом Іудзейскім. Ubачылі, значыць, мудрацы тую зорку і пайшлі за ёй. Прывяла іх зорка ў Іерусалім. І пачалі яны пытацца ў людзей, дзе зараз будучы іудзейскі цар, які толькі што нарадзіўся. Іх дзіўныя паводзіны дайшлі да Ірада, які ў той час царстваваў у Іудзеі. Падумаў ён, прыйдзе час, і гэты невядомы Хрыстос прагоніць яго з царствавання. Склікаў Ірад святароў і вучоных і, моцна хвалючыся, спытаў: «Дзе павінен нарадзіцца Хрыстос?». Адказалі яму: «У Віфлееме». Тады Ірад паслаў у Віфлеем салдат і загадаў ім забіваць усіх хлопчыкаў да двух год. Ён спадзяваўся, што сярод забітых дзяцей абавязкова трапіцца Ісус.

Салдаты Ірада былі бязлітаснымі. Без шкадавання забівалі яны дзяцей на вачах у акамянелых бацькоў. Але сярод забітых Ісуса не апынулася. У сне з'явіўся Іосіфу анёл і загадаў яму бегчы з Марыяй і хлопчыкам у Егіпет. Так яны і зрабілі. Перачкалі там бяду і вярнуліся ў Назарэт. Дзяцінства і юнацтва Ісуса прайшло менавіта ў гэтым горадзе, таму і назвалі яго Назаранінам і Назарэем.

Мірна і шчасліва жыў Ісус у доме Іосіфа і Марыі. Быў добры, разумны і цікаўны. Калі споўнілася яму дванаццаць год, узялі яго Іосіф і Прасвятая Дзева Марыя на свята Вялікадня ў Іерусаліме. На зваротным шляху Ісус раптам знік. Тры дні шукалі яго і, нарэшце, знайшлі ў Храме. Сядзеў малеча сярод дарослых і разважаў аб Законе Божым і адказваў на ўсе цяжкія пытанні.

Калі Ісус падрос, заняўся ён цясларскай справай — каму дзверы зробіць, каму — стол, каму — лаўку. Працай сваёй карміўся і сам, і маці сваю карміў, Іосіфа старога карміў. Так

было, пакуль Ісус не стаў зусім дарослым. Тады пайшоў ён да ракі Іардан хрысціцца, бо ўжо чуў пра Іаана Хрысціцеля.

Пасля хрышчэння, калі ён пачуў з нябёс голас Бога-бацькі пра тое, што ён сын яго, паверыў Ісус у сваё прадвызначэнне: вучыць людзей, ведаючы загадзя, што здарыцца з імі, прымаць на сябе іх грахі, цярпець за іх, ратаваць іх ад грэшных задум і ўчынкаў.

Развітаўшыся з Іаанам Хрысціцелем, пайшоў Ісус у пустыню і правёў там сорок дзён у малітве і пасце.

Выйшаўшы з пустыні, ён вярнуўся да Іаана, і вучні Іаана пайшлі з ім, стаўшы яго вучнямі. Пазней у Ісуса з'явілася яшчэ нямала вучняў. Гэта былі людзі дарослыя, нават пажылыя. Яны паўсюдна ішлі з ім, слухаючы яго прамовы аб справах Божых, аб выратаванні і царстве нябесным. У вучні Ісус браў людзей простых, толькі б яны былі добрыя і верылі ў яго. Ісус становіцца прапаведнікам-падарожнікам. Ён заклікае народ да пакаяння, заклікае рабіць добрыя справы, абвешчае аб набліжэнні царства Богага. Пропаведзі гэтыя карысталіся вялікім поспехам. А тут Ісус да таго ж здзяйсняе шэраг дзівосаў: пераўтварае вадзі ў віно, вылечвае хворых, спыняе буру, здолеў накарміць пяццю хлябамі пяць тысяч чалавек, ходзіць па вадзе... Вяршыня дзівосных спраў Ісуса — уваскрэшанне з мёртвых. У гэтым — вышэйшае праяўленне боскай сілы. Такім чынам, аўтары Евангелля хочуць даказаць, што Ісус больш вялікі, чым прарокі Старога Завету: тыя маглі ўваскрасіць па аднаму памёршаму, а Ісус уваскрасіў трох. Больш таго, Ісус не проста прарок, не проста месія, але і сам Бог.

Многія паверылі ў Ісуса. Яго называлі Спасам, Настаўнікам. За ім ішлі натоўпы народу, людзі імкнуліся запомніць кожнае яго слова. Асабліва запомнілася ўсім Нагорная пропаведзь Ісуса Хрыста, у якой ён выклаў сваё вучэнне. Нагорнай яна называецца таму, што сказана была з вяршыні гары.

«Убачыў народ, Ён узышоў на гару; і калі сеў, падышлі да Яго вучні Яго. І Ён вучыў іх. З мноства сваіх вучняў Ісус выбраў дванаццаць і назваў іх апосталамі — прадаўжальнікамі сваёй справы, сваімі нашчадкамі. Апостал — слова грэчаскае, азначае яно «пасланнік». На жаль, сярод апосталаў аказаўся злы чалавек, які неўзабаве здрадзіць свайму Настаўніку. Гэта — Іуда Іскарыёцкі.

Акрамя дванаццаці апосталаў, Ісус выбраў яшчэ семдзесят. Іх называюць малодшымі апосталамі. Ісус паслаў іх вучыць людзей, вылечваць хворых, праганяць д'яблаў, уваскрашаць мёртвых. І яны выдатна справіліся з даручаным.

Сціплае жыццё Ісуса, выкрыццё ім уладароў і багаццяў, перакананасць у тым, што менавіта беднякі будуць шчаслівыя ў будучым царстве Божым, выклікалі трывогу ўлад. Ірад вырашыў расправіцца з ім. Адноўчы Хрыстоса ледзь не забілі каменнем. Прыклалі да гэтага рукі і святары і фарысеі (згадай, пра фарысеяў мы ўжо вялі гаворку): яны бачылі, што Ісус выбівае глебу з-пад іх сцвярджэнняў пра адзінага Бога. Як жа Бог адзіны, калі Ісус Хрыстос сцвярджае, што ён Сын Божы? Значыць, ёсць Бог стары і Бог малады. Два Багі, ці што?...

І вось, праз гады блуканняў па Іудзейскай зямлі, Ісус вырашыў выправіцца ў Іерусалім перад Вялікодным святам.

У горад ён уехаў на белай асліцы. Мноства людзей выйшла яму насустрач. Ісус накіраваўся ў Храм і там рабіў дзівосы. І адказваў на самыя закавырыстыя пытанні законнікаў. І выкрываў фарысеяў за тое, што яны падманваюць народ: «Гора вам, кніжнікі і фарысеі, вы сляпыя і неразумныя, яшчэ вучыце народ, а самі ідзяце і ведзяце іншых у пекла». А яшчэ расказваў ён прытчы, і кожная была з вялікім значэннем. Так праводзіў Ісус Страсны тыдзень — сем дзён перад Вялікаднём. А ў пярэдадзень свята яго мучылі, судзілі і распялі на крыжы. І памёр ён, і быў пакладзены ў гроб, і праз тры дні ўваскрэс. Ісус прадбачыў сваю смерць, аб чым прызнаваўся сваім вучням. Пасля свайго ўваскрэсення жыў ён на зямлі сорок дзён. А потым сабраў вучняў на Маслічнай гары і адтуль узнёсся ў неба.

Так Ісус выбраў шлях добраахвотнага самаахвяравання. Ён ахвяраваў сабой у імя скуплення грахоў людскіх.

Хрысціянства

Памятаеш, я расказваў, што ў час Вавілонскага палону сярод многіх яўрэяў, што трапілі ў рабства, пачала распаўсюджвацца вера ў Месію — Божлага пасланніка, які прыйдзе і вызваліць народ ад пакут, усталое справядлівасць і здзейсніць суд над грэшнікамі, а для тых, хто не рабіў грэшных учынкаў, надыдзе райскае шчасце?

Вера ў Месію жыла ў яўрэйскім народзе на працягу вякоў. Умацавалася яна ў часы царавання Ірада I. Цар пастаянна парушаў іудзейскія рэлігійныя традыцыі, абклаў народ не-

пасільнымі падаткамі. Мясцовыя ўлады і нават некаторыя святары станавіліся апорай рымлян. Народ адварнуўся ад Храма і яго служак. А паўстанні супраць улады Рыма звычайна канчаліся паражэннем. Як пісаў вялікі гісторык старажытнасці Іосіф Флавій, менавіта ў гэты час з'явіліся ілжэпрарокі, якія абяцалі хуткую сустрэчу з Месій. Калі з'явіўся Ісус Хрыстос, многія адразу паверылі, што ён і ёсць сапраўдны збавіцель, якога яны так доўга чакалі. Гэтаму садзейнічалі такія абставіны: ідучы па краіне і абвясчаючы свае пропаведзі, Хрыстос звычайна паўтараў выказванні настаўнікаў яўрэйскага закона — равінаў, але пры гэтым выказваў і ўласныя думкі, што было нязвычайна. Больш таго, калі многія прарокі пачыналі свае прамовы са слоў: «Вось слова Гасподняе, то Хрыстос вымаўляў дзіўнае для слухачоў: «Я кажу вам». Ну хто ж, як не Месія, мог казаць такое.

Так лічылі і жыхары Іерусаліма і шматлікія паломнікі, калі перад Вялікаднём 30 года ўбачылі Хрыста на вуліцах старажытнага горада, пачулі яго прамовы.

Звычайна ў святочныя велікодныя дні здараліся непарадкі — і рымскі намеснік у Іудзеі Пілат загадаў сваім салдатам патруляваць вуліцы. А ў гэты самы час тысячныя натоўпы беглі за тым, каго яны палічылі Месіяй. Шум, крыкі, узбуджанасць... Скончылася тым, што салдаты схапілі «парушальніка спакою» і прывялі да Пілата. Пілат абвінаваціў Хрыста ў тым, што той падбухторвае людзей да бунту, ды яшчэ абвясціў сябе Месіяй. І Понцій Пілат загадаў распяць Хрыста.

Гэта іўдзейская версія гібелі Ісуса. Хрысціяне ж тлумачаць смерць Богага сына па-

іншаму. Понцій Пілат, згодна з хрысціянскай версіяй, доўга не хацеў караць Ісуса, лічачы яго невінаватым. І толькі шматлікія патрабаванні іудзеяў прымусілі яго вынесці смяротны прысуд.

Так ці інакш, Ісус Хрыстос загінуў, а неўзбаве разляцелася вестка пра яго цуда-уваскрэсенне і ўзнясенне на неба.

Вера ў прыход Месіі, вера ў тое, што душа чалавека бессмяротная, што пасля ўваскрасення сумленныя, справядлівыя людзі будуць жыць на нябёсах, як анёлы, — аснова хрысціянства.

Найбольш поўна асноўныя законы новай рэлігіі акрэсліліся ў Нагорнай пропаведзі Ісуса Хрыста. У ёй ён даводзіў, што заповедзі Старога Завету ўжо выкананы, што надышоў час царства нябеснага, дзе няма пакут, дзе пануюць радасць і мір. Для ўступлення ў царства нябеснае, трэба быць справядлівым, міласцівым, чыстым сэрцам.

Абвяшчае Хрыстос блажэнства тых, хто пацярпеў за праўду.

Блажэнныя...

Блажэнныя...

Блажэнныя...

Думаю, што словы гэтыя ясныя і зразумелыя і каментарыяў не патрабуюць. Ісус Хрыстос часам дапаўняе законы Старога Завету. Так, адна з заповедзяў, якія даў Маісею Бог на гары Сінай, гучыць: «Не забі» Хрыстос кажа, што заслугоўвае пакарання і той, хто дарэмна злуюцца на бліжняга, хто ўзводзіць на яго паклёп.

А вось яшчэ прыклад. Замест правіла помсты «Вока за вока» Хрыстос прапануе прымірэнне: «Хто ўдарыць цябе ў правую шчаку,

павярні да яго і другую». Любоў да бліжняга Хрыстос распаўсюджвае і на ворагаў: «Любіце ворагаў ваших... і маліцеся за тых, хто крыўдзіць вас».

І становіцца зразумелым сэнс такога павучання: «Не судзіце, ды не судзімымі будзеце» — у кожнага ёсць свае недахопы, свае грахі, і кожнага, выходзіць, можна судзіць. І галоўнае: чалавек павінен рабіць учынкi з іншымі так, як ён жадаў бы, каб рабілі з ім.

І яшчэ пра малітвы. Маліцца трэба ад усяго сэрца, а не таму толькі, што надышоў час малітвы. Толькі тады словы малітвы будуць пачуты.

Паступова хрысціяне адыходзяць ад веры прарокаў Старога Завету. У іх з'яўляюцца свае богаслужэбныя дамы — цэрквы. Яны клапацяцца цяпер не столькі аб захаванні ўсіх законаў Маісея, колькі аб выратаванні душы з дапамогай веры ў Хрыста. Асноўнымі іх заповедзямі сталі дзве, затое якія? Любоў да Бога і любоў да бліжняга.

Першыя хрысціянскія абшчыны ўзніклі ў Палесціне ў першай палове 1-га стагоддзя. У іх уваходзілі яўрэі, якія перайшлі ў хрысціянства. Але сляды першых хрысціян мы знаходзім і за межамі Іудзіі — у Малой Азіі, у Сірыі, у Македоніі, у Рыме — паўсюдна, дзе можна было сустрэць іудзеяў. Паступова рады першых хрысціян пачалі папаўняцца за лік народаў Рымскай імперыі, у большасці сваёй паганцаў. Канчаткова ж хрысціяне адышлі ад іудаізму, не падтрымаўшы паўстанне іудзеяў супраць рымлян у 132-м годзе пад кіраўніцтвам Бар-Кохбы.

Хачу звярнуць тваю ўвагу вось на што. Хрысціянскае вучэнне нарадзілася і пачало

распаўсюджвацца сярод бедных і прапаведвала нянавісьць да багацця, да багатых, да ўсялякага прыгнёту. І таму таксама адчувала ганенні як з боку іудзеяў, так і з боку рымлян. У Рыме быў нават пакараны кіраўнік хрысціянскіх абшчын Павел, які пасля гібелі Хрыста нёс ідэі хрысціянства ў розныя землі. Але паступова хрысціянства прымірылася з існуючымі парадкамі. Многія, у тым ліку і знаць, прынялі новую веру.

Хрысціянства авалодала сэрцамі мільёнаў людзей.

На гары Сіён

Ведаеш, колькі брам у сцяне, якая акружае стары горад? Ні больш, ні менш — сем: Яфская, Дамаская, Львіная, Сіёнская...

Праз Сіёнскую браму, напрыклад, можна падняцца на гару Сіён. Знаходзіцца яна на поўначы Старога горада і пачала «працаваць» у XVI стагоддзі. Калі выйсці з яе і азірнуцца, можна ўбачыць, што сцяна ў многіх месцах пашчарбачана. Гэта сляды ад снарадаў і куль. Двойчы ў нашым стагоддзі Сіёнская брама апыналася ў цэнтры баявых дзеянняў — у 1948 годзе, у час вайны за незалежнасць Ізраіля, і ў перыяд так званай шасцідзённай вайны ў 1967 годзе.

Каб увайсці ў Сіёнскую браму, мы павінны прайсці Армянскі квартал. Справа ў тым, што ў Іерусаліме пражывае некалькі тысяч армян. Апынуліся яны тут вельмі даўно, яшчэ ў IV стагоддзі. Прыход армян у Іерусалім тлумачыцца тым, што яны прынялі хрысціянства. Пасяліўшыся ў святым горадзе, яны перш-на-

перш пачалі будаваць цэрквы. Ужо ў VI стагоддзі армянская Патрыярхія валодала 70 цэрквамі. З часам колькасць іх расла. Цяпер армянская абшчына па-праву ганарыцца багцейшай бібліятэкай, музеем армянскай культуры, а таксама славутай царквой Святога Іякава. Царква гэта за высокай каменнай сцяной, якая аддзяляе нас ад Армянскага квартала, а мы крочым міма. І пакуль мы набліжаемся да Сіёнскай брамы, я раскажу табе легенду, звязаную з імі.

Некалі турэцкі султан Сулейман I Цудоўны вырашыў абнесці Іерусалім абарончымі сценамі. Ён запрасіў да сябе двух вядомых архітэктараў і раскажаў ім пра сваю задуму. Пачалося будаўніцтва. А ў той час, у XVI стагоддзі ў святым горадзе было шмат францысканцаў. Пазней я раскажу і пра гэтых людзей і пра ордэн, членамі якога яны з'яўляліся. Дык вось, францысканцам вельмі хацелася апынуцца ў межах горада. Яны сустрэліся з архітэктарамі, далі ім хабар, і тыя пабудавалі Сіёнскую браму ў такім месцы, што сама гара апынулася за межамі Іерусаліма. Праўда, даведаўшыся пра гэта, разгневаны халіф загадаў пакараць смерцю дойлідзю.

А што гэта за збудаванне з правага боку дарогі? Гэта царква, таксама армянская, і называецца яна царквой Святога Спасіцеля. Паводле падання, некалі на яе месцы стаяў дом першасвятара іудзеяў Кайафы, у якім судзілі Хрыста. Пра тое, што здарылася ў доме першасвятара, ты даведаешся крыху пазней.

Давай і мы звернем направа.

Дарога раптам ператвараецца ў вузенькую сцяжынку. Не тое, што дзве машыны — двое людзей з цяжкасцю змогуць размінуцца. Шлях

наш — да трапезнай, месца, дзе праходзіла тайная вячэра Ісуса і яго вучняў. Месца гэта ва ўсіх даведніках пазначана як Сенакулум.

Справа, значыць, была так.

Надышоў Вялікдзень. Ісус папрасіў двух сваіх вучняў, Пятра і Іаана, падрыхтаваць святочную вячэру, сказаўшы, што пры ўваходзе ў горад сустрэнуць яны чалавека з гарлачом вады, і трэба ісці за ім у дом, куды ён зойдзе. Увайшоўшы следам за ім, Пётр і Іаан павінны папрасіць таго чалавека паказаць пакой, дзе можна будзе Ісусу з вучнямі сустрэць свята.

Так яно і атрымалася.

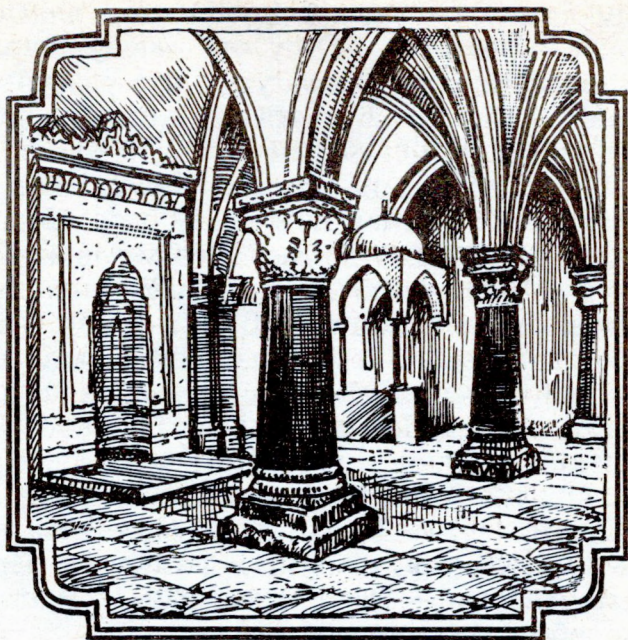
Пётр і Іаан падсмажылі ягняці, падрыхтавалі несалёныя хлябцы (мацу) і горкія травы (марор). Потым прыйшлі туды, у прасторны пакой, Ісус і яго вучні. Пасля вячэры (тайнай яна называлася таму, што ніхто не ведаў пра яе) Ісус зняў з сябе верхняе адзенне, узяў ручнік і пачаў абмываць вучням ногі, кажучы пры гэтым, што не трэба спрачацца, хто вышэй і старэйшы, а трэба дапамагаць, служыць адзін аднаму. Пасля гэтага Ісус зноў апрагнуўся, сеў за стол і сказаў, што адзін з тых, хто сядзіць побач з ім, здрадзіць яму. Усе напалохаліся, пачалі падазрона пазіраць па баках, а Іуда Іскарыёт (той, што абяцаў уладам паказаць на Ісуса за трыццаць срэбранікаў) спытаў:

— Ці не я?

А Ісус адказаў, што так, сапраўды, ён. Вось тады Ісус прызнаўся, што будзе распяты, а яго вучні, апосталы, разбягуцца.

Пасля тайнай вячэры Хрыстос з вучнямі пайшлі ў Гефсіманскі сад.

...І вось мы, падняўшыся па крутой лесвіцы, апынуліся ў памяшканні, дзе праходзіла тая святочная вячэра.

Тут праходзіла тайная вячэра.

Вялізны пакой, з дзвюма калонамі пасярэ-
дзіне, з калонамі ля сцен. Схілістая столь.
Падлога, вялізныя няроўныя камяні, якія па-
трэскаліся ад часу. Паўкруглыя вокны. Му-
сультанская ніша ў сцяне, якая падказвае, у
які бок трэба павярнуцца, молячыся. Справа
ў тым, што мусульмане, якія авалодалі Іеруса-
лімам, адкрылі тут мячэць.

Побач з трапезнай — магіла цара Давіда.
Невялікае памяшканне. Доўгая гранітная плі-
та, на ёй — сіняе пакрывала, рэшткі скалы,
надпісы на іўрыце і людзі, якія моляцца, па-
гойдваючыся. Сціпла, урачыста, строга...

Там, дзе цяпер трапезная, магіла цара Даві-
да і царква Успення (Дарміцыён), — а ўсе яны

зусім блізка, — была ў даўнія часы вялізная царква крыжакоў. Таму на змену царкве прыйшла мячэць. Усемагутны час разбурыў і царкву, і мячэць. А святыні — цэлыя, перажылі і ўладык, і стагоддзі.

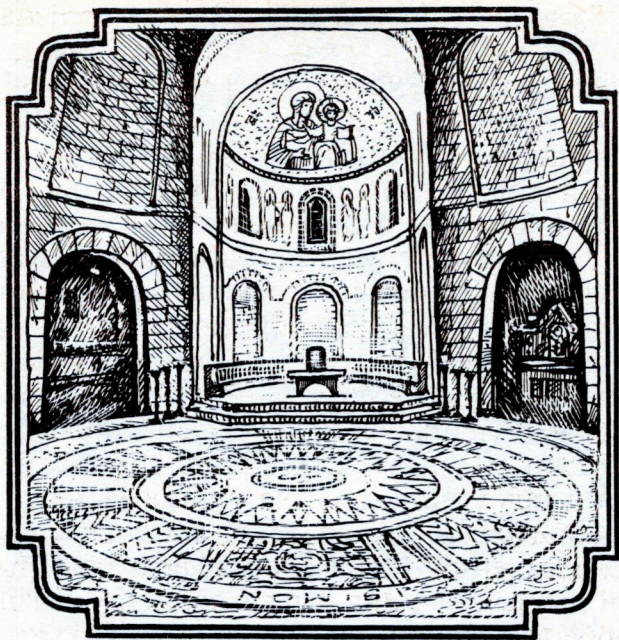
Давай зойдзем цяпер у царкву Успення. На яе месцы быў раней дом Іаана, у якім жыла маці Ісуса Хрыста Марыя Багародзіца. Калі Ісус быў ужо распяты, ён паспеў ёй сказаць, паказваючы на свайго любімага вучня Іаана: «...се сын Твой». Ісус супакойваў маці тым, што Іаан замяніць ёй сына і будзе шанавец і берагчы яе. А да Іаана звярнуўся ён з просьбай не пакідаць Марыю і клапаціцца аб ёй. Каля дваццаці гадоў пражыла яна ў доме Іаана.

Прыходзілі да Божай Маці апосталы прасіць блаславення, і яна бласлаўляла іх. Прыходзілі хворыя — і яна вылечвала. Прыходзілі ў жалобе — і суцяшала.

Аднойчы, калі Марыя малілася ў Гефсіманскім садзе, з'явіўся перад ёй анёл з фінікавай галінкай і сказаў, што праз тры дні яна памрэ. І вось надышоў прызначаны дзень. Багародзіца ляжала на ложы, падрыхтаваўшыся да канчыны. Апосталы маліліся. Раптам расхінулася столь, і з неба сышоў сам Ісус Хрыстос. Марыя ціха памерла, быццам заснула. Вось чаму яе смерць называюць «успеннем, сном».

Здзіўляе спалучэнне ў царкве Успення прыгажосці яе знешняга выгляду з яе ўнутраным убраннем. Бадай, толькі Храм Гроба Гасподня можа параўнацца з ёй па велічнай прыгажосці ўбрання.

Прасторная круглая зала, дзе моляцца прыхаджане, шэсць ніш, прасторны алтар. Над алтаром выява Марыі і Ісуса ў дзяцінстве. А

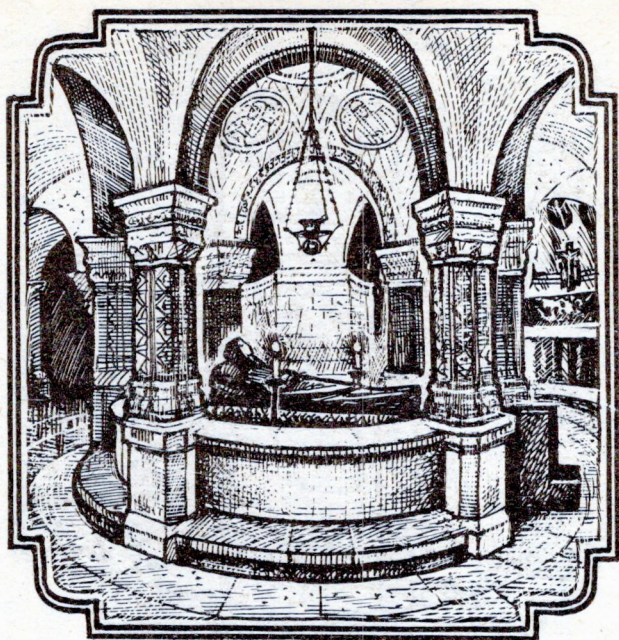

У царкве Успення.

падлога... Тры мазаічныя кругі з імёнамі пра-рокаў і апосталаў. Зала чымсьці нагадвае кан-цэртную. І гэта сапраўды так. Тут рэгулярна праходзяць музычныя вечары, праводзяцца фестывалі.

Царква Успення (Дарміцыён) была пабуда-вана ў 1900 годзе. У той час Палесціна зна-ходзілася пад уладай Асманскай (Турэцкай) імперыі. Турэцкі султан, маючы сімпатыі да нямецкага імператара Вільгельма, падарыў яму ўчастак зямлі, на якім немцы ўзвялі царк-ву Успення. Запраўляе царкоўнымі справамі ордэн бенедзікцінцаў.

А цяпер давай спусцімся ўніз, у крышту. У-стры яе — так званы саркафаг з выявай цела

У крыпце. У цэнтры — саркафаг
з выявай цела Марыі Багародзіцы.

Марыі. Над саркафагам — мазаіка: жанчыны, якія ўпамінаюцца ў Бібліі. Вось яны: Ева, Мірам, Юдзіф, Рут, царыца Эстэр... А вось Ісус, які нібы кліча маці да сябе.

Акрамя саркафага, ёсць у крыпце яшчэ адно памятнае месца — камяні з цэркваў, на месцы якіх стаіць цяпер царква Успення.

Але вось мы падымаемся і выходзім у двор. Сонечна, паветра празрыстае, дыхаецца лёгка. Стаім, злёгка прыжмурыўшыся ад яркага сонца, а перад вачыма не зяленіва, не сінеча неба, а нішы, алтар, мазаіка царквы Успення. І на душы да здзіўлення светла і прасторна.

Стаіць на Сіёнскай гары і царква Галікантэ. На гэтым месцы апостал Пётр пачуў крык

Тут Пётр пачуў крык пеўня.

пеўня неўзабаве пасля таго, як Ісуса схалілі рымскія воі ў Гефсіманскім садзе.

Яшчэ ў час тайнай вячэры Ісус прадказаў, што неўзабаве вучні разбягуцца і пакінуць яго аднаго. На гэта Пётр запырэчыў: «Госпадзі! З табой я гатовы і ў цямніцу і на смерць ісці!..» Ісус адказаў яму, што не праспявае певень і двух разоў, як ён, Пётр, адмовіцца ад яго. І вось, калі Ісуса вялі да першасвятара Каяфы, за ім ішлі апосталы Пётр і Іаан. Іаан увайшоў з усімі ў двор, а Пятра не пусцілі, і стаяў ён на вуліцы. Іаан папрасіў прыбрамніцу прапусціць і Пятра, але, прыгледзеўшыся да Пятра, тая спытала, ці не вучань ён Ісуса. Пётр адказаў: «Не!».

І тут праспяваў певень.

Ноч была халодная. Слугі Каяфы распалілі касцёр, каб сагрэцца. Падышоў да агню і Пётр. І зноў пазналі яго. І зноў Пётр адмовіўся ад свайго Настаўніка.

Неўзабаве вывелі і Хрыста. Пётр зірнуў на яго і пачаў каяцца, што не ведае Ісуса.

І праспяваў певень другі раз...

Гара Сіён... Гара велічных храмаў, гара, дзе мірна суседнічаюць рэліквіі іудаізму і хрысціянства, дзе побач са святымі месцамі жытла армян і лаўкі арабаў, дзе даўніна пераплялася з сённяшнім днём, раскоша са сціпласцю, дзе крутыя лесвіцы, якія вядуць наверх, і сцёртыя камяні падзямелляў...

Гара Сіён...

За Львінай брамай

А за Львінай брамай узвышаецца Маслічная гара. Узвышаецца над рэчышчам Кедрона, над старажытным могільнікам, над Гефсіманскім садам. Гара ўся ў зеляніне, сярод якой то тут, то там ускрываюць дзіўнай формы цэрквы — і самая высокая з іх царква Узнясення. У даўнія часы з пладоў аліўкавых дрэў выраблялі алеі. Вось адкуль, відаць, і пайшла назва гары. Хаця ў Евангеллі яна завецца Елеёнскай — значыць боская. Эль — так называлі Бога. Выходзіць, Елеёнская — значыць Боская. Натуральна, на Боскай гары павінна быць шмат свяшчэнных месцаў, шмат цэркваў...

Так яно і ёсць. Гэтыя цэрквы — як напамінак аб жыцці Хрыста, аб першых кроках хрысціянства.

Каталіцкая царква Дамінус Флавій (Плачу Гасподняга). Яна пабудавана там, дзе Ісус аплакваў хуткае разбурэнне Іерусаліма і Храма, прадказваў войны і ганенні. Царква Плачу Гасподняга адзіная, дзе алтар размешчаны ля заходняй сцяны. Адсюль праз паўкруглае акенца адкрываецца панарама Старога горада. Такое размяшчэнне алтара невыпадковае. Калі Ісус быў на гэтым месцы ў Вербную нядзелю, апошнюю нядзелю перад Вялікаднём, ён сядзеў тварам да Іерусаліма, і бачны быў яму ўвесь горад. Звяртаюць на сябе ўвагу ў царкве барэльефы: Ісус уязджае ў Іерусалім на асле; Ісус прадказвае разбурэнне горада; Ісус прыбіты цвікамі да крыжа; тры Марыі ля крыжа... Купал царквы імкнецца высока-высока ў неба. А ў цэнтры яго круглая адтуліна і з яе струменіцца святло. І нагадвае словы Хрыста: «Я ёсць святло».

Новы будынак царквы быў пабудаваны ў 1954 годзе. Калі ўважліва прыгледзецца, ён сваёй формай нагадвае слязу.

На сцяне царквы чатырнаццаць крыжоў. Чаму менавіта столькі? Зараз растлумачу.

Па-першае, чатырнаццаць — гэта святая лічба ў яўрэяў.

Па-другое, паміж царстваваннем Давіда і нараджэннем Хрыста мінула чатырнаццаць пакаленняў людзей, якія жылі на зямлі.

Па-трэцяе, на апошнім шляху Хрыста на Галгофу было чатырнаццаць прыпынкаў.

У двары царквы, у адкрытым для паломнікаў і турыстаў падзямеллі, знаходзяцца каменныя скрыні — дакладныя копіі тых, у якіх па яўрэйскай традыцыі захоўваліся косці памёршых. Тут з часам павінен быць музей.

Панарама Старога горада.

Адзін з цікавых экспанатаў — ручны певень — сімвал хрысціянскага Іерусаліма.

Ад царквы Дамінус Флавій можна падняцца па нешырокай асфальтавай стужцы і прыйсці да храма Патэр Ностэр. Гэты каталіцкі храм пабудаваны на месцы венецыянскага манастыра IV стагоддзя. Назву сваю храм Патэр Ностэр атрымаў па назве вядомай малітвы, якая па-нашаму гучыць як «Ойча наш».

Гэтую малітву Ісус Хрыстос вымавіў на тым месцы, дзе зараз стаіць храм. Побач з храмам — утульны дворык. Сосны і пальмы. Сонца, зеляніна, цішыня, спакой. У галерэі, якая злучаецца з асноўным будынкам, тэкст малітвы на дзесятках моў свету.

Але Хрыстос тут не толькі маліўся. Ён дарыў тут сваё Слова вучням, вяртаючыся з Іерусаліма, начаваў. Пра гэтыя эпізоды жыцця Ісуса і распавядае пячора Вучэння.

Сярод жанчын, якіх называе Евангелле, мы знаходзім імя Марыі Магдаліны. Хто ж яна такая?

Спачатку яна была жанчынай лёгкіх паводзін. Потым вырашыла выправіцца, узяцца за розум. На беразе возера Кінерэт Ісус выганяе д'яблаў, якія падштурхоўвалі яе на благія ўчынкі.

Калі Ісуса знялі з крыжа і пахавалі ў пячоры, насупраць яе, разам з іншымі смуткуючымі, знаходзілася і Марыя Магдаліна. Паплакаўшы, яны разыйшліся па дамах, вырашаўшы падрыхтаваць там пахкія мазі, каб потым памазаць цела Ісуса. Але ноччу з суботы на нядзелю Хрыстос уваскрэс і пакінуў пячору. Нічога не падазраючы жанчыны нядзельнай раніцай узялі сасуды і выправіліся да гроба Ісуса. Падышлі да пячоры і здзівіліся — камень, якім быў закрыты ўваход у месца апошняга супакаення Хрыста, адсунуты, а гроб — пусты. Марыя Магдаліна адразу ж кінулася да апосталаў Пятра і Іаана і закрывала, што, маўляў, няма на месцы цела Хрыста, хтосьці, відаць, знёс і схаваў яго. Горка плакала Марыя Магдаліна. Не дачакаўшыся зразу мелага адказу, вярнулася да пячоры. І раптам убачыла двух анёлаў у белым. У тое ж імгненне паказаўся Ісус у адзенні садоўніка. Марыя нават не пазнала яго адразу. А калі пазнала, кінулася цалаваць яго ногі, але Ісус не дазволіў ёй. Толькі папрасіў расказаць пра ўбачанае вучням.

Марыя была вельмі шчаслівай: ёй першай давялося ўбачыць уваскрэсшага Хрыста, ёй першай адкрыўся ён.

Неўзабаве пасля ўваскрэснення Хрыста Марыя Магдаліна адпраўляецца у Рым да імператара Ціберыя. Яна просіць яго пакараць рымскага намесніка ва Іудзеі Понція Пілата за тое, што ён учыніў няправы суд над Ісусам Хрыстом (па другой версіі ў імператара Ціберыя была іншая жанчына — Вераніка).

На Маслічнай гары радуе вока царква Марыі Магдаліны. Гэта руская царква. Пабудавана яна была ў 1888 годзе царом Аляксандрам III. Пры царкве — манастыр. Жывуць у ім пяцьдзесят манахаў. Царква Марыі Магдаліны выглядае як звычайная руская царква, толькі ўбранне бадай што багацей чым у храме разанскім, ці тамбоўскім: іканастас — чорнае дрэва, белы мармур, некалькі работ вядомага мастака Верашчагіна.

Карціны: Хрыстос выганяе д'яблаў з Марыі Магдаліны; яна ж першая бачыць уваскрэсшага Ісуса; Марыя Магдаліна перад імператарам Ціберыем.

І, нарэшце, саркафаг — мармуровыя пліты, магілы Марыі Магдаліны, вялікамучаніцы Елізаветы Фёдараўны...

Хто ж такая Елізавета Фёдараўна, і якія чынам яе прах апынуўся ў Іерусаліме? О, гэта доўгая і сумная гісторыя!

Елізавета Фёдараўна была жонкай вялікага князя Сяргея Аляксандравіча, сына рускага імператара Аляксандра III. У час рэвалюцыі 1905 года ён быў забіты «народавольцамі». Пасля гібелі мужа ўдава не магла жыць паранейшаму. Яна пайшла ў манастыр, стала

Руская царква Марыі Магдаліны.

манашкой. І вось надышла новая рэвалюцыя — 1917 года. Яна становіцца яе ахвярай. Яе цела, кінутае ў шахту, знайшлі афіцэры адмірала Калчака і ў цынкавай труне вывезлі ў Шанхай, а затым морам пераправілі ў Палесціну. Так княгіня апынулася ў царкве Марыі Магдаліны.

Зусім недалёка адсюль узвышаецца царква другой Марыі — Багародзіцы.

Так, яна памерла на Сіёнскай гары, у доме апостала Іаана, але была пахавана на Маслічнай гары. Царква, узведзеная ў гонар гэтай сумнай падзеі таму і называецца Царквой Пахавання і ўваскрасэння Багародзіцы. Або Царквой Грабніцы Марыі.

Перанясёмся ў далёкія-далёкія часы. Уперадзе тых, хто праводзіў Богамаці ў апошні шлях, ішоў апостал Іаан. Іншыя апосталы неслі яе цела на плячах. Усе спявалі свяшчэнныя песні. Спявалі і анёлы. І вось прынеслі Богамаці да Гефсіманскага сада, паклалі ў пячору і заклалі ўваход каменнем. Праз тры дні прыйшоў сюды апостал Фама. Калісьці яго назвалі Фамой Няверуючым, таму што ён не паверыў, што Хрыстос уваскрэс. Пачаў Фама прасіць, каб адкрылі пячору: ён не паспеў развітацца з Марыяй. Адкрылі гроб. І што ж? Цела Багародзіцы там не было: Хрыстос узяў маці на неба.

Што звяртае на сябе ўвагу ў Царкве Грабніцы Марыі? Лампады. Як багата тут лампад! Гэта дарункі праваслаўных паломнікаў. Уяві сабе, з пачатку стагоддзя царкву наведвала да 70 тысяч чалавек у год.

Лесвіца з сарака пяці прыступак вядзе ўніз, у капліцу. Тут, дзе, уласна, і знаходзяцца пліты-захавальні, не злічыць ікон. І кожная расказвае пра які-небудзь эпізод з жыцця Багародзіцы.

І яшчэ ладан. Ладанам прапітана паветра. Лічыцца, што разам з дымком ладана, які падымаецца ў неба, уносяцца малітвы людскія.

Царква Грабніцы Марыі — уладанне праваслаўнай царквы.

Яркае, прыгожае збудаванне недалёка ад рэчышча Кедрона і зусім блізка ад Гефсіманскага сада — гэта Царква Гефсіманія, або — Царква Усіх Нацый. Прысвечана яна малітве Ісуса ў Гефсіманскім садзе, у чацвер, у апошні дзень яго зямнога жыцця, пасля тайнай вячэры.

Царква Грабніцы Марыі.

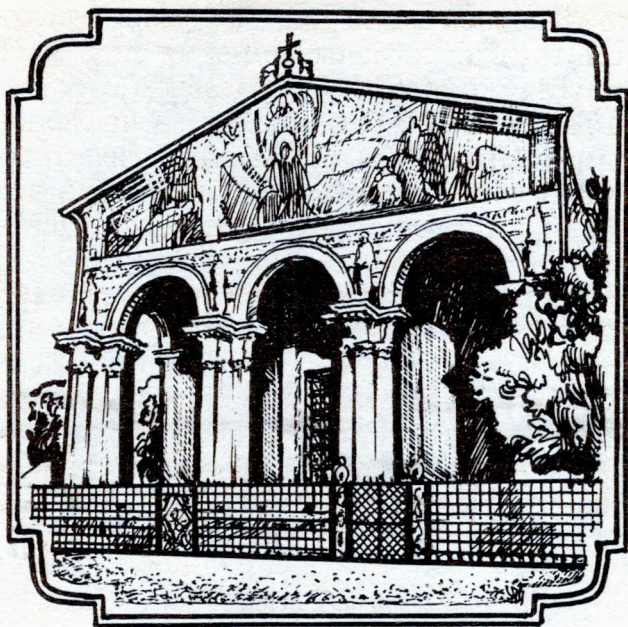
Цяжка было на душы Ісуса, бо ён прадчуваў хуткую смерць, здраду Іуды. Таму і прасіў вучняў сваіх не адыходзіць ад яго.

Неўзабаве Ісуса схапілі салдаты і слугі першасвятароў.

У будаўніцтве гэтай царквы прынялі ўдзел дванаццаць краін. Узведзена яна была ў 1929 годзе. У царкве — паўзмрок, таму што падзеі ў Гефсіманскім садзе адбываліся паміж дзесяццю і адзінаццаццю гадзінамі вечара...

Тут трэба маўчаць. Святары нясуць службу ў чырвоным адзенні. Захоўваецца тут камень, на якім маліўся Ісус.

Недалёка ад Львінай брамы знаходзіцца царква Святога Стэфана. Роўна апоўдні азваецца яе звон у памяць аб Стэфане, першым

Царква Усіх Нацый.

хрысціянскім пакутніку, якога забілі каменем.

Царква Святога Стэфана бліжэй за іншыя храмы стаіць ля шашы. Па аўтастрадзе імчаць машыны, на аўтобусных прыпынках натоўпы турыстаў і паломнікаў. Узвышанае і зямное — побач.

Віа Далароса

Так называецца дарога пакут Ісуса Хрыста. Той шлях, які ён прайшоў, несучы свой крыж ад месца судзілішча над ім да месца распяцця на Галгофе.

Віа Далароса вядзе нас па крывых вулках Старога горада. Ён пачынаецца ля сцен манастыра «Есе хома», а заканчваецца ў Храме Гроба Гасподня. На гэтым шляху — чатырнаццаць прыпынкаў Хрыста. Кожны звязаны з нейкай падзеяй, фактам, адметным момантам. Уздоўж гэтай самай святой для ўсіх хрысціян дарогі — манастыры, капелы, капліцы.

Але ты павінен ведаць, што ў дакладнасці, магчыма, гэта не зусім тое месца, па якім прайшоў Ісус Хрыстос. Проста гэты шлях ушаноўваецца царквой у памяць аб апошніх пакутах Сына Божага. Тым больш, што праходзіў ён сапраўды ў гэтых мясцінах. І стала ўсё тут свяшчэнным.

Прыпынак першы

Мінуўшы Храмавую гару, мы ідзем па мусульманскім квартале. Высокія хвоі ўзняліся па абодва бакі асфальтаванай дарожкі, пад хвоямі растуць разгалістыя дрэўцы. Гэта масліны. Мінаем духоўную вучэльню для мусульманскіх хлопчыкаў. А вось і яны: гучна спрачаюцца, крычаць, бегаюць услед за мячыкам. Дзеці як дзеці. Напэўна, у іх зараз перапынак.

Праз невялічкую брамку мы ўваходзім на тэрыторыю былой старажытнарымскай крэпасці Антонія. Крэпасць была пабудавана ў межах тамтэйшага Іерусаліма, каб абараняць яго з поўначы. Тут быў першы прыпынак на хрэсным шляху Ісуса Хрыста. Тут яго выраклі на смерць.

У доме першасвяшчэнніка Каіфы, не зважаючы на познюю часіну, збіралася ўсё

Адсюль Ісуса павялі да Пілата.

іудзейскае рэлігійнае кіраўніцтва. Сюды і прывялі Ісуса, схопленага ў Гефсіманскім садзе. Кожны з прысутных пачаў выпытваць, ці не зрабіў Ісус чаго кепскага, ці не сказаў благога слова, не саграшыў. Але, вядома ж, нічога адшукаць не здолелі. Сведкі-манюкі тым часам паклёпнічалі на Ісуса як маглі. Але ўсё роўна караць яго не было за што. Нарэшце Каіфа запытаўся ў Ісуса, ці сапраўды ён сын Божы. Ісус пацвердзіў гэта. І тады ўсе вырашылі: гэта і ёсць словы, за якія варта выракці на смерць. І ўслед яны пачалі здэкавацца з Хрыста: біць яго, пляваць у твар. Потым усе скіраваліся ў суд (сінедрыён). А там Ісуса прызналі вінаватым. Але пакараць яго адразу

ж ніхто не меў права. Гэта павінен быў вырашыць рымскі намеснік у Іудзеі. Пайшлі ў прэторыю (палац) да Пілата Панційскага.

На месцы старажытнага сінедрыёна ўзвіўся ўгору арабскі мінарэт. Непадалёку ад мінарэта пачынаецца царкоўная служба. У гонар хрэснага шляху Ісуса. Унутраны дворык школы Аль-Анарыя запаўняецца людзьмі. І ўсплывае ў памяці: «Ад Каіфы павялі Ісуса ў прэторыю. Была раніца, і яны не ўвайшлі ў прэторыю, каб не апаганіцца, але каб можна было есці пасху». (Ад Іаана, 18:28)

Прыпынак другі

У пятніцу ранічкою Ісуса павялі да рымскага пракуратара (намесніка, што меў вярхоўную ўладу ў Іудзеі) Понція. Каля дома Понція сабраўся велізарны натоўп. Выйшаў да люду намеснік, убачыў звязанага Ісуса. Спытаў Пілат, у чым вінаваты гэты чалавек. І яму адказалі, што Ісуса варта пакараць, бо ён не раіць плаціць падаткі рымскаму імператару, падбухторвае людзей да бунту і ўвогуле лічыць сябе царом іудзейскім... Пілат адвёў Ісуса ў свой дом і там запытаўся, ці праўдзівае тое, што кажуць пра яго.

Ісус пацвердзіў, што ён цар, толькі не зямны, а нябесны. І хоча навучыць людзей праўдзе. Пілат зразумеў, што Ісус ані ў чым не вінаваты. Так і сказаў першасвяшчэннікам.

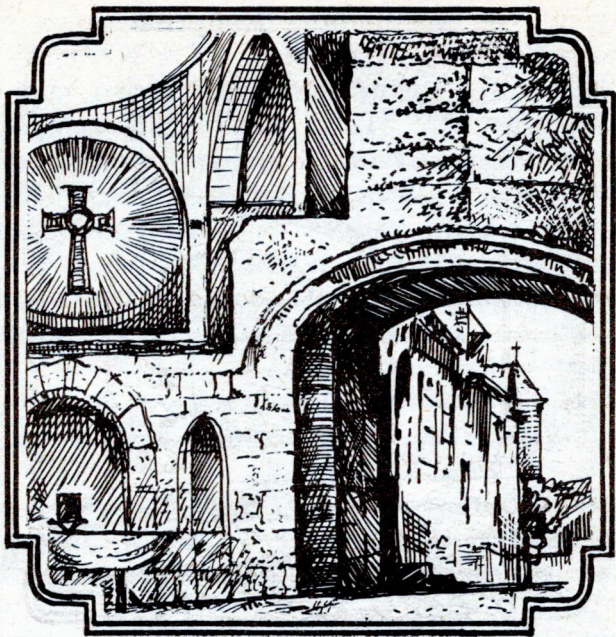
Тым часам прыехаў у Іерусалім святкаваць Вялікдзень уладар паўночнай вобласці Іу-

Тут пачаліся пакуты Хрыста.

дзеі — Галілеі Ірад. Пілат адаслаў Ісуса да Ірада: няхай той разбярэцца з ім. Ды і Ірад зразумеў, што Ісус не вінаваты. І вярнуў яго Пілату. Пілат рашуча заявіў, што вызваліць Ісуса, тым болей, што ў яўрэяў існуе звычай на святы выпускаць з вязніц засуджаных. Але натоўп не пагадзіўся з Пілатам і запатрабаваў крыжаваць Ісуса. Тады Пілат загадаў біць яго. Воіны адзелі Хрыста ў пурпуру, сплялі вянок з цёрну, усклалі яму на галаву і, смеючыся, пачалі біць яго па твары.

Змардаванага і акрываўленага Ісуса Пілат паказаў натоўпу. Паказваючы на яго, пракуратар сказаў: «Вось Чалавек! Я ў ім не знаходжу

Нспадалёку — манастыр Есе Хома
/«Вось чалавек!»/.

віны». Але ўсе былі няўмольныя. «Крыжуй, крыжуй яго!» — крычалі наўкола.

Уразумеўшы, што Пілата нельга аніяк утаварыць, першасвяшчэннікі пачалі палохаць яго, сцвярджаючы, што калі ён, Пілат, вызваліць Ісуса, значыць, не любіць свайго валадара, рымскага імператара. Бо Ісус Хрыстос, называючы сябе царом, выступаў тым самым супраць рымскай улады.

І Пілат адступіўся. Ён вызваліў рабаўніка і забойцу Вараву, а Ісуса загадаў крыжаваць. І зноў Ісуса Хрыста аддалі воінам, на гэты раз на бічаванне. Калі салдатня стамілася біць яго,

то павялі на пакаранне. Пакутны шлях працягваўся...

Шмат стагоддзяў адшумела з таго часу. На тым месцы, дзе Пілат пацвердзіў смяротны прысуд Ісусу, паўстала царква Асуджэння і Ускладання Хрыста, а таксама капліца Бічавання. Невялікі дворык, абсаджаны пальмамі, раздзелены надвое скляпеннямі арак, якія ўсе разам утвараюць як бы мост. У левым баку дворыка — царква Асуджэння і Ускладання, у правым — капліца.

Давай бліжэй пазнаёмімся з капліцаю Бічавання. Яна была пабудавана ў 1929 годзе на месцы капліцы крыжакоў.

На што перш за ўсё звяртаем увагу тут? Што адразу ж кідаецца ў вочы? Вітражы. Яркія, маляўнічыя. Іх тры. Левы вітраж адлюстроўвае Пілата, які ўмывае рукі. Ты ўжо ведаеш пра суд Пілата над Хрыстом. Ведаеш, што Пілат, упэўніўшыся ў невінаватасці Хрыста, хацеў адпусціць яго, але натоўп не дазволіў яму гэтага. Паслухаўшыся, рымскі намеснік быў вымушаны засудзіць Хрыста. Але перад тым, як вынесці прысуд, ён узяў вадзі і ўмыў перад усімі рукі, паўтараючы, што не вінаваты ў смерці Сына Божага. Адсюль, дарэчы, і пайшоў выраз «я ўмываю рукі», што азначае: я застаюся ў баку, я нічога не хачу ведаць...

Другі вітраж — момант вызвалення Варавы. Нарэшце, трэці вітраж адлюстроўвае Ісуса Хрыста, прывязанага да крыжа. Наверсе, на столі, — цяжкі вянок, які ўсклалі на галаву Ісуса. Гэта як бы найвышэйшы момант яго пакутаў.

А вось Францыск Асізскі, заснавальнік каталіцкага ордэна францысканцаў. Асізскім ён

У гэтым дворыку знаходзяцца
царква Асуджэння і Ускладання
і капліца Бічавання.

быў названы таму, што нарадзіўся ў італьянскім горадзе Асізы. А ордэн — гэта своеасаблівае брацтва, таварыства. Яго члены насілі карычневыя балахоны, падпяразаныя вяроўчынаю, сандалі на босых нагах. Гэты ордэн, заснаваны ў XIII стагоддзі, быў жабрацкім. Папа рымскі назваў яго членаў «ахавальнікамі святое зямлі». Брацтва гэта дзейнічае і ў нашы дні: дапамагае захоўваць чысціню, сустракае паломнікаў.

Але давай як мага ўважлівей угледзімся ў Францыска Асізскага. На руках і нагах у яго — плямы крыві. Якраз у тых месцах, дзе ўбівалі

цвікі ў Ісуса. Яскравей за ўсялякія словы гэта пераконвае, што Хрыстовы пакуты сталі і пакутамі францысканцаў...

А цяпер звернем увагу на карціны, што развешаны па сценах капліцы. Вось апостал Павел. Спачатку яго звалі Саўл. Быў ён фарысей і зацяты супраціўнік вучэння Хрыста. Аднаго разу Саўл накіраваўся ў Дамаск, каб учыніць аблаву на хрысціян і арыштаваць іх. На шляху туды пачуў ён Божы голас. Гэта Ісус пытаўся, за што Саўл незалюбіў яго. «Што ж ты загадаеш рабіць мне?» — тым часам запытаўся ў Госпада Саўл. Той адказаў: «...Ідзі ў Дамаск, а там табе будзе сказана...» І раптам Саўл аслеп. Тры дні ён не піў і не еў. Ды з'явіўся да яго вучань Хрыста Ананія, зрабіў відушчым і хрысціў. З таго часу Саўл перастаў шкодзіць хрысціянам, а сам прапаведаваў вучэнне Усявышняга. У рэшце рэшт стаў ён апосталам, і пачалі яго зваць Паўлам. Шмат добрага здзейсніў апостал Павел, але нямала гора давялося яму трываць. Яго саджалі ў турму, білі кіямі і каменнем. Але ён не баяўся аніякіх перашкод, ані самой смерці. І нёс Хрыстова вучэнне нават у іншыя краіны. І ў Рыме паганцы пакаралі яго.

Вось Іаан, любімы апостал Хрыста. У Іаана малады прыгожы твар, валасы, што падаюць на плечы. На трэцяй карціне — Маці Марыя.

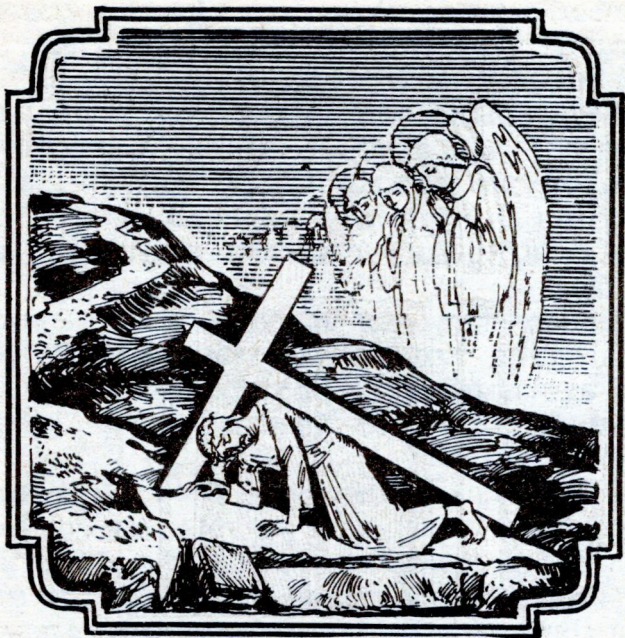
Што яшчэ захапляе ў капліцы? Падлога! Так, уявіце сабе, падлога! Выкладзеная мазаічнымі пліткамі, яна такая прыгожая, што, кажуць, другой такой няма па ўсёй Палесціне.

А цяпер давай выйдзем з капліцы і яшчэ раз агледзім яе. Над уваходам можна ўбачыць

розныя сімвалы. Вось бізун. Ім білі, бічавалі Ісуса. Певень. Яго пачуў апостал Пётр, які адрокся ад Хрыста. Лесвіца і кап'ё. Па лесвіцы ўзнімаўся рымскі воін з кап'ём, каб пранізаць Ісуса і ўпэўніцца ў яго смерці. Цвікі і малаток. З дапамогаю малатка Хрыста прыбілі цвікамі да крыжа. А вось і цярновы вянок. Усё гэта выштукавана з каменя, дакладна і вытанчана.

Цяпер скіруемся да царквы Асуджэння і Ускладання Хрыста. Дарэчы, ведаеш, чаму яна так называецца? Ды таму, што пастаўлена ў памяць пра тое, як Хрыста асудзілі і ўсклалі на яго крыж.

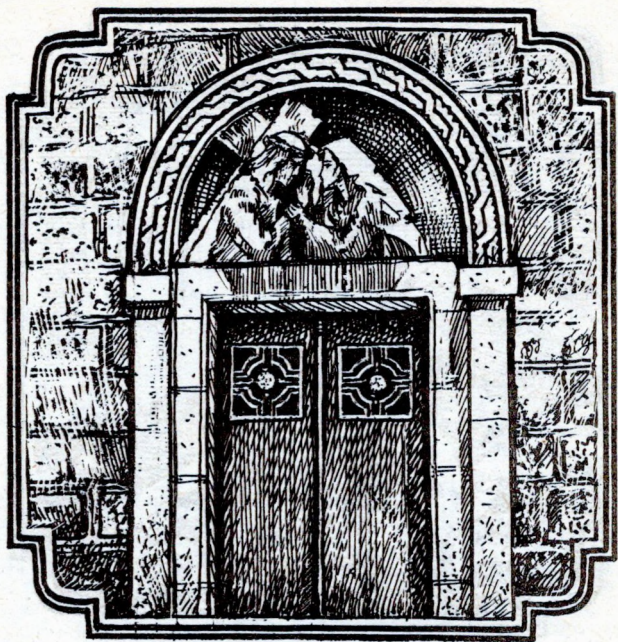
Ля ўвахода ў царкву — макет Іерусаліма часоў Ірада. Паглядзім на гэты макет, уявім горад у той далёкі час і пройдзем усярэдзіну. У самой царкве кідаецца ў вочы скульптура — Іаан Багаслоў і Маці Марыя сустракаюць Ісуса на яго пакутным шляху. А вось выява Ісуса ў цярновым вянку... І тут звяртае ўвагу на сябе падлога. Там-сям на каменні відаць крыжыкі і нулікі. Менавіта такою гульнёю забаўляліся ў хвіліны адпачынку рымскія салдаты.

Цяжкі крыж выпаў на долю Хрыста.

Прыпынак трэці

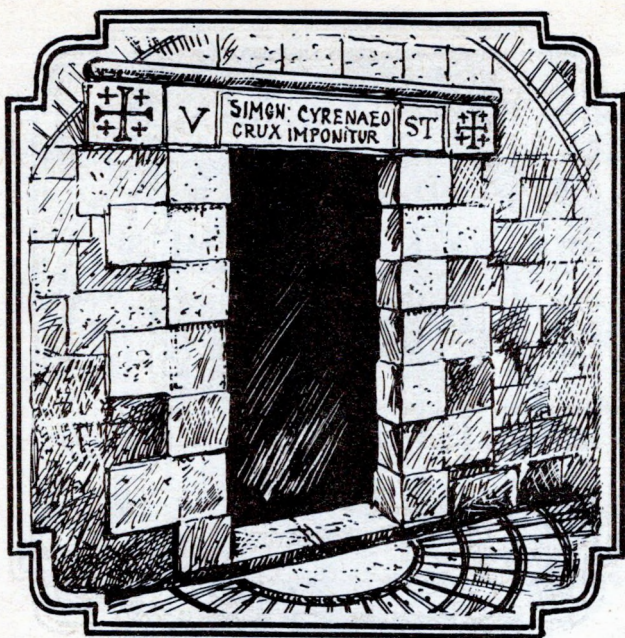
Цяжкі крыж выпаў на долю Хрыста. Сем-дзесят кілаграмаў важыў ён! І не дзіва, што Ісус упаў пад яго цяжарам. На рагу вуліцы Эль-Вад знаходзіцца польская капліца. Барэльеф над уваходам у яе распавядае пра падзенне Ісуса пад крыжам.

Над уваходам у армянскую каталіцкую капліцу—
барэльеф маці Марыі і Ісуса.

Прыпынак чацвёрты

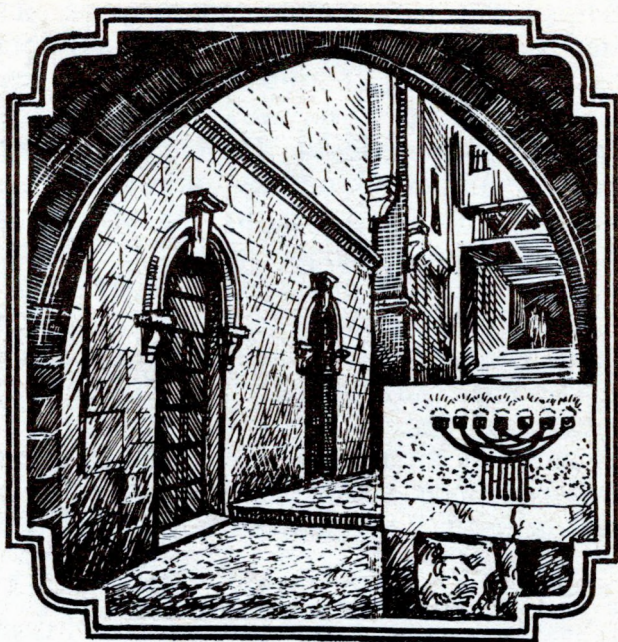
Упаў Ісус пад крыжам сваім. Падняўся і рушыў далей. А паабапал дарогі стаялі людзі, натоўпы людзей. І сярод іх былі Маці Ісуса і яго любімы вучань Іаан — самыя блізкія яму людзі. Стаялі яны і глядзелі на пакуты Хрыста. Што можа быць горшае за мукі маці, якой немагчыма дапамагчы сыну. Што зведвае ў гэты момант сябар? Але сваёй прысутнасцю яны ўмацавалі сілу волі Ісуса.

Тут, каля францыскай капліцы,
Ісус Хрыстос упаў пад цяжарам крыжа.

Прыпынак пяты

Там, дзе Віа Далароса павольна ўздымаецца на Галгофу, стаіць францыскай капліца. Паўзірайся на яе ўважліва. Па абодва бакі ўваходных дзвярэй, уверсе, сімвал ордэна францысканцаў — вялікі крыж і чатыры крыжы меншыя. Бачыш? Тут змардаваны, знясілены Ісус падае пад цяжарам крыжа. Воіны, што суправаджалі Хрыста, спынілі першага сустрэчнага. Гэта быў селянін Сімон Кірынеянін, які вяртаўся з поля. Яго і прымусілі несці крыж.

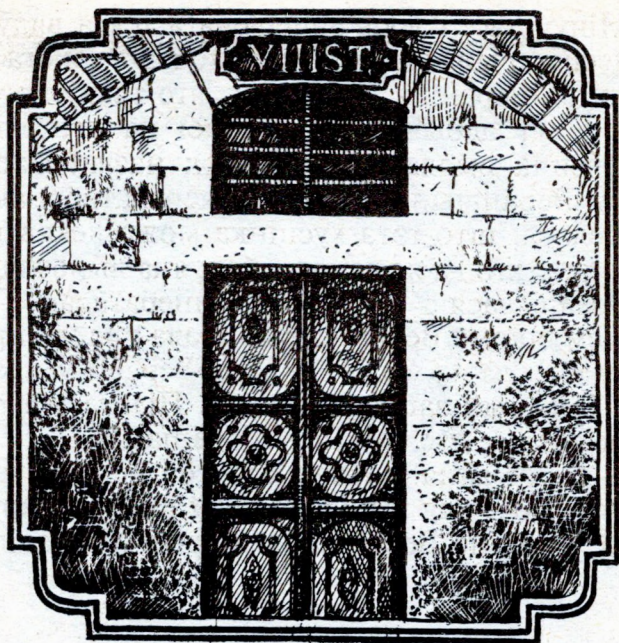
Сцяна жаночага грэка-каталіцкага манастыра
«Святая Вераніка». Справа — алтар
з сямісвечнікам у капліцы манастыра
Малодшых Сясцёр Ісуса.

Прыпынак шосты

Пачнём здалёк. Здзяйсняючы свае цуды, прыйшоў аднойчы Ісус у Капернаўм. Усе ўзрадаваліся прыходу Настаўніка. Сабралася шмат людзей. Была сярод іх і хворая жанчына па імені Вераніка. Ужо дванаццаць гадоў не прыходзіў у яе крывацёк. Лячылася яна ў дактароў, ды марна. Пачуўшы, што Ісус вылечвае нямоглых, Вераніка здолела дакрануцца да яго адзення. І тут жа вылечылася. А Хрыстос ласкава гутарыў з ёю.

Мінуў час. І вось знясіленага Ісуса вядуць да месца крыжавання. І падыходзіць нікога не баючыся Вераніка і выцірае з яго твару кроў і пот. І тут адбываецца дзіўнае: на хусцінцы з'яўляецца выява Ісуса. Народ назваў пасля гэтага Веранічыну хусцінку «нерукатворнаю». Выявілася, што гэта хусцінка можа лекаваць. Кожнага, хто да яе дакранаўся, яна вылечвала. Так здарылася і з рымскім імператарам Тыберыем, якому Вераніка расказала пра несправядлівы Пілатаў суд. Пачуўшы Веранічын расказ, Тыберый загадаў выслаць Пілата ў аддаленае месца, дзе той неўзабаве памёр.

А цяпер адна заўвага: той-сёй лічыць, што жанчынаю, якая выцірала кроў і пот з твару ў Ісуса, была не Вераніка, а Марыя Магдаліна.

Калона ў францысканскай капліцы
пазначае месца другога падзення Хрыста.

Прыпынак сёмы

У час сёмага прыпынку Ісусу быў вынесены канчатковы вырок аб асуджэнні яго на смерць. Адбылося гэта каля брамы, за якою канчаўся горад. Паколькі да смерці яго прыгаварылі за гарадской рысаю, то абскардзіць гэтае рашэнне ўжо было нельга. Брама, праз якую Ісус пакінуў горад, была названа Суднаю брамаю. За горадам Ісус упаў другі раз. Вялікая калона ў францысканскай капліцы як бы пазначае месца другога падзення Хрыста.

Восьмы прыпынак Ісуса адзначаны лацінскім
крыжам на сцяне грэчаскага манастыра.

Прыпынак восьмы

Спыніўшыся ля жаночага манастыра, Ісус пачаў смуктаваць і турбавацца пра жанчын Іерусаліма, пра будучае горада, прадказваючы яго разбурэнне. Звярнуўшыся да іх, Ісус сказаў: «Дочкі іерусалімскія! Не плачце па Мне, але па сабе плачце і па дзецях ваших; бо настаюць дні... Тады стануць казаць гарам: упадзіце на нас! І пагоркам: пакрыйце нас!.. (Ад Лукі, 23:28).

Мінуўшы манастыр, мы ўзнімаемся па прыступках, ідзём па вузкім праходзе паміж будынкамі і трапляем у надта дзіўную мясціну: гэта ці то дворык, ці то пляцоўка, акружаная пацямнелымі ад часу сценамі капліц і манастыроў. Тут уладанні коптаў і эфіопаў. Копты — нашчадкі егіпцянаў. У другім стагоддзі яны прынялі хрысціянства. У Іерусаліме ж апынуліся ў адзінаццатым стагоддзі. З таго часу і жывуць тут. І гэта не дзіўна. Бо сваё паходжанне яны звязваюць з імем яўрэйскага юнака Іосіфа, якога выратавала дачка фараона і выгадавала ў сваім доме. Ды мы, між іншым, ужо ўспаміналі яго, памятаеш?

Эфіопы таксама лічаць сябе крэўна звязанымі з яўрэямі. Яны ўпэўнены ў тым, што паходзяць ад цара Саламона і царыцы Саўскай. У малельні эфіопскага манастыра вісіць карціна, якая адлюстроўвае прыезд царыцы да Саламона.

Побач з копцкімі і эфіопскімі ўладаннямі знаходзіцца руская царква Аляксандра Неўскага. Яна была заснавана царом Аляксандрам III у гонар свайго заступніка і знакамітага цёзкі.

Прыгледзеўшыся, мы разумеем, што стаім зусім непадалёку ад Храма Гроба Гасподня. Перш чым расказаць пра дзевяты прыпынак Ісуса, згадаем пра гісторыю гэтага галоўнага Храма хрысціян. Паслухай...

У чацвёртым стагоддзі, а дакладней у 324 годзе, пачалася ў Іерусаліме чарговая, на гэты раз візантыйская эпоха. Горад узялі войскі імператара Канстанціна. Праз год ён склікаў

Нікейскі сабор, дзе размова ішла, у прыватнасці, пра занядбанне святых мясцін.

У Іерусалім прыбыла маці Канстанціна імператрыца Алена. Яна зацікавілася месцам крыжавання Хрыста і захацела ўвекавечыць яго, пабудаваўшы там Храм Гроба Гасподня. Складаны, поўны нечаканасцей і нягод лёс выпаў на долю Храма. Яго разбуралі і будавалі наноў, зноў руйнавалі і потым аднаўлялі. Ён нават становіўся прычынаю войнаў. Напрыклад, калі Палесціну захапілі арабы і разбурылі Храм, пачаліся крыжовыя паходы ў яго абарону. Але гэта здарылася ў адзінаццатым стагоддзі, а ў часы кіравання візантыйцаў Іерусалім становіцца хрысціянскім горадам. Тут з'яўляецца шмат цэркваў і манастыроў. Але неўзабаве зноў пачынаюцца нечаканасці.

У 614 годзе горад захапілі персы.

У 638 годзе Іерусалім апынуўся пад уладаю мусульманаў. Халіф Амар ібн аль-Хатаб будзе на Храмавай гары першую мячэць...

А што ж хрысціянскія святыні? У 800 годзе мусульмане перадалі іх пад апеку французскага імператара Карла Вялікага. Узвядзенне цэркваў пачалося з новаю сілаю. Ды працягвалася гэта нядоўга. Халіф аль-Хакім загадаў зруйнаваць усё, што нагадвала б пра хрысціянства, у тым ліку і Храм Гроба Гасподня. Вось тады і пачаліся крыжовыя паходы. Крыжакі пераўтварылі мячэці ў цэрквы... Адбудавалі яны, вядома ж, і Храм, заклалі некалькі капліц уздоўж пакутнага шляху Хрыста, новыя цэрквы. Як, напрыклад, царкву Святой Ганны каля Львінай брамы, царкву Успення Багародзіцы. Шмат якія цэрквы, пабудаваныя крыжакамі, захаваліся да нашых дзён.

А гэта купалы Храма Гроба Гасподня.

У 1187 годзе каралеўства крыжакоў распалася. У Іерусаліме спачатку гаспадарылі егіпецкія халіфы, потым мамлюкі — нашчадкі былых егіпецкіх рабоў, потым туркі. Туркі кіравалі Палесцінаю роўна чатырыста гадоў — з 1517 па 1917 год, калі яна трапіла пад апеку Брытаніі.

...Такім чынам, мы стаім каля Храма Гроба Гасподня. Тут, каля старое рымскае калоны, знаходзіцца дзевяты прыпынак. Хрыстос упаў трэці раз, убачыўшы месца будучага крыжавання. Глянъ на ілюстрацыю. Бачыш два купалы? І крыж бачыш? Гэта купалы Храма. І крыж пад адным з іх.

Каменная лесвіца вядзе
да Капліцы Зняцця Адзення.

Прыпынак дзесяты

Як і ўсе астатнія прыпынкі, ён знаходзіцца ўсярэдзіне Храма Гроба Гасподня. З двара Храма каменная лесвіца вядзе да Капліцы Зняцця Адзення. Гэта капліца добра відна тым, хто знаходзіцца ўсярэдзіне Храма.

Што ж яны ўбачылі, распрануўшы яго?

«Ад падэшвы нагі да цемні галавы няма ў яго здоровага месца...» (Ісайя, 1:6).

Але воінам было не да Хрыстовых пакутаў. Яны пачалі дзяліць яго адзенне. У іх быў толькі адзін клопат: каб усім хапіла... Раздзерлі верхняе адзенне на чатыры часткі — столькі было

Месца, дзе Ісуса прыбілі да крыжа.

воінаў, і кожны ўзяў сваю. А тканую кашулю рваць не сталі: кінулі жэрабя — чыя будзе...

Але хто завалодаў кашуляю ці, як тады называлі, хітонам, мы не ведаем і, відаць, ужо не даведаемся ніколі...

Прыпынак адзінаццаты.

Ісуса прыбіваюць да крыжа

І вось паставілі крыж. Звычайна тых, каго вырашалі крыжаваць, прывязвалі вяроўкамі. А рукі і ногі Ісуса прыбілі да крыжа цвікамі, каб яму было балюча.

Але Сын Божы не крыўдаваў на сваіх катаў. Ён не толькі дараваў ім, але нават маліўся за іх, разумеючы, што яны самі не ведаюць, што робяць.

А каля самага крыжа стаялі маці Ісуса Марыя Багародзіца, яе сястра Марыя Клеопавы, Марыя Магдаліна і Іаан. Менавіта тады і даручыў Ісус Іаану сваю маці, каб жыла яна ў яго.

**Прыпынак дванаццаты.
Ісус памірае на крыжы**

Крыжаванне пачалося з таго, што Ісусу прапанавалі кіслае віно. Так звычайна рабілі, каб асуджаныя захмялелі і не адчувалі болю, лягчэй трывалі мукі на крыжы. Хрыстос ад гэтага пачастунку адмовіўся.

Разам з Ісусам каралі і двух злачынцаў. Пад ягоныя ногі падсунулі невялічкую падстаўку, каб абапірацца на яе. Але дацягнуцца Ісус не мог. А калі якімсьці цудам і даставаў, то ногі слізгалі па ёй, нахіленай і гладкай. Ад таропкіх, рэзкіх рухаў раны на нагах у Хрыста ўсё больш крывянілі. Галава ў Ісуса кружылася, у вачах пацямнела, дужа хацелася піць...

На крыжы была прыбіта дошчачка з надпісам: «Ісус Назаранін, Цар Іудзейскі».

Паглядзець на Хрыстовы пакуты прыйшло шмат народу. Большасць насміхалася над Ісусам, здзекаваліся з яго воіны. Былі там і добрыя людзі. Шкадуючы Ісуса, яны плакалі. Не вытрываўшы пакутаў, Хрыстос памёр. Зямля здрыганулася, раскалоліся скалы, расчыніліся магілы, і многія памерлыя святыя ўваскрэслі.

Грэчаскі алтар, свечкі, лампады, іконы...
Тут памёр Хрыстос...

Гэта здарылася напярэдадні Вялікадня, значыць, у пятніцу. Таму фарысеі звярнуліся да Пілата з просьбаю перабіць ногі ў крыжаваных і зняць целы з крыжоў. Воіны перабілі ногі злачынцаў, каб упэўніцца ў іх смерці, а Хрыста чапаць не сталі. Толькі адзін воін пракалоў кап'ём яго рэбры. А потым прыйшоў да Пілата тайны вучань Ісуса Іосіф і папрасіў аддаць яму цела Хрыста. Атрымаўшы дазвол, ён зняў цела, завярнуў у палатно і аднёс у свой сад, дзе паклаў у пяхору.

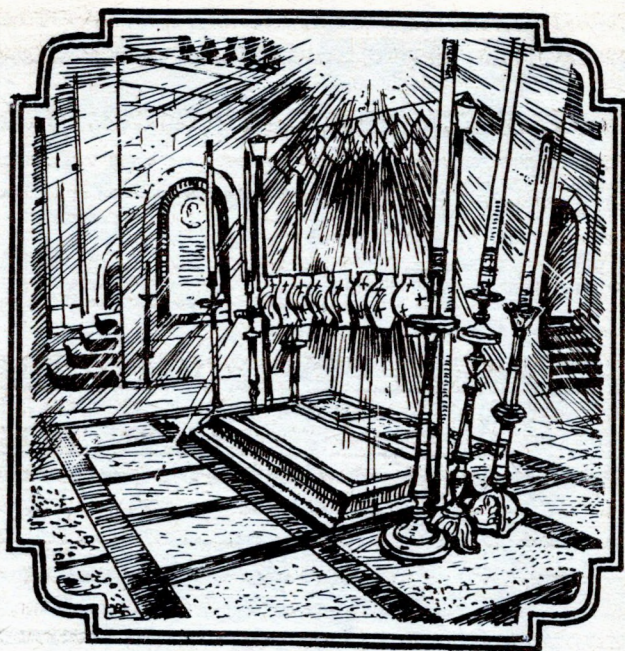
Крыжы для Ісуса і двух злачынцаў былі ўстаноўлены на Галгофе. Ты ўжо ведаеш, што Галгофа — узгорак, дзе адбываліся пакаранні.

Рэшткі ўзгорка захаваліся да нашага часу. Толькі каменны слуп застаўся. Каб ён канчаткова не разбурыўся, ды заадно каб наведвальнікі Храма Гроба Гасподня не расцягвалі на сувеніры каменныя рэшткі, яго «захавалі» ў шкляны каўпак. У гэтым «захаваным» слупе бачна трэшчына, якая ўтварылася пад час землятрусу ў момант смерці Ісуса.

Маленькі алтар, што месціцца паміж га-лоўнымі алтарамі на Галгофе, упрыгожаны драўлянаю статуяй, што прыслалі з партугальскай сталіцы Лісабона ў XVIII стагоддзі. Статуя адлюстроўвае Маці Марыю, якая смуткуе аб смерці свайго сына.

А вось іконы ў абкладах. Абклад — гэта, калі можна так сказаць, металічна «кашуля», у якую «апануты» іконы. На адной іконе — Марыя Багародзіца, на другой — Іаан, на трэцяй — Ісус на крыжы. Усе тры іконы выпраменьваюць асаблівае святло. Не, мабыць, не самі іконы. Яны адлюстроўваюць святло ад свечак і лампадаў у дарагіх аправах. Аправы — у яйкападобнай форме. Таму што яйка, па хрысціянскім вучэнні, сімвал жыцця, сімвал бессмяротнасці. Бессмяротнасці Хрыста, несмяротнасці веры ў яго.

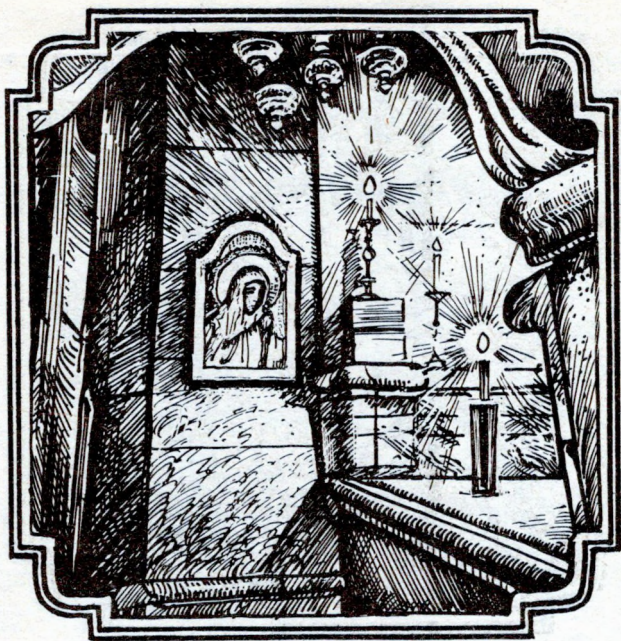
Моцна ўражвае мазаіка арачных скляпенняў. Дык вось, мазаічныя ўзоры зроблены, аказваецца, з тоўчанага шкла, перамешанага з фарбавальнікамі. Але, скажу папраўдзе, калі прыходзіш сюды і бачыш гэтыя аркі, зусім не думаеш ні пра тоўчанае шкло, ні пра фарбавальнікі. Проста не можаш адвесці вачэй ад красы, што акаляе цябе з усіх бакоў.

Вось ён, Камень Памазання. Звярні ўвагу
на белыя лампады з крыжам на знешнім баку.
Іх восем. Тры лампады належаць праваслаўнай
царкве, тры — каталіцкай і па адной —
іншым цэрквам.

Прыпынак трынаццаты.
Ісуса здымаюць з крыжа

Ты ўжо ведаеш, што ў пятніцу ўвечары
багаты чалавек Іосіф, які патаемна верыў у
Хрыста, папрасіў Пілата дазволіць яму паха-
ваць Ісуса. Пілат дазволіў. Разам з Іосіфам быў
яго таварыш па новай веры Нікадзім. Яны
знялі з крыжа цела Ісуса, паклалі на камень.
Потым духмянымі мазямі намазалі цела і за-
гарнулі ў чыстае палатно. Таму камень гэты і
назваецца Каменем Памазання.

Месца пахавання і ўваскрэсення Хрыста.

Прыпынак чатырнаццаты.

Месца пахавання Хрыста

Каля Галгофы ў Іосіфа быў сад. Некалі ў скале там была высечана пячора. У такіх пячорах іудзеі хавалі памерлых. Іосіф падрыхтаваў такую пячору для сябе, але аддаў яе для Ісуса Хрыста, якога і паклаў туды. Уваход у пячору прывалілі вялікім каменем.

Насупраць пячоры сядзелі жанчыны. Яны бачылі, як пакутаваў Ісус, бачылі яго смерць на крыжы, а цяпер і яго пахаванне. І гаротна плакалі. Сярод жанчын была і Маці Ісуса. Не апісаць яе гора. Пасля таго, як уваход у пячору быў закрыты, яны накіраваліся дахаты прыга-

На гэтым барэльефе мы бачым Хрыста,
які падымаецца з пахавальнай пасцелі.

таваць духмяныя рэчывы, каб памазаць імі
цела Хрыста.

Тым часам прыйшлі фарысеі і перша-
свяшчэннікі да Пілата і папрасілі паставіць
варту каля ўваходу ў пячору. Чым яны вытлу-
мачылі сваю просьбу? Калі Хрыстос быў яшчэ
жывы, то прадказваў сваё ўваскрэсенне: «Праз
тры дні ўваскрэсну». Фарысеі і першасвя-
шчэннікі не верылі ў яго ўваскрэсенне, але
баяліся, што вучні могуць скрасці цела Хрыста
і заявіць, што Хрыстос сапраўды ўваскрэс.
Пілат пайшоў насустрач іх просьбе. Больш
таго, да каменя, які загарадзіў уваход у пячору,
прыклалі пячатку, таму трапіць усярэдзіну

нельга было без таго, каб гэту пячатку не зламаць.

У поўнач Ісус Хрыстос уваскрэс. І выйшаў з магілы. А пячатка засталася некранутаю: анёл, які сышоў з неба, адваліў камень. Рымскія воіны, што вартавалі пячору, ад страху разбегліся. А жанчыны, нічога не ведаючы, на світанку пайшлі да Гроба Гасподня. Прыходзяць яны туды і бачаць: цяжкі камень адвалены, пячора пустая. Адно сустрэлі іх двое анёлаў у белым адзенні. І сказаў адзін з анёлаў: «Яго тут няма. Ён уваскрэс...»

Месца пахавання і ўваскрэснення Хрыста — самае святое месца для хрысціян. Над ім пабудавана спецыяльная капліца. Яна з'яўляецца цэнтрам Храма Гроба-Гасподня.

Злёгка нахіліўшыся, можна ўвайсці ў капліцу, што стаіць на месцы пячоры ў садзе Іосіфа. Спачатку мы трапляем у пакой Анёла. Потым — у невялікае памяшканне з мноствам лападаў і свечак. Тут — пахавальная пасцель, дзе ляжаў Ісус Хрыстос. Бясконцай плыню ідуць сюды паломнікі, турысты, вернікі і атэісты, маладыя і сталыя, мужчыны і жанчыны. Асаблівы шмат тут людзей на Вялікдзень: менавіта ў велікодную ноч з суботы на нядзелю Хрыстос ажыў і падняўся з магілы. Акрамя таго, у гонар Хрыстовага ўваскрэснення ў велікодныя дні тут адзначаецца Свята Святога Агню. Праз адтуліны ў сцяне капліцы ўсім прыйшоўшым сюды падаюць свечкі, запаленыя ад агню над пахавальнай пасцеллю.

Нямала памятных мясцін у Храме Гроба Гасподня.

Хрысціянскі цэнтр свету, які жартам называюць «пупам зямлі», пазначаны каменнаю вазаю.

Царква Знойдзенага Крыжа. Калісьці на гэтым месцы захоўваліся тры крыжы. На адным з іх крыжавалі Хрыста, на астатніх — злачынцаў. Калі крыжы адшукалі, цяжка было вызначыць, на якім пакутаваў Хрыстос. Тады прывялі хворую жанчыну. Калі яна дакранулася да крыжа Ісуса, то адразу ж выздаравела. З таго часу гэты крыж называюць жыватворным. Між іншым, крыжы знайшла візантыйская імператрыца Алена. І прастаяў жыватворны крыж да сёмага стагоддзя. Потым яго вывезлі персы, якія захапілі Іерусалім. Праз пятнаццаць гадоў яго знайшлі. Потым крыж апынуўся ў руках у крыжакоў, потым мусульман... і ў рэшце рэшт ягоныя сляды згубіліся.

Велізарная бронзавая люстра — дарунак расійскага цара Мікалая II. На бронзе — выява двухгаловага арла. Па краях люстры застылі паўліны, сімвалы несмяротнасці.

Не, немагчыма апісаць Храм Гроба Гасподня — настолькі ён велічны і цудоўны. Яго трэба ўбачыць, падыхаць яго паветрам. Ты вырасцеш і, магчыма, сам зможаш пабыць у гэтым выдатным Храме. Шчаслівай табе дарогі!

Ты ўжо ведаеш, што нейкі час царом у Іудзеі быў Ірад Вялікі. Менавіта тады жыў у горадзе Хеўроне свяшчэннік, якога звалі Захарыя. Была ў яго цудоўная жонка Елізавета — сардэчная, чулая жанчына. Такіх людзей называлі праведнымі. Ды не толькі Елізавету, але і самога Захарыю можна было назваць праведным чалавекам. Яны не проста любілі Бога, але старанна выконвалі ўсе яго заповедзі. Жылі яны з чыстым сумленнем і былі шчаслівыя. І толькі адно не давала ім спакою: не было ў іх дзяцей, а між тым набліжалася старасць.

Ды вось прыйшоў аднойчы Захарыя ў храм, а там... нечакана явіўся перад ім анёл Гаўрыіл. І сказаў анёл Захарыі, што Бог даруе яму дзіця. Елізавета народзіць сына, якому трэба даць імя Іаан. Будзе Іаан чалавек святы, і шмат якія благія людзі праз яго перастануць рабіць дрэнныя ўчынкі.

Здзівіўся Захарыя: як жа народзіцца ў іх сын, калі і ён стары, і жонка яго ўжо ў гадах. У сваю чаргу здзівіўся і анёл: як гэты чалавек можа не верыць яму? Здзівіўся, узлаваўся і сказаў: «За тое, што не паверыў мне, ты анямееш і не будзеш размаўляць да таго дня, пакуль не спраўдзяцца мае словы».

І язык адразу ж перастаў слухацца Захарыю. Так няком і вярнуўся ён дахаты. Ды не мінула і года, як Елізавета нарадзіла сына. Прыйшлі да яе сваякі і суседзі павіншаваць і паралі назваць немаўля Захарыем у гонар бацькі. Але Елізавета без вагання адказала, што назаве сына Іаанам. Выраслы запытацца ў бацькі, як думае той. Захарыя адказаць не

мог, узяў дошчачку і напісаў: «Іаан імя яму». І адразу нямота пакінула яго, і ён загаварыў.

Вырас Іаан і стаў набожным чалавекам. Усе дні праводзіў у малітвах. А потым, каб ніхто не перашкаджаў яму, пайшоў у пустыню і там, каля ракі Іардан, жыў. Насіў ён простае адзенне, падпяразваўся скураным поясам, не баяўся ні звера, ні кепскага чалавека. Ды вось Бог наказаў яму паведаць усім, што ўжо нарадзіўся Ісус Хрыстос.

Выйшаў Іаан з пячоры, дзе жыў, і выправіўся ў навакольныя гарады і вёскі. Кожнага заклікаў ён пакаяцца ў сваіх грахах, прасіць у Бога даравання і выправіцца: вось-вось пакажацца Хрыстос, а перад ім нельга заставацца грэшнікам. Таму Іаана і назвалі папярэднікам: ён з'явіўся трохі раней за Ісуса Хрыста і паведаў людзям пра хуткі яго прыход. Дарэчы, не ведаў, ды і не мог ведаць Іаан, што ў той час, калі Елізавета, ягоная маці, была цяжарная ім, прыйшла да яе ў госці з Назарэта Марыя, якая таксама даведалася ад таго ж анёла Гаўрыіла, што неўзабаве народзіць сына ад святога духа. Сын гэты і аказаўся Ісусам Хрыстом. Тады прагасцявала Марыя ў Елізаветы тры месяцы.

Такім чынам, Іаан заклікаў людзей да пакаяння, пераконваў у прыходзе месіі і наступленні месіянскага царства. З усіх бакоў прыходзілі каяцца да яго грэшнікі. Гэта быў розны люд: і простыя жыхары, і зборшчыкі падаткаў, і воіны. А Іаан хрысціў іх у Іардане. Увойдзе чалавек у раку, а ён пакладзе яму на галаву рукі, нахіліць і акуне ў вадзі... І выходзіць чалавек з вадзі бязгрэшны. Шмат хто, сустрэўшыся з Іаанам, думаў, што гэта і ёсць месія. Але Іаан заўсёды адказваў, што сапраўдны месія той, што неўзабаве явіцца народу, а ён

сам не варты нават развязаць рэмень ад яго абутку.

І вось настаў дзень, калі прыйшоў да Іаана Ісус Хрыстос. Іаан спачатку адмовіўся хрысціць яго; сказаўшы: «Мне трэба хрысціцца ў Цябе». Але Ісус адказаў: «Мы павінны выканаць усё, што зажадаў Бог». І Іаан хрысціў Хрыста. І назвалі яго Іаанам Хрысціцелем. А калі Хрыстос выйшаў з Іардана, у выглядзе голуба апусціўся святы дух, а з неба пачуўся голас Бога-бацькі: «Гэта ёсць Сын Мой любасны...» І сёння на беразе Іардана, непадалёк ад возера Кінэрэт, любы чалавек пакажа табе месца, дзе ўсё адбывалася, і ты нават зможаш убачыць след нагі Ісуса, калі ступіў ён на бераг.

Жыццё Іаана скончылася трагічна. Цар Ірад, які правіў у той час, адняў у брата жонку. Іаан асмеліўся сказаць усё, што думае пра гэты ўчынак. Не спадабалася цару такая смеласць. А тут яшчэ і царская жонка Ірадзіяда ўзлава-лася: хто дазволіў Іаану абгаворваць яе? І пасадзілі яго ў вязніцу.

Аднаго разу Ірад святкаваў дзень нараджэння. На свяце дачка Ірадзіяды так вабна танцавала, што цар быў дужа захоплены і абяцаў выканаць любое яе жаданне. А тая пажадала, каб прыняслі ёй на блюдзе галаву Іаана. І Ірад выканаў абяцанае. Здарылася гэта каля 29 года нашай эры.

Ну, вось цяпер ты ведаеш гісторыю нараджэння і смерці Іаана. Скажу, што ў адным з аддаленых ад цэнтра Іерусаліма раёнаў, дакладней, на яго ўскраіне, размяшчаецца раён, які называецца Эйн-Карэм (у Бібліі гэтае месца называецца Бэйт-Керэм). Дык вось, гэта мясціны, якія звязаны з тым, пра што ты

толькі што даведаўся. Ёсць Крыніца Марыі. Той Дзевы Марыі, маці Ісуса Хрыста, якая прыйшла сюды з Назарэта. З гэтай крыніцы яна піла ваду. Між іншым, ёсць некалькі версій на гэты конт. Адну я табе толькі што паведаў. Марыя піла з гэтай крыніцы. Па другой версіі, крыніца забруіла, калі Марыя сустрэлася з Елізаветаю, жонкай Захарыі. Так ці інакш, з крыніцы і сёння бруіць вада, турысты і паломнікі абавязкова спыняюцца тут. Аднак піць гэтую ваду нельга па вельмі прэзаічнай прычыне: яе забрудзілі каналізацыйныя воды...

Калі ў XVII стагоддзі ордэн францысканцаў набыў у гэтых мясцінах два ўчасткі зямлі, ён пабудаваў тут царкву Сустрэчы Марыі і Елізаветы. Царква будавалася ў першай палове дваццатага стагоддзя. Калісьці была тут царква крыжакоў, а яшчэ раней — візантыйцаў. Да гэтага часу захаваліся каменныя глыбы, якія знаходзіліся тут яшчэ дзевяць стагоддзяў таму.

Перад царквою Сустрэчы шырокую сцяну займаюць мазаічныя квадраты. На іх адбіты словы малітвы Марыі, з якімі яна ўдзячна звярталася да Бога за тое, што ён дараваў ёй сына. Гэтая малітва выканана на сарака мовах свету. Уздоўж сцяны — драўляныя лаўкі, на іх зручна пасядзець, адпачыць, памарыць.

У самой царкве можна ўбачыць некалькі карцін. Вось, напрыклад, такая: Марыя едзе на асле, яна сустракаецца з Елізаветаю. Марыя ў блакітным адзенні; Елізавета — у чырвоным. А вось яшчэ адна: Елізавета ўцякае з немаўлём — будучым Іаанам Хрысціцелем — ад рымскіх салдатаў. Згодна паданню, цар Ірад загадаў забіваць па ўсёй краіне дзяцей да двух гадоў, таму што не ведаў, які з іх Ісус. А казалі

Іраду, што Ісус адбярэ ў яго ўладу... Уцякаючы, Елізавета паклала свайго сына на камень і папрасіла Бога выратаваць немаўля. І тут адбыўся цуд: камень раскрыўся і схаваў маленькага Іаана.

Паколькі Іаан Хрысціцель нарадзіўся ў Эйн-Карэме, ёсць тут і царква Нараджэння Іаана, якая таксама належыць усё таму ж ордэну францысканцаў. Яна будавалася больш чым сто гадоў. Грошы на будаўніцтва ахвяравала сям'я іспанскага караля з умоваю: настояцель царквы павінен быць іспанец. Гэтак з таго часу і павялося. А над уваходам у царкву красуецца герб Іспаніі...

Што яшчэ ёсць цікавае ў Эйн-Карэме? Назаву Горненскі жаночы манастыр. Манастыр гэты — руская ўладанне, належыць Маскоўскай патрыярхіі. Манахіні живуць не ў цесных келлях, а ў утульных драўляных дамках сярод зеляніны і спакою. Каля царквы Казанскай Божай Маці — дамкі каменныя і ўсе жоўтага колеру. А вось віла «Белых айцоў», называецца гэтак таму, што свяшчэннікі тут носяць белае адзенне. Увогуле ў Эйн-Карэме што ні царква ці манастыр, то ўсюды нешта сваё, адметнае.

Манастыр ордэна сясцёр Цыёна. Яго заснавальнікі — яўрэі-хрысціяне. Ёсць дом арабаў-хрысціян. Тут живуць пад наглядам царквы дзеці, што страцілі бацькоў.

Параўнаўча невялікую плошчу займае раён Эйн-Карэм. А колькі таямніц і нечаканасцей тут, якая прыгажосць, якая высакароднасць, якая душэўная шчодрасць людзей, што далі прытулак тым, каму патрэбны клопат і адпачынак!

Царква ў арабскай вёсцы

Побач з Маслічнай гарою раскінулася арабская вёска Аль-Лазарыя. Вёска як вёска — каменныя пабудовы, пляскатыя дахі, сады. Вёска як вёска, ды не зусім так. Над дахамі ўзвышаецца царква. Хрысціянская царква Уваскрэсення Лазара. Рэдка яе наведваюць: царква ў баку ад турысцкіх маршрутаў. Але я зараз раскажу табе, хто такі быў Лазар і як яго лёс пераплёўся з лёсам Хрыста.

Справа ў тым, што гэтая вёска калісьці называлася Віфанія, нават у Новым Запавеце згадваецца гэта назва. Жыў ў ёй добры чалавек па імені Лазар з сёстрамі — Марфаю і Марыяю. Калі Хрыстос ішоў у Іерусалім праз Віфанію, Марфа запрасіла яго ў госці. Увайшоўшы ў дом, Ісус пачаў тлумачыць сваё вучэнне. Марыя села каля дарагога госця і слухала яго затаіўшы дыханне. А Марфа тым часам пачала гатаваць абед, рупіцца па гаспадарцы. Усё адна рабіла, ад стомы ледзь не падала. А Марыя не магла ёй дапамагчы: слухала Настаўніка. Не стрывала Марфа, паскардзілася на сястру. А Хрыстос адказаў, усміхаючыся, што дарэмна яна клапаціцца пра пачастунак: «Хіба мне патрэбен ён? Для мяне важнае толькі адно: каб слухалі мяне і выконвалі тое, чаму я вучу».

Правёў Хрыстос у гасцінным доме цэлы дзень: дужа спадабаліся яму гаспадары. А потым пайшоў сваёй дарогай. Ды неўзабаве ў сясцёр здарылася бяда: захварэў Лазар. І вырашылі яны паведаць гэта Хрысту. Выслухаў Хрыстос паведамленне і адказаў: «Лазар не памрэ, бо здзейсніцца цуд».

Мінула два дні, і сказаў Хрыстос сваім вучням, што Лазар заснуў і яму, Хрысту, трэба пабудзіць яго. Гэта азначала, што Лазар памёр і трэба ўваскрэсіць яго.

Пайшоў Ісус з сваімі вучнямі ў Віфанію. Лазара ўжо пахавалі, а яго сёстры несучешна плакалі. Людзі ўбачылі Хрыста і паведамлілі пра гэта Марфе. Кінулася яна насустрач Ісусу: «Госпадзі, калі б ты быў тут, брат мой не памёр бы». Хрыстос адказаў, што здолее ўваскрэсіць Лазара, калі Марфа паверыць у яго. Марфа паклялася, што верыць у яго. Тады Хрыстос загадаў паклікаць Марыю. Калі абедзве з'явіліся, спытаўся Ісус, дзе пахавалі Лазара. Прыйшлі яны да пячоры, дзе ляжаў памерлы. Уваход у пячору быў завалены вялізным каменем. Ісус папрасіў адваліць камень. Хрыстос памаліўся і, нахіліўшыся да ўваходу, паклікаў: «Лазар! Выйдзі!» І падняўся Лазар, абвіты палатном з галавы да ног. Хрыстос загадаў развязаць яго, і Лазар выйшаў з пячоры. Так здарыўся адзін з цудаў Ісуса Хрыста.

Мінуў час, у гэтыя мясціны прыйшлі мусульмане. Вёска змяніла назву, але засталася яна хрысціянскаю, праўда, на мусульманскі манер — Аль-Лазарыя. Усім, хто прыходзіць на Маслічную гару, да яе святых мясцін, разказваюць пра Лазара, пра ўваскрэсенне яго Ісусам, паказваюць царкву, якая высока ўзняла свой купал над гарою, над старым горадам, над часам.

Рускае падвор'е

Ну, а што Расія? Няўжо толькі царквою Марыі Магдаліны звязана з Вечным горадам, са святой зямлёю?

Чаму ж? Вядома, не. Славяне — рускія, украінцы, беларусы — здавён марылі наведаць яе, называлі Зямлёй запаветнаю, Зямлёй жадання. Я ўжо казаў, што ігумен Данііл Заточнік пабыў у Палесціне яшчэ ў дванаццатым стагоддзі.

Мінуў час... І вось ужо настала дзевятнаццатае стагоддзе. Наварасійская параходная кампанія пачынае перавозіць у далёкую Палесціну тысячы паломнікаў. З 1858 года ў Іерусаліме дзейнічае Руская духоўная місія. Паступова місія набывае нямала зямлі, распачынае на ёй вялікую будоўлю. Перад першай сусветнай вайною толькі ў Іерусаліме было 11 праваслаўных цэркваў і 7 манастыроў.

Адзін з падарожнікаў пісаў у тыя гады: «Усюды гучыць руская мова, чуецца руская гамонка. Нашы мужыкі і бабы адчуваюць сябе як дома...»

Грошы на будаўніцтва давала Праваслаўнае Палесцінскае таварыства. Цэлы квартал у Іерусаліме і называецца сёння «Рускае падвор'е». Цяпер старадаўнія забудовы рускай архітэктуры ўяўляюць сабою як бы чатырохкутнік, усярэдзіне якога знаходзяцца сем будынкаў: царква (Троіцкі сабор), Руская духоўная місія, бальніца, гатэль для паломнікаў-манахаў...

Акрамя «Рускага падвор'я» у Іерусаліме маецца «Аляксандраўскае падвор'е». Яно знаходзіцца ў Старым горадзе, непадалёк ад Храма Гроба Гасподня. Да гэтага часу там дзейнічае царква Аляксандра Неўскага.

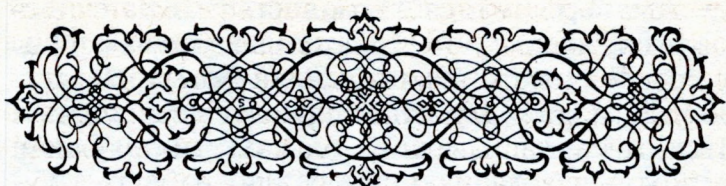
Ты ўжо ведаеш, што на Маслічнай гары ёсць царква Марыі Магдаліны — руская царква з пяццю купаламі-цыбулінкамі. Царква, дарэчы, размешчана на тэрыторыі жаночага

рускага Гефсіманскага манастыра. Манастыр быў заснаваны ў 1934 годзе шатландкаю Варварай Робінсан, якая прыняла потым імя ігуменні Марыі. Ігумення праславілася яшчэ і тым, што заснавала ў бліжэйшай арабскай вёсцы праваслаўную школу для арабскіх дзяўчынак.

На самай вяршыні Маслічнай гары ўзвышаецца белая званіца з праваслаўным крыжам. Гэта жаночы манастыр. Тут знаходзяцца гатэль для паломнікаў, маслінавы і хвойны гаі. Манастыр абгароджаны каменнаю сцяною.

У шасцідзiesiąтыя гады «Рускае падвор'е» было амаль цалкам выкуплена Ізраілем. Але на франтонах будынкаў, у тым ліку і прыналежаючых Ізраілю, захаваліся гістарычныя назвы і рускія надпісы...

III. «Няма бога, апрача алаха...»

У канцы VI — пачатку VII стагоддзя жыў араб па імені Мухамад. Нарадзіўся ён каля 570 года ў горадзе Мека. У дзяцінстве Мухамад быў пастухом: бедняку адукацыя была недасяжнай. З шасці год маленькі пастух застаўся сіратой. Трэба сказаць, што розум і энергія ў Мухамада былі незвычайныя. Дзякуючы ім, ён змог выбіцца ў людзі: спачатку гандляваў таварамі багатай удавы, а потым стаў вандроўным купцом. Разам са сваім караванам Мухамад пабываў у Егіпце, Сірыі, Вавілоніі, Палесціне. Яму даводзілася сустракацца не толькі з арабамі, але і з яўрэямі.

Мухамад лічыў сябе нашчадкам Аўраама, больш правільна, яго старэйшага сына Імшаэля, маці ў якога была егіпцянка Агар. Дарэчы, Аўраама мусульмане называюць Ібрагімам, на свой манер, а імя Імшаэль яны перабілі на Ісмаіл. Нашчадкамі Імшаэля называюць сябе ўсе арабы.

Цяпер да месца будзе адзначыць, што яўрэі і арабы складаюць адну супольнасць — семіты. Каб табе было больш зразумела, давай прыгадаем, што адну супольнасць складаюць і славяне — рускія, украінцы, беларусы, чэхі, сербы, славакі...

Але вернемся да Мухамада. Зацікавіўшыся рэлігіяй яўрэяў, ён нарэшце ўвогуле захапіўся рэлігіяй і пачаў лічыць сябе вялікім прарокам. Як і іудзеі, Мухамад верыў у адзінага Бога. Называў ён яго Алахам. А цяпер параўнаем. На іўрыце Бог — Элоха. Элоха — алах... Гучыць падобна, праўда? Паданне сведчыць, што менавіта Мухамаду належыць вядомы выраз: «Няма Бога, апрача Алаха, і Мухамад прарок яго».

І вось настаў дзень, калі Мухамад аб'явіў усяму арабскаму свету, што нарадзілася новая рэлігія — іслам. Іслам абазначае «прымірэнне», «пакорнасць Божай волі».

Многае ў ісламе запазычана з іудаізму, а таксама з хрысціянства.

Што ж аб'ядноўвае створаную Мухамадам рэлігію з рэлігіяй іудзеяў? Вера ў адзінага Бога, перад якім усе роўныя. Перакананасць у тым, што жыць патрэбна па-справядліваму, што багатыя павінны аддаваць частку свайго багацця бедным. Адплата на Страшным судзе праведнікам і грэшнікам будзе дадзена па іх заслугах. У адпаведнасці з ісламам гэты суд і ўваскрашэнне мёртвых павінны адбыцца не дзе-небудзь, а менавіта ў Іерусаліме. Але здарыцца гэта тады, калі свяшчэнны камень Кааба, якія стаіць у цэнтры Мекі, перамесціцца на Храмавую гару. І ўвогуле Іерусалім лічыцца ў мусульман вялікім святым горадам, трэцім святым горадам у свеце, пасля Мекі і Медзіны. У іх нават бытуе такі выраз: «Адна малітва ў Іерусаліме варта тысячы малітваў». Вядома, што сам прарок Мухамад маліўся, павярнуўшыся тварам да гэтага святога горада.

Як і іудаізм, іслам узнік на аснове пісьмовага закону. Такім законам у яўрэяў была Тора

з яе заповедзямі, а ў арабаў такой свяшчэннай кнігай стаў Каран, у якім сабраны выказванні прарока Мухамада.

Каран быў запісаны ў часы зяця вялікага прарока халіфа Асмана. Халіф загадаў прывесці ўсе прароцтвы свайго знакамітага сваяка ў адзіную стройную сістэму і аформіць у выглядзе кнігі. Каран для мусульман — тое ж, што Тора для яўрэяў, Біблія для хрысціян. Дарэчы, ідэі іслама пераклікаюцца і з хрысціянствам. Назаву для прыкладу два такія моманты. Гэта — вера ў Страшны суд і ўваскрашэнне з мёртвых.

І таму ты, напэўна, не вельмі здзівішся, калі даведаешся, што мусульмане адносяцца з вялікай павагай да святых мясцін іўдзеяў і хрысціян. Напрыклад, да Храмавай гары. Яшчэ да прыходу арабаў у Іерусалім, гэта было месца, дзе стаялі Храмы яўрэяў. Цяпер жа храмаў няма, а ўзвышаюцца адны мячэці... Шануюць мусульмане і магілу цара Давіда на гары Сіён, называючы яго «Святым Даудам». Уласна, Мухамад лічыў, што працягвае справу прарокаў, да якіх ён адносіў Адама, Ноя, Маісея, Саламона, Ісуса.

А памятаеш, я расказваў пра першасвяшчэнніка Захарыя, бацьку Іаана Хрысціцеля? Дык вось, у мячэці аль-Акса на Храмавай гары ёсць спецыяльны пакой Захарыя. Менавіта адсюль ён звяртаўся малітвамі да Бога. Шануюць мусульмане і грабніцу Марыі Багародзіцы. Побач з Грабніцай калісьці маліўся халіф Муавія І. Сам Мухамад вельмі паважліва выказваўся пра асобу Ісуса.

Скажы шчыра, ці не падумаў ты: «Што ж гэта атрымліваецца? У мусульман так многа паданняў і традыцый агульных з іўдзейскімі і

хрысціянскімі. І ўсё ж іслам — самастойная, незалежная рэлігія. У чым справа? У чым самабытнасць і самастойнасць іслама?»

Ну, як жа, — не згаджаюся я з табой, — агульнае з іншымі рэлігіямі не заслання ў ісламе сваё, уласнае, а толькі падкрэслівае яго самастойнасць. Назаву некаторыя асаблівасці іслама.

Вера ў магутнага, міласэрнага адзінага Бога пераплятаецца з верай у яго прарока Мухамада, гэта дваадзінае цэлае — Алах і яго прарок Мухамад. Пяцікратныя малітвы — так-так, кожны дзень мусульмане моляцца пяць разоў. Што б ні было: работа, паездка, нават вайна. Пост, які працягваецца цэлы месяц (рамадан). Паломніцтва ў Меку. Абавязковая дабрачыннасць. І яшчэ адно: кожны мусульманін павінен распаўсюджваць іслам любымі спосабамі, аж да ваеннай сілы, аж да свяшчэннай вайны з «нявернымі» (так называемы «джыхад»). У нашы дні іслам — рэлігія, якую спавядаюць у многіх краінах Азіі, Афрыкі, Блізкага Усходу, Балканскага паўвострава, у рэспубліках Сярэдняй Азіі. Яе паслядоўнікі жывуць і ў Еўропе, і ў ЗША.

А пачыналася ўсё няпроста. Прарок Мухамад жыў у горадзе Мека. Як ні імкнуўся ён, каб грамадзяне роднага горада падзялілі яго погляды, аднак у многім згоды не было. Больш таго, спробы Мухамада схіліць землякоў да іслама выклікалі іх незадавальненне. Справа дайшла да таго, што Мухамад вымушаны быў пакінуць Меку. Адбылося гэта ў 622 годзе. Пасля гэты год стаў пачаткам мусульманскага календара.

Прарок пасяліўся ў Ясрыбе. Мінуў час, горад аб'явілі свяшчэнным, ён атрымаў новую

назву — Медзіна. Але гэта было потым, а пакуль, вымушаны ўцякаць з Мекі, Мухамад не паў духам, а працягваў прапаведаваць новую рэлігію. І старанне яго не было дарэмным. У Мухамада знаходзілася ўсё больш і больш прыхільнікаў. І неўзабаве жыхары ўсяго Аравійскага паўвострава, аселя і качэўнікі, прынялі новую веру. Гэта вера аб'яднала розныя плямёны, якія часта варагавалі між сабой, у адзіны народ на чале з адзіным прарокам.

Займеўшы сваю веру, арабы захацелі распаўсюдзіць яе сярод іншых народаў: яны вырашылі, што іслам павінен стаць сусветнай рэлігіяй. І Мухамад распачаў войны. Спачатку прарок асабліва жадаў ператварыць у прыхільнікаў іслама іудзеяў. Але яўрэі не збіраліся мяняць веру. Пачаліся ганенні — і ў самой Медзіне, і ў іншых месцах. Частка яўрэяў была знішчана, іншых абклалі вялікімі падаткамі.

Ваеннымі дзеяннямі арабаў кіраваў Амар. Праз два гады пасля смерці Мухамада (632 год) Амар, які стаў халіфам, пайшоў з вайной на суседнія краіны. Войска Амара заняло Егіпет, Палесціну, Сірыю, Персію... Новую, магутную імперыю арабаў пачалі называць халіфатам.

Даўно рассыпаўся халіфат, зноў сталі незалежнымі захопленыя краіны, але іслам жыве і сягоння.

На храмавай гары

Іерусалім знаходзіўся пад уладай мусульман з сёмага стагоддзя да дваццатага з невялікімі перапынкамі — фактычна сем стагоддзяў. Спачатку гэта былі арабы, потым туркі,

але і тыя, і другія спавядалі іслам. Сведчаннем перамогі іслама ў тыя часы стала Храмавая гара. Сведчаннем і помнікам. Уласна, гэта гара і цяпер святое месца мусульман, яна — частка мусульманскага квартала Старога горада. На Храмавай гары — святыні іслама: мячэці Ама-ра і аль-Акса. Адсюль Мухамад узнёсся на неба. Тут узвышаюцца аркі, якія нагадваюць пра Страшны суд. І беражліва захоўваецца камень, з якога прарок пакінуў зямлю.

На Храмавай гары — прасторная плошча. Сваю назву яна атрымала таму, што калісьці тут стаялі славутыя іўдзейскія Храмы. Вось чаму Храмавая гара — святое месца іўдзеяў.

На што ў першую чаргу звяртаеш увагу тут? Ну, па-першае, на аркі. Пра іх я толькі што казаў табе. Некалькі арак злучаны адна з другой і ўяўляюць відовішча незвычайнае.

Па задуме архітэктараў аркі павінны нагадваць вагі, на якіх, як сцвярджае іслам, у час Страшнага суда будуць ўзважваць душы нябожчыкаў.

Хачу паведаміць яшчэ пра адну дзіўную з'яву. Яе можна ўбачыць. Не так убачыць, як пачуць. Калі пастукаць па каменных плітах, якімі вымашчана плошча, раздасца нейкі глухі гук, быццам там, унізе, пустата. Так яно і ёсць. Справа ў тым, што калісьці, у старажытны час, тут знаходзілася падземнае вадасховішча. Яно змяшчала — ні многа ні мала — сем мільёнаў кубаметраў вады. Вада сюды ішла здалёку, з горада Віфлеема, сучаснага Бейт-Лехема, па вадаправоду. Трубы вадаправода былі выраблены з камянёў — работа надзвычай складаная, якая патрабавала вялікага ўмельства. Асабліва, калі ўлічыць, што вадку з дапамогай спецыяльнага збудавання пераганялі, падыма-

На Храмавай гары. У цэнтры — мячэць Амара.
Перад ёй — аркі, якія нагадваюць
пра Страшны суд.

ючы на цэлы метр. А са сховішча яе здабывалі дзякуючы калодзежам. Некаторыя калодзежы стаяць на Храмавай гары да гэтага часу.

Ёсць на плошчы і басейн, у якім веруючыя мусульмане, перш чым зайсці ў мячэць, абмываюць ногі. Увогуле, у мячэцях чысціня ідэальная. Уваходзяць у іх, зняўшы абутак. Молячыся, мусульмане, як кажуць, б'юць паклоны, прычым да самай зямлі. Безумоўна, падлога павінна быць чыстай...

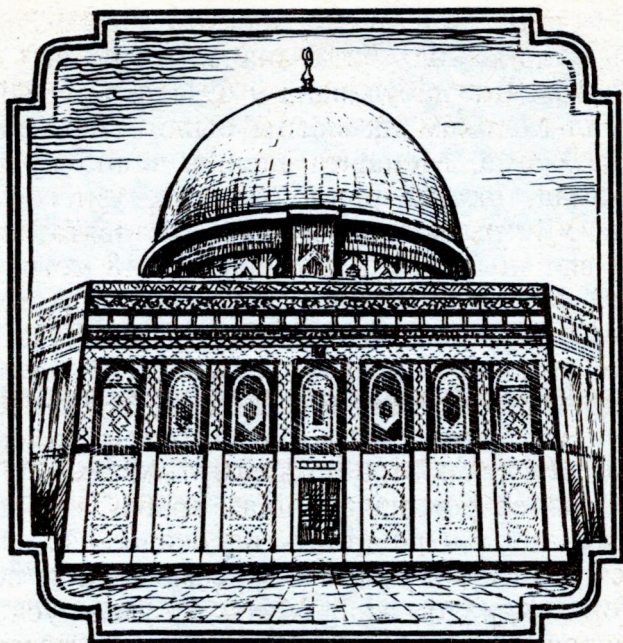
Нарэшце мы падышлі да мячэццяў Храмавай гары.

Мячэць Амара. Па-арабску яна называецца Кубаат-ас-Сахра. Гэта значыць «Купал над скалой». Яна пабудавана ў 691 годзе халіфам Абд-ал-Малікам на месцы былога Іерусалімскага Храма. Менавіта адсюль вялікі прарок Мухамад, як гаворыць паданне, узнёсся на неба. Унутры мячэці мусульмане свята берагуць вялізны камень, памерам 13х18 метраў, з якога Мухамад адарваўся ад зямлі. Камень гэты знакаміты і тым, што менавіта на ім Аўраам падрыхтаваўся прынесці ў ахвяру свайго сына Ісаака. Між іншым, мусульмане ўпэўнены ў тым, што Аўраам збіраўся развітацца не з Ісаакам, а Ісмаілам, тым самым, які стаў пазней роданачальнікам арабаў.

Мячэць Амара стаіць на скале, дзе захаваўся след каня прарока. У самой скале ёсць пячора. Кажуць, калі Мухамад узносіўся на неба, скала таксама хацела ўзляцець разам з ім. Яна ўжо амаль адарвалася ад зямлі, але тут архангел Гаўрыіл супыніў яе. І там, дзе скала паспела адарвацца і завіснуць у паветры, і ўтварылася пячора.

А яшчэ захоўваецца ў мячэці Амара зусім дзіўная рэліквія — два валаскі з барады прарока. Мноства мусульман збіраецца кожны дзень на двары мячэці, каб паглядзець на гэту рэліквію. Асабліва шмат народу збіраецца тут у свята Узнясення.

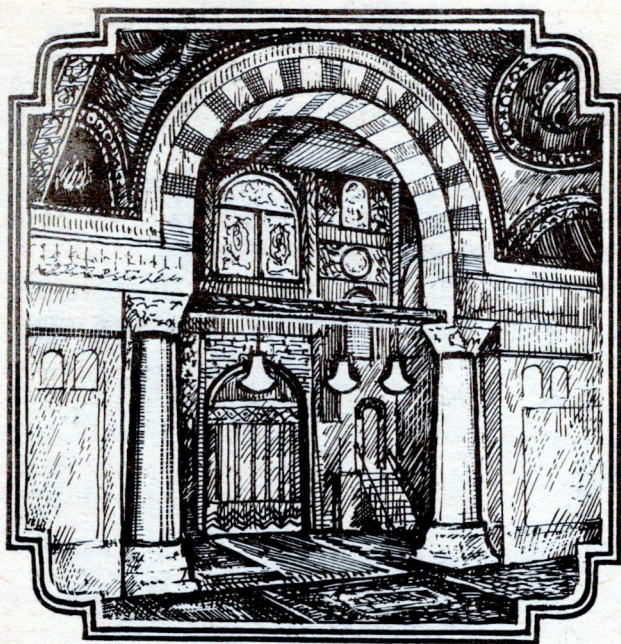
Мячэць Амара вельмі прыгожая. Яна мае форму васьмівугольніка, зіхаціць на сонцы пазалочанымі купаламі. Сцены мячэці выкладзены блакітнай пліткай. Плітка гэта праз 30—40 гадоў абнаўляецца. І яшчэ адна мячэць — аль-Акса. У перакладзе з арабскай мовы гэта абазначае «крайняя», «аддаленая». У VII стагоддзі на гэтым месцы пабудавалі

Мячэць Амара буйным планам.

драўляную мячэць. Амаль праз сто гадоў халіф Аль-Валід узвёў каменны будынак, дзе могуць змясціцца адначасова пяць тысяч чалавек. Мячэць знаходзіцца далей за астатніх ад Мекі і Медзіны. Адсюль і яе назва. А ўвогуле ў Старым горадзе 27 мячэцяў. Усяго ж іх у Іерусаліме каля 40. Складаная ў іх гісторыя, бо яны размяшчаліся ў горадзе, на які шмат хто квапіўся. Так, у XI стагоддзі, напрыклад, крыжакі ператварылі мячэці ў цэрквы і нават заснавалі ордэн храмоўнікаў. Мячэці былі адноўлены толькі пасля таго, як крыжакі страцілі ўладу ў Святым горадзе.

Вось і закончылася наша экскурсія па Іерусаліме. Па яго плошчах, вуліцах і завулках, па

У мячэці аль-Акса.

святых мясцінах трох рэлігій, па мінулым і сучасным Вечнага горада. Вядома, пабывалі мы далёка не ўсюды, не аб усім пачулі. Ды, напэўна, гэта і немагчыма, як немагчыма падлічыць зоркі ў небе ці камяні на марскім беразе. Вялікае мноства сінагог, цэркваў і мячэцяў у Іерусаліме. Ці мажліва зазірнуць у кожную з іх? Ды калі б і можна было, усё пераблыталася і змяшалася б у нашым уяўленні, у нашай памяці.

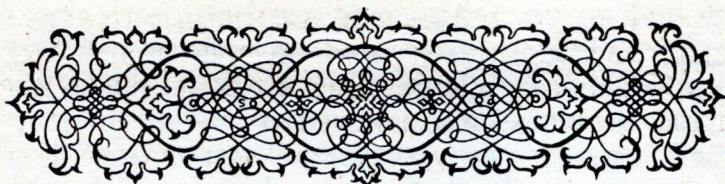
Апрача таго, кніга, якую ты зараз прачытаў, не пералік Божых дамоў, не даведнік і не спіс выдатных мясцін. Я хацеў, каб ты ўявіў сабе, як нараджаліся і мацнелі галоўныя рэлігіі све-

ту, які лёс выпаў гораду, дзе гісторыя спалучыла гэтыя рэлігіі, і якія цудоўныя помнікі пакінула кожная з іх.

Гэта трэба ведаць. Інакш нельга лічыць сябе адукаваным чалавекам. Ды і многае з таго, што ўвайшло ў свяшчэнныя кнігі, дапамагае нам стаць лепшымі, вучыць дабрыні і мудрасці, дапамагае жыць.

Памятаеш? Шануй бацьку і маці сваю... Не забі... Не крадзі... Шчаслівы той, хто прагны да праўды... Гэта вядомыя ісціны. Прытрымлівацца іх — наш чалавечы абавязак. Павер мне.

IV. Гісторыя Іерусаліма ў датах

Іерусалім — свабодны горад

1000 да н. э. — Іерусалім заваяваў цар Давід.
Каля 960 — будаўніцтва Першага Храма.
967—928 — праўленне цара Саламона.
925—586 — Іерусалім — сталіца Іудзеі пасля
расколу аб'яднанага царства.

Персідскае панаванне (586—332 да н. э.)

614 — Іерусалім заваяваў персідскі цар На-
вухаданосар, разбурэнне Першага Храма.
538 — вяртанне яўрэяў з вавілонскага па-
лону.
520—515 — будаўніцтва Другога Храма.

Пд уладай эліністычных манархій (332—164 да н. э.)

332 — Іерусалім заваяваў Аляксандр Маке-
донскі.
323—198 — праўленне дынастыі Птала-
меяў.
198—164 — праўленне дынастыі Селяў-
кідаў.
167 — Анціох Эпіфан апаганіў Храм, пача-
так паўстання Хасманеяў.

164 — Іехуда Макавей вызваляе Іерусалім і ачышчае Храм.

164—63 — у Іерусаліме правяць яўрэйскія цары дынастыі Хасманеяў.

Рымскае панаванне (63 да н. э. — 324 н. э.)

63 — Іерусалім заваяваў імператар Пампей.

37—4 — праўленне цара Ірада.

6—66 — праўленне рымскіх намеснікаў (пракуратараў).

30 — крыжаванне Ісуса Хрыста.

66—70 — паўстанне супраць рымлян (першая іудзейская вайна).

70 — разбурэнне Іерусаліма і Другога Храма рымскім імператарам Цітам.

132—135 — паўстанне супраць рымскіх прыгнятальнікаў пад кіраўніцтвам Бар-Кохбы (другая іудзейская вайна).

136 — заснаванне рымскага горада Юлія Капіталіны на руінах Іерусаліма.

Візантыйскае панаванне (324—614)

324 — Іерусалім заваяваў імператар Канстанцін.

361—363 — Юліан Адступнік дазволіў яўрэям пасяліцца ў Іерусаліме і адбудаваць Храм.

614—638 — Персы зноў у Іерусаліме.

Мусульманскае панаванне (638—1099)

638 — Іерусалім заваявалі мусульмане.

691 — будаўніцтва мячэці Амара.

705 — будаўніцтва мячэці аль-Акса.

750 — пераход улады ад дынастыі Амейядаў да дынастыі Абасідаў.

969 — пераход улады да дынастыі Філіпідаў.

1009 — разбурэнне хрысціянскіх і іўдзейскіх Храмаў, разбурэнне Храма Гроба Гасподня.

Эпоха крыжаносцаў (1099—1187, 1229—1244)

1099 — крыжаносцы заваёўваюць Іерусалім.

1149 — асвятчэнне Храма Гроба Гасподня.

1187 — Садах ад-Дзін адваёўвае Іерусалім у крыжаносцаў.

1229—1244 — другі перыяд праўлення крыжаносцаў у Іерусаліме.

1244—1260 — перыяд панавання манголаў.

1260—1507 — праўленне мамлюкаў.

Асманскае панаванне (1517—1917)

1517 — Іерусалім заваяваў Селім I.

1520—1566 — праўленне Сулеймана I Цудоўнага, узвядзенне крапасной сцяны вакол горада, якая захавалася да нашых дзён.

1850 — хрысціяне пачынаюць будаўніцтва па-за гарадской сцяной.

1860 — заснаванне першага яўрэйскага квартала каля Старога горада.

1917—1947 — пад Брытанскім мандатам.

1948 — абвешчэнне Дзяржавы Ізраіль.

1949 — Іерусалім — сталіца Дзяржавы Ізраіль.

1967 — Ізраіль аб'яднаў Усходнюю і Заходнюю часткі горада.

1995—1996 — свет святкуе 3000-годдзе Іерусаліма.

З М Е С Т

I. Іерусалім — святая мясціна яўрэяў	5
У Ханаане	6
У Егіпце	7
У пустыні	8
Каля гары Сінай	10
Цар Давід заваёўвае Іерусалім	13
Цар Саламон. Першы Храм	17
Іудаізм	19
Біблія	22
Разбурэнне Першага Храма. Вавілонскі па- лон	25
Паўстанне Макавеяў	27
Цар Ірад. Другі Храм	29
Заходняя Сцяна	32
Каля рэчышча Кедрона	36
Яўрэйскі квартал	38
Сінагога Гейхаль Шлома	40
II. Іерусалім дарагі хрысціянам	46
Жыццё і лёс Ісуса Хрыста	47
Хрысціянства	52
На гары Сіён	56
За Львінай брамай	64
Віа Далароса	72
Прыпынак першы	73
Прыпынак другі	75
Прыпынак трэці	82
Прыпынак чацвёрты	83
Прыпынак пяты	84
Прыпынак шосты	85

Прыпынак сёмы	87
Прыпынак восьмы	88
Прыпынак дзевяты	89
Прыпынак дзесяты	92
Прыпынак адзінаццаты. Ісуса прыбіваюць да крыжа	93
Прыпынак дванаццаты. Ісус памірае на крыжы	94
Прыпынак трынаццаты. Ісуса здымаюць з крыжа	97
Прыпынак чатырнаццаты. Месца пахавання Хрыста	98
У Эйн-Карэне	102
Царква ў арабскай вёсцы	107
Рускае падвор'е	108
III. «Няма Бога, апрача Алаха...»	111
На Храмавай гары	115
IV. Гісторыя Іерусаліма ў датах	122

Літаратурна-мастацкае выданне

ГЕЛЕР Міхаіл Львовіч

«КАЛІ ЗАБУДУ ЦЯБЕ, ІЕРУСАЛІМ...»

Аповяд-падарожжа

Для малодшага школьнага ўзросту

Рэдактар М. М. Зарэмба

Мастацкі рэдактар В. А. Макаранка

Тэхнічны рэдактар С. А. Абрамчук

Здадзена ў набор 14.03.96. Падпісана да друку 29.04.96. Фармац 84×108¹/₃₂.
Папера друкарская. Гарнітура тып Таймс. Афсетны друк. Ум. друк. арк. 6,72.
Ум. фарб.-адб. 7,14. Ул.-выд. арк. 4,73. Тыраж 3000 экз. Зак. 423.

Выдавецтва «Юнацтва» Дзяржаўнага камітэта Рэспублікі Беларусь па друку.
Ліцэнзія ЛВ № 7. 220600, Мінск, Машэрава, 11.

Друкарня выдавецтва «Беларускі Дом друку».
220013, Мінск, пр. Ф. Скарыны, 79.

Гелер М.

- Г 94 «Калі забуду цябе, Іерусалім...»: Аповяд-падарожжа: Для мл. шк. узросту: Пер. з рус. / Маст. К. С. Ракіцкі. — Мн.: Юнацтва, 1996. — 126 с.: іл. ISBN 985-05-0194-4.

У 1996 годзе спаўняецца тры тысячы гадоў з дня заснавання святога горада — Іерусаліма. Ён з'яўляецца ўнікальным горадам у свеце — цэнтрам трох рэлігій: хрысціянскай, мусульманскай і іўдзейскай. Тут знаходзіцца Храм Гроба Гасподня, самы святы ў свеце хрысціянскі Храм, а таксама святыні мусульман і іўдзеяў.

Аўтар гэтага аповяда-падарожжа — наш зямляк, дзіцячы пісьменнік Міхаіл Гелер, які зараз жыве ў Ізраілі.

Г $\frac{0870500000-027}{М 307(03)-96}$ 94—96

ББК 86.3+63.3(5И)

13 13000

Мінск
«Юнацтва»

